

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

České spisovatelky jako čtenářky

Diplomová práce

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2021/2022

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Tereza Mičiaková**
Osobní číslo: **H22382**
Studijní program: **N0222A120033 Historie**
Specializace: **Historie – Gender History**
Téma práce: **České spisovatelky jako čtenářky**
Téma práce anglicky: **Czech Female Authors as Readers**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Cílem diplomové práce je zmapovat, jakým způsobem reflektují vlastní četbu a čtenářství české spisovatelky v druhé polovině "dlouhého" 19. století v pramenech osobní povahy (denících, korespondenci apod.) a ve vlastní tvorbě. Předmětem výzkumu budou i otázky, co spisovatelky čtou, jak vnímají roli ženy v procesu literární komunikace a jaký vliv mají na výběr knihy proměňující se přístupy ke vzdělávání žen. Práce využije metodologický postup Jiřího Trávníčka, který čtenářství zkoumá na základě zařazení do socio-demografického profilu a referenční komunity jedinců.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

- BOLLMANN, Stefan. *Ženy a knihy: vášeň s následky*. Brno: Host, 2015. ISBN 978-80-7491-410-2
- BRAYMAN HACKEL, Heidi a KELLY, Catherine (ed.). *Reading women: literacy, authorship, and culture in the Atlantic world, 1500–1800*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008. ISBN 978-0-8122-2080-3.
- HECZKOVÁ, Libuše. *Píšíci Mineroy: vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009. ISBN 978-80-7308-282-6.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Čtení a čtenářství v díle Boženy Němcové. HORKÝ, Milan, Roman HORKÝ a Robert ADAM (ed.). In: *Božena Němcová: život, dílo, doba. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 7.–8. září 2005 v Muzeu Boženy Němcové*. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové: 2006, s. 79-84. ISBN 978-80-260-1597-0.
- LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN, 2008. ISBN 978-80-7106-963-8.
- LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má...: ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7254-956-6.
- LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3540-8.
- MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2007. ISBN 978-80-7294-231-2.
- Trávníček, Jiří. *Česká čtenářská republika* [online]. Host, 2017, ISBN 978-80-7577-254-1.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Kulturní vetřelec: dějiny čtení, kalendárium*. Brno: Host, 2020. ISBN 978-80-275-0245-5.

Vedoucí diplomové práce:

prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce:

30. března 2022

Termín odevzdání diplomové práce:

30. března 2023

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. v.r.

děkan

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D. v.r.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2022

Prohlášení autora

Prohlašuji:

Práci s názvem *České spisovatelky jako čtenářky* jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 15. 6. 2025

Tereza Mičiaková v. r.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mě během psaní diplomové práce podporovali. Především děkuji vedoucí práce, prof. PhDr. Mileně Lenderové, CSc., za její trpělivost, připomínky a vstřícný přístup. V neposlední řadě děkuji také pracovníkům Literárního archivu Památníku národního písemnictví (LA PNP) a pracovníkům Studijní vědecké knihovny v Hradci Králové za jejich obětavou pomoc při dohledávání rozličných pramenů.

Anotace

Cílem diplomové práce je zmapovat, jakým způsobem reflektují vlastní četbu a čtenářství české spisovatelky v druhé polovině „dlouhého“ 19. století v pramenech osobní povahy (denících, korespondenci apod.) a ve vlastní tvorbě.

Klíčová slova

čtenářka, spisovatelka, literatura, 19. a 20. století

Title

Czech Female Authors as Readers

Annotation

The aim of this thesis is to explore how Czech female authors in the second half of the “long” 19th century reflected on their own reading and readerly experiences, both in personal documents (such as diaries and correspondence) and in their literary works.

Keywords

female reader, female writer, literature, 19th and 20th centuries

Obsah

1	ÚVOD.....	7
2	ČTENÍ JAKO VÝZKUMNÝ PROBLÉM	13
2.1	Dějiny čtenářství: dosavadní stav bádání.....	15
2.2	Dějiny čtenářek: dosavadní výzkum	16
3	ČTENÁŘSKÉ TYPY	20
3.1	Čtenář v <i>Labyrintu a ráji</i>	20
3.2	Čtenář jako metafora: <i>Cestovatel, věž a červ</i>	22
3.3	<i>Intenzivní a extenzivní čtenář</i>	24
4	PRAMENY	26
5	VYMEZENÍ METODOLOGICKÉHO RÁMCE.....	30
5.1	<i>Intenzivní a extenzivní čtení</i>	30
5.1.1	Sexuální čtení.....	31
5.2	Typologie čtenářek podle Komenského a Manguela	33
5.3	Typologie čtenářek podle jejich společenské role	34
6	PŘÍPADOVÉ STUDIE.....	37
6.1	Čtenářka cestovatelka.....	39
6.1.1	Božena Němcová: čtenářka matkou	39
6.1.2	Teréza Nováková: čtenářka v Proseči.....	43
6.1.3	Pavla Moudrá: mravokárná čtenářka	49
6.2	Čtenářka červ	52
6.2.1	Vlasta Pittnerová: čtenářka extenzivní	52
6.2.2	Vlasta Javořická: sexuální čtenářka.....	55
6.2.3	Marie Pujmanová: čtenářka jako přenašečka myšlenek	61
6.3	Čtenářka ve slonovinové věži	64
6.3.1	Anna Pammrová: osamělá čtenářka.....	64

6.3.2	Elsa Gollerová: zamilovaná čtenářka	70
6.3.3	Alice Masaryková: intenzivní čtenářka	73
6.4	Shrnutí případových studií	77
6.5	Možnosti dalšího výzkumu	82
ZÁVĚR		87
PRAMENY A POUŽITÁ LITERATURA.....		91

1 ÚVOD

Ačkoli se může zdát, že čtení je prastarou a neodmyslitelnou součástí lidské existence, ve skutečnosti se jedná o poměrně mladý civilizační proces. Z tohoto důvodu ho Jiří Trávniček nazývá *kulturním vetřelcem* a dodává, že pokud si dějiny lidstva představíme na ose jednoho roku, objevuje se písmo v kalendáři až 20. prosince. To znamená, že „drtivou většinu času (97 procent) jsme tak jako lidstvo strávili mimo čtení.“¹ Porozumění psanému textu je pro člověka dovedností nepřírozenou. Tuto schopnost si tedy musí lidský mozek nejprve uměle osvojit a vytvořit pro ni specifické neurologické dráhy. Čtení se tedy také stává i jakýmsi *neurofyziologickým bezdomovcem*.²

Navzdory těmto dvěma znevýhodňujícím polohám si čtení nakonec svou pozici v kulturním prostoru lidské civilizace našlo. Postupně se přeneslo mezi nejdůležitější kompetence, bez kterých nemůže jedinec ve vzdělané společnosti obstát. Za krátký čas svého působení na lidskou duši si čtení také osvojilo právo na to, aby člověka podle jeho čtenářských zkušeností nejenom formovalo, ale i stigmatizovalo. Jednou z nejvíce stigmatizovaných skupin v oblasti čtenářství, na kterou se zaměřuje i tato práce, jsou ženy-čtenářky.

V minulosti bylo na čtenářství žen pohlíženo s velkou nedůvěrou a předsudky. Čtoucí žena byla často spojována se zahálkou a marnivostí, předpokládalo se totiž, že žena s knihou zanedbává své domácí povinnosti. Žena-čtenářka byla zároveň vnímána jako potenciálně nebezpečná. Panovalo přesvědčení, že na ni knihy mohou mít škodlivý vliv, a to jak na její psychiku, tak i na tělesné zdraví. Skrze četbu měla podléhat fantazijním a nepřipustným myšlenkám, což bylo nezdůvodněně spojováno s erotikou a sexualitou. Zkrátka, ženské čtenářství bylo chápáno spíše jako destruktivní síla, která ohrožuje jak samotnou ženu, tak i celou společnost.³

Výzkum předkládané diplomové práce se zaměřuje na specifickou a úzce vymezenou skupinu čtenářek. Jedná se o české spisovatelky, jejichž rok narození spadá zhruba mezi období od druhé poloviny 19. století do konce 19. století.⁴ Právě tento časový úsek je z hlediska ženské emancipace a proměny postavení žen ve společnosti mimořádně klíčový.

---

¹ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Kulturní vetřelec: dějiny čtení, kalendárium*. Brno: Host, 2020, s. 11.

² Tamtéž.

³ FLINT, Kate. *The woman reader 1837–1914*. Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 52.

⁴ Výjimku tvoří pouze Božena Němcová, která se narodila o pár let dříve, nejspíše v roce 1820. (O konkrétním roce narození autorky se vedou diskuze.)

Druhá polovina 19. století představovala nejen etapu zintenzivněného vlasteneckého hnutí, které si žádalo i ženský hlas v podobě zrození české literátky,⁵ ale také období, kdy se začaly systematictěji prosazovat emancipační snahy o přístup žen k hlubšímu a kvalitnějšímu vzdělávání, což je klíčový předpoklad pro to, aby se ženy mohly stát aktivními čtenářkami a plnohodnotnými účastnicemi na poli literární kultury.⁶

Je zároveň nutné mít na paměti, že individuální životní osudy se neřídí kalendářními zlomy, a nepřetínají se automaticky s koncem století. Rok 1900 tak nelze vnímat jako jednoznačnou hranici. Tvůrčí činnost sledovaných autorek přesahuje nejenom přelom století, ale i rámec tzv. dlouhého 19. století (historicky vymezovaného rokem 1914). Osobní i spisovatelské osudy některých autorek dokonce sahají až za polovinu 20. století.⁷ Čtenářství zkoumaných spisovatelek tak můžeme sledovat přes období první republiky, ale i v období po komunistickém převratu, tedy v odlišných kulturních i politických podmínkách. Právě tento časový oblouk umožňuje reflektovat vývoj určitého typu čtenářky-spisovatelky, ženy formované hodnotami 19. století, ale aktivní i v nových společenských souvislostech moderní doby.

Výzkum v této práci stojí i na představě třífázového členění vývoje ženského psaní, jak jej navrhla literární kritička Elaine Showalterová. Její koncepce zahrnuje fázi *femininní*, *feministickou* a *ženskou*.⁸ Časové vymezení jednotlivých etap totiž přirozeně souzní s vývojovými momenty analyzovaného souboru autorek, a odráží tak nejen proměny jejich psaní, ale i způsobů, jakými četly, co četly a jak se jako čtenářky vztahovaly ke své kulturní pozici.

Femininní fáze, charakteristická pro celé 19. století, je spojena s napodobováním mužských literárních konvencí a společenských hodnot. Koncem století pak nastupuje fáze *feministická* (konkrétně vymezená roky 1880–1920), která se již více vymezuje vůči dominantnímu patriarchálnímu diskurzu a signalizuje proměnu v uvědomělosti čtenářky-spisovatelky. Poslední etapa, *fáze ženská*, je spojena se sebeuvědoměním, reflexí vlastní zkušenosti a s osvobozením od nutnosti neustále reagovat na mužský kulturní rámec. Rodí se ve dvacátých letech 20. století a její rezonance přetrvává do dnešních dob. Zmíněný

---

⁵ STRÁNÍKOVÁ, Jana. Proměny postavení spisovatelek v literatuře národního obrození. In: ZAHRADNÍKOVÁ, Marta (ed.). *Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 2004, s. 39–45.

⁶ MALÍNSKÁ Jana. Vzdělávání – jeden z předpokladů umělecké orientace a tvorby žen. In: ŠÁŠINKOVÁ, Marcela (ed.). *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference ve Středočeském muzeu v Rožtokách u Prahy ve dnech 11. a 12. října 2005*. Rožtoky u Prahy: Středočeské muzeum, 2005, s. 31–46.

⁷ Vlasta Javořícká, jíž se tato práce rovněž věnuje, žila až do roku 1979. I když jí byla později oficiální publikační činnost zakázána, ve své tvorbě neustávala a psala tzv. do šuplíku.

⁸ MORRIS, Pam. *Literatura a feminismus*. Brno: Host, 2000, s. 78–81.

přístup neposkytuje jen návod pro interpretaci vývoje ženského psaní, ale zároveň otevírá prostor pro analýzu čtenářského chování a identity žen-autorek v proměnlivém historickém a ideovém kontextu.

Stěžejní metodologii pro tuto práci představuje i přístup Jiřího Trávnička, který čtenářskou kulturu zkoumá prostřednictvím *socio-demografického profilu* a konceptu *referenční komunity*. *Socio-demografický profil* zahrnuje faktory jako gender, věk, sociální status, vzdělání a místo bydliště. *Referenční komunitu* pak tvoří kulturní prostředí, přátelské a profesní vazby nebo životní hodnoty a priority.⁹ Tyto skutečnosti se v životě spisovatelek často v různých časových úsecích života proměňovaly. Z tohoto důvodu se diplomová práce snaží prostřednictvím několika případových studií zachytit konkrétní čtenářskou zkušenost autorek v daných životních obdobích a rolích. Zkoumaná skupina čtenářek je zároveň velmi specifická již svým zařazením do referenční skupiny. Jedná se o ženy, které působily jako spisovatelky, lze proto důvodně předpokládat, že jejich čtenářské aktivity byly nejen pravidelné, ale také vědomé a formující, což z nich činí významné příklady aktivních čtenářek dané doby. Společným rysem těchto žen byla především bilingvní kompetence. Všechny ovládaly němčinu, některé si dokonce osvojily i francouzštinu, angličtinu nebo ruštinu. To naznačuje, že měly přístup k cizojazyčné literatuře, kterou mohly číst i v originálním znění.

Výzkum diplomové práce se konkrétně zaměřuje na soubor devíti autorek, mezi něž jsme zařadili následující osobnosti:

- Boženu Němcovou (1820–1862),
- Terézu Novákovou (1853–1912),
- Vlastu Pittnerovou (1858–1926),
- Annu Pammrovou (1860–1945),
- Pavlu Moudrou (1861–1940),
- Elsu Gollerovou (1868–1955),
- Alici Masarykovou (1879–1966),
- Vlastu Javořickou (1890–1979)
- a Marii Pujmanovou (1893–1958).

Zařazení těchto autorek do výzkumu není náhodné. Vybrané spisovatelky představují reprezentativní soubor žen, které byly nejen literárně aktivní, ale zároveň různou měrou reflektovaly vlastní čtenářskou zkušenost. Každá z nich je zasazena do specifického

---

⁹ TRÁVNÍČEK, Jirí. *Kulturní vetřelec: dějiny čtení, kalendárium*. Brno: Host, 2020, s. 14–19.

historického, společenského i kulturního kontextu a její životní příběh odráží i roli, kterou v dané době čtenářka sehrávala.

Božena Němcová jakožto nejstarší z analyzovaných autorek stojí na symbolickém začátku – nejen z hlediska časového, ale i ideového, jakožto ikona národní kultury a ženské literární emancipace. Na opačném konci spektra stojí Marie Pujmanová, spojená s dobou silného ideologického tlaku v kultuře padesátých let. Mezi nimi se rozprostírá pestrá škála autorek, které reprezentují různé postoje ke společnosti, ženství, literatuře i samotnému čtenářství.

Ke zkoumání čtenářek-spisovatelek nepřistupujeme prostřednictvím statistických dat o výpůjčkách z knihoven či analýzách literárního kánonu dané doby, ale volíme především práci s prameny osobní povahy a vlastní tvorbou samotných spisovatelek, čímž se snažíme rozvíjet další kulturní obrazy čtení.¹⁰ Mezi prameny osobního charakteru, označované též jako ego-dokumenty, zařazujeme soubory soukromých i edičně zpřístupněných textů, jako jsou deníky, memoáry, korespondence, výpisky, poznámky, soupisy knihovních fondů apod. Do této kategorie však mohou zapadat také konkrétní knihy, které autorky vlastnily (přítomnost knih v osobní knihovně, včetně dedikací, podtržených pasáží či poznámek na okrajích, představuje cenný pramen pro poznání jejich čtenářských zájmů a preferencí). Všechny zmíněné prameny často nabízejí nejen záznamy o přečtených titulech, ale i osobní pohledy na knihy a vzhled do proměn čtenářských návyků spisovatelek v průběhu života.

Cenným doplňkem k poznání literárních preferencí v období první republiky je také čtenářská anketa, která od roku 1928 pravidelně vycházela v *Lidových novinách* a odrážela tehdejší literární vkus i kulturní orientaci čtenářů.¹¹

Analýza diplomové práce je vystavěna na snaze určit, jaký typ konkrétní čtenářky-spisovatelky představovaly. Základní osu celého výzkumu tedy tvoří otázka po čtenářské identitě zkoumaných žen. Interpretace této problematiky přitom vychází ze specifické typologie čtení inspirované alegorickým pojetím lidského poznání v Komenského

---

¹⁰ Spojení čtení a jeho obrazů, tedy způsobů, jakými čtení vnímáme a kulturně rámuje, tematizuje ve své knize *Ohrožený druh?* Jiří Trávníček ve chvíli, kdy pracuje s různými asociacemi, které se k aktu čtení pojí. Například čtení jako civilizační síla, pasivní činnost, jako hrozba pro společnost, důvod k naříkání na mladou generaci, projev ženské marnivosti, jako akt samoty či dokonce jako představa sociální bariéry. Tyto obrazy lze zároveň chápat jako diskurzy, referenční rámce, kulturní mýty, stereotypy či metafory, které společně formují naše kolektivní představy o tom, co čtení znamená a jakou roli ve společnosti hraje. In: TRÁVNÍČEK, Jiří. *Ohrožený druh?: kolik, jak a co čteme a co si se čtením spojujeme (2023)*. Brno: Praha: Host; Národní knihovna České republiky, 2024, s. 13–25.

¹¹ Anketa je komplexně zpracována v knize: HOLEČEK, Lukáš. *Anketa o knihu roku Lidových novin: (1928–1949)*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2021.

*Labyrintu světa a ráji srdce*¹² a metaforickým uchopením čtenáře podle přístupu Alberta Manguela.¹³

Ačkoli je *Labyrint světa* dílem beletristickým, Komenský v něm nastiňuje několik typů „vzdělavců“, tedy lidí, kteří se nějakým způsobem vztahují k poznání, čtení a učení. Tato typologie sice není formulována odbornými termíny, ale postavy jsou zde charakterizovány s překvapivou přesností a výrazovou silou. Komenský rozlišuje čtyři základní přístupy k poznání, přičemž pouze jeden z nich prezentuje jako ideální. Ostatní typy ironizuje jako povrchní, domýšlivé nebo mechanicky přejímající informace. Komenského pojetí učenců lze vztáhnout i na různé způsoby čtení, a tudíž i na vymezení základní čtenářské typologie.

Druhým, a pro tuto práci zásadnějším, inspiračním zdrojem je přístup Alberta Manguela, který na čtenáře nahlíží optikou kulturní imaginace a společenských stereotypů zakořeněných ve společnosti. Ve svých úvahách identifikuje čtenáře jako *cestovatele*, který čtením objevuje nové světy; jako intelektuála zavřeného *ve slonovinové věži* nebo jako *červa*, který se obklopuje nadměrným množstvím knih. Tyto metaforické obrazy nevyjadřují jen individuální zkušenost se čtením, ale i způsob, jakým je na čtenářství nahlíženo zvenčí, a jak se v něm odráží dobové představy, normy a očekávání společnosti.

Pojetí Alberta Manguela pro nás představuje klíčový interpretační nástroj pro vymezení čtenářských typů, do nichž jsou jednotlivé analyzované autorky zařazovány. Tuto strategii volíme i proto, že čtenář je kategorie obtížně uchopitelná, čtenářské chování je mnohohrstevnaté, proměnlivé a nelze jej jednoznačně identifikovat. Typ čtení se často proměňuje nejen s věkem a zkušeností samotného čtenáře, ale i podle povahy konkrétního textu. Čtenář se v průběhu života vyvíjí, vědomě i nevědomě se učí číst různými způsoby, které jsou formovány kulturním kontextem své doby. A zatímco čtenář jako individualita se vyznačuje značnou proměnlivostí a obtížnou uchopitelností, společenské stereotypy vytvářejí pevnější a snadněji rozpoznatelné obrazy čtenářství. Konkrétně právě ženy byly v rámci těchto dobových představ často velmi výrazně zaškatulkovávány: jako čtenářky unikající fantazií do jiných světů, jako bytosti uzavírající se před realitou, jako čtenářky „hltající“ psaný text.

Práce se tak skrze metaforické vnímání zaměřuje na čtenářské preference a návyky vybraných spisovatelek a sleduje, jakým způsobem se k těmto kulturně formovaným představám samy vztahovaly (zda je přijímaly, reprodukovaly, nebo se vůči nim vědomě vymezovaly). Hlavním cílem je zachytit modely čtenářek, které byly pro dané historické období

---

¹² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce: text původního vydání z roku 1623*. Praha: Práh, 2019, s. 70–81.

¹³ MANGUEL, Alberto. *Cestovatel, věž a červ. Čtenář jako metafora*. Brno: Host, 2016.

příznačné, a porozumět tomu, jak souvisely s širším každodenním kontextem autorek. V případových studiích se proto soustředíme na to, jak jsou způsoby čtení a čtenářská identita propojeny se životním stylem konkrétních spisovatelek. Ačkoli je výzkum založen na individuálních příbězích jednotlivých autorek, odhaluje i společné rysy a styčné body, které jsou příznačné pro všechny čtenářky-spisovatelky daného historického období.

2 ČTENÍ JAKO VÝZKUMNÝ PROBLÉM

Výzkum čtení představuje fascinující obor, jehož cílem je zachytit jednu z nejintimnějších lidských činností a zasadit ji do širších kulturních, sociálních, antropologických, historických i literárně-vědeckých souvislostí. Jak ale porozumět činnosti, která je tak hluboce osobní a individuální?

Ačkoli se odborný zájem o čtenáře ve veřejném prostoru objevuje už od konce 18. století,¹⁴ systematický a teoreticky ustálenější zájem o tuto problematiku se objevuje až v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století.¹⁵ Navzdory metodikám, které se stihly v akademické sféře od této doby rozvinout, je ale velmi obtížné stanovit obecně platnou definici, která by problematiku výzkumu čtení obecně vymezila.

Pro naše potřeby diplomové práce je nejpodstatnější oblast, kterou bychom mohli nazvat jako *dějiny čtení*. Jedná se o pole, které stojí na pomezí několika disciplín a je typické svou silnou interdisciplinarnitou. Těží z metod a přístupů literární vědy, historie, sociologie, psychologie, antropologie, ekonomie, digital humanities a dalších oborů. Jiří Trávníček o dějinách čtení hovoří jako o jakémsi „mezioboru“, který se bez spolupráce jiných věd neobejde, a dodává, že „máme co činit s tématem-problémem-oblastí, kterých se zmocňují ostatní směry“.¹⁶

Trochu stranou systematických výzkumů, avšak s výrazným dopadem na veřejné i odborné vnímání této problematiky, stojí práce Alberta Manguela. Právě Manguel se v roce 1996 stal jedním z nejnápadnějších popularizátorů tohoto oboru díky své knize, nazvané stejně jako obor sám, *Dějiny čtení* (v původním znění: *A History of Reading*).¹⁷ Tato publikace, napsaná formou čtivých esejů, přinesla širokému publiku srozumitelný, ale zároveň hluboce kultivovaný pohled na čtení jako kulturní a historický fenomén. Manguel v ní tematizuje aspekty, které byly do té doby často opomíjené. Například fenomén tichého čtení jako historicky poměrně nový jev, roli předčítání nebo symbolické a metaforické vnímání čtenáře a aktu čtení. Díky své narativní síle, mezioborovému rozhledu a schopnosti spojovat osobní zkušenost s kulturní reflexí sehrál Alberto Manguel klíčovou roli při popularizaci tohoto oboru, čímž významně přispěl k rozšíření odborného i laického zájmu o tuto problematiku.

---

¹⁴ FLINT, Kate. *The woman reader 1837–1914*. Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 4.

¹⁵ PIŠNA, Jan. *Čtenář 16. století v českých zemích*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky, 2012, s. 9.

¹⁶ TRÁVNÍČEK, Jiří. Doslov: Koncept čtenáře a čtení – nejkratší možné dějiny. In: MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2012, s. 437.

¹⁷ Do češtiny byla jeho kniha poprvé přeložena až v roce 2007. Druhé vydání, ze kterého čerpá i tato diplomová práce, vyšlo v roce 2012.

V rámci výzkumu čtení se pak nejčastěji uplatňují dva základní přístupy: literárněteoretický a přístup historický.

Literárněteoretická perspektiva je soustředěna spíše na komplikované vztahy v klasickém trojúhelníku autor-text-čtenář. Hledá odezvu čtenářství v samotném literárním díle a konstruuje různé uměle vytvořené typy čtenářů a autorů, čímž vzniká abstraktní konstrukt, který je inherentní samotnému textu a je jím předpokládán.¹⁸ Tato perspektiva vychází především z dědictví strukturalismu a posléze především skupiny kolem Kostnické školy.¹⁹

Historický přístup (označovaný často jako *book history* či *book studies*, v českém prostředí pak i jako dějiny knižní kultury)²⁰ akcentuje kulturní a společenský kontext knihy. Jak z hlediska materiálního (typografie, vydavatelské strategie, fyzická podoba knihy), tak institucionálního (knihovny, knižní trh, cenzura). V rámci tohoto přístupu lze knihu chápat jako svědka své doby, který nese různé typy stop.

Přímé stopy zahrnují například ex libris, dedikace, čtenářské poznámky, kresby, podtrhávání, záložky v knihách, známky opotřebení (ohmatané či znečištěné listy, vytržené stránky) apod. Nepřímé stopy pak můžeme nalézt mimo objekt knihy, zejména v ego-dokumentech: v denících, dopisech, memoárech, ale také v účtech, testamentech či jiných osobních záznamech.²¹ Tento přístup také úzce souvisí s dějinami každodennosti, což vysvětluje, proč se vývoj tohoto výzkumného pole výrazně inspiroval i metodologickým přístupem francouzské školy Annales. Ta kladla důraz na zkoumání každodenního života či na tzv. mikrohistorii, zkušenosti jednotlivců i lokálních komunit. Stejně tak se do bádání z pohledu historického promítají i hospodářské dějiny, například v podobě studia knižního trhu, autorského práva nebo distribuce tiskovin.²²

Podrobná analýza výše uvedených výzkumných perspektiv však není cílem této práce. Pro naše zkoumání je klíčové stručně vymežit dosavadní badatelský stav v oblasti výzkumu především v oblasti čtenářství, a to zejména z hlediska historického přístupu. Tuto problematiku proto přiblížíme v následující kapitole.

---

¹⁸ PRICE, Leah. Čtení: o aktuální situaci v oboru. In: POŘÍZKOVÁ, Lenka a ŠMEJKALOVÁ, Jiřina (ed.). *Co jsou dějiny knihy?: antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*. Praha: Academia, 2021, s. 167–183.

¹⁹ Tamtéž, s. 167–183.

²⁰ POŘÍZKOVÁ, Lenka a ŠMEJKALOVÁ, Jiřina (ed.). *Co jsou dějiny knihy?: antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*. Praha: Academia, 2021, s. 13.

²¹ KAŠPAROVÁ, Jaroslava. Řekni mi, co čteš, a já ti povím, kdo jsi. In: *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 16, 1999–2000*. Praha: Národní knihovna, 2002, s. 232–233.

²² POŘÍZKOVÁ, Lenka a ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Co jsou dějiny knihy?: antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*. Praha: Academia, 2021, s. 15.

2.1 Dějiny čtenářství: dosavadní stav bádání

Zaměření na dějiny čtenářství umožňuje analyzovat čtení jako historicky proměnlivou činnost, ovlivněnou dostupností textů, gramotností, společenskými normami i technologickými změnami. Zároveň otevírá prostor pro otázky spojené s identitou čtenáře, čtenářskou zkušeností a pro sdílené vztahy mezi textem, médiem a publikem. Uvedme pro příklad jen několik vybraných publikací, které se na výzkum čtenáře zaměřují a ilustrují rozmanité metodologické přístupy k tomuto tématu.

Základy výzkumu čtenáře jako historického subjektu byly do určité míry položeny v práci Richarda Daniela Alticka *The English Common Reader* (1957). Altick zde upozorňuje, že pojmy jako *vzorový čtenář* či *vzorový text* jsou spíše konstrukty literárněvědné disciplíny. Jsou to pouze ideální modely vytvořené badatelem pro potřeby teoretické analýzy, které však nemusí nutně odpovídat reálné čtenářské zkušenosti. Cílem jeho přístupu je tedy identifikovat a zachytit čtenáře *běžného*.²³

Výzkumu čtenářství a čtenáře se také kupříkladu věnuje Ian Collinson, který ve své knize *Everyday Readers: Reading and Popular Culture* zohledňuje čtenářské návyky v souvislosti s časovou a prostorovou dostupností, sociálním prostředím, interakcemi i „ekonomikou“ textu.²⁴

Jako dalšího významného badatele v oblasti čtenářství zmiňme ještě Jonathana Rose a jeho dílo *The Intellectual Life of the British Working Classes*, v níž Rose poukazuje na důležitý fakt, že sociální status jednotlivce sám o sobě neurčuje jeho čtenářské preference.²⁵

Publikace *Reading Beyond the Book*²⁶ zase zdůrazňuje, že čtení je vztahový proces. Vztahy v ní nejsou zkoumány pouze mezi čtenářem a textem, ale především mezi samotnými čtenáři a jejich sdílenými zkušenostmi. Tento přístup silně rezonuje i s cíli našeho výzkumu, který usiluje o pochopení čtení jako sociální praxe, zakotvené v konkrétních životních situacích a interakcích mezi čtenáři.

Zmíněné publikace mohou sloužit jako inspirativní zdroje pro badatelské práce zaměřené na zkoumání čtenářů v minulosti. V současnosti však výzkum v této oblasti postupuje

---

²³ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Česká čtenářská republika: generace, fenomény, životopisy*. Praha: Brno: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.; Host, 2017, s. 18–19.

²⁴ COLLINSON, Ian. *Everyday Readers: Reading and Popular Culture*. London: Equinox, 2009.

²⁵ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Česká čtenářská republika: generace, fenomény, životopisy*. Praha: Brno: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.; Host, 2017, s. 19.

²⁶ FULLER, Danielle a REHBERG SEDO, DeNel. *Reading Beyond the Book: The Social Practices of Contemporary Literary Culture*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015.

ještě dál – zejména historické bádání o čtenářství se stále více opírá o rozsáhlé databáze, které shromažďují soubory dobových čtenářských svědectví a reflexí.

Shromažďování takovýchto materiálů se věnují i nejrůznější webové databáze. Kupříkladu *UK RED* dokumentuje, co a jak četli obyvatelé Spojeného království a britští poddaní od vynálezu knihtisku až do roku 1945. Získává a sbírá záznamy o čtenářských zkušenostech lidí různého věku, pohlaví a společenského postavení. Projekt upozorňuje na pestrost čtenářských stop v historickém kontextu a propojuje britské údaje s dalšími mezinárodními databázemi.

Moderním příkladem spolupráce napříč Evropou je od roku 2018 také projekt *READ-IT* (*Reading Europe Advanced Data Investigation Tool*), na němž se podílí i Oddělení pro výzkum literární kultury při Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky. Projekt propojuje digitální nástroje s tradičními humanitními metodami a vytváří otevřený archiv, který umožňuje zkoumat tuto problematiku od individuálních čtenářských zkušeností až po makrohistorické trendy.²⁷

V předchozí části jsme představili pouze některé inspirativní publikace a databáze zaměřené na výzkum čtenářství obecně, které mohou sloužit jako cenný zdroj pro další badatelskou práci v této oblasti. Nyní však obrátíme naši pozornost ke konkrétnímu okruhu čtenářů, a to z hlediska jejich zařazení do biologického genderu, přičemž se zaměříme zejména na ženské čtenářství. V následující kapitole se tedy budeme věnovat tomu, jak zahraniční i česká odborná literatura nahlíží na čtenářskou zkušenost žen z hlediska historického přístupu.

2.2 Dějiny čtenářek: dosavadní výzkum

Výzkum dějin čtenářství se především od devadesátých let stále více otevírá otázkám genderu, které mimo jiné umožňují hlubší vhled do ženské čtenářské zkušenosti a její proměny v historickém kontextu. V této kapitole se proto zaměříme na přehled dosavadního bádání o čtenářkách, přičemž pozornost věnujeme zejména studiím zaměřeným na období od konce 18. století po moderní dobu. Toto časové vymezení není náhodné: právě konec 18. století a následující 19. století představují období, kdy v důsledku osvícenských snah dochází k rozvoji široké evropské čtenářské základny.

---

²⁷ POŘÍZKOVÁ, Lenka a ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Co jsou dějiny knihy?: antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*. Praha: Academia, 2021, s. 15.

Perspektivou genderu nahlíží na své výzkumy kupříkladu autoři jako je Roger Chartier,²⁸ James Raven²⁹ či Martyn Lyons. Lyons se tématu věnuje také v odborném textu s názvem *New Readers in the Nineteenth Century*,³⁰ ve kterém zkoumá nové vrstvy čtenářů v 19. století s důrazem na ženy, děti a dělnickou třídu. Soustředí se tedy na společenské skupiny, které byly z hlediska čtenářské kultury tradičně považovány za zranitelné a kontrolované, a to jak společenskými normami, tak institucemi dohlížejícími na „správné“ čtenářské návyky. V případě dívek-čtenářek se nerovnosti násobily. Jejich postavení v čtenářské kultuře bylo utvářeno současně věkem i genderem, což je stavělo do obzvlášť podřízené a kontrolované pozice.

Na anglické čtenářky se komplexněji zaměřuje i kniha Jacqueline Pearson *Women's Reading in Britain 1750–1835: A Dangerous Recreation*,³¹ v níž je čtenářství žen analyzováno na základě dobových kazuistik a normativních příruček. Tyto prameny odrážejí soudobý diskurz o ženské roli ve společnosti.

Významným přínosem pro naši práci je pak především kniha Kate Flint *The Woman Reader, 1837–1914*.³² Flint nezkoumá pouze, co ženy četly, ale především to, jak byl samotný akt čtení společensky vnímán. Ve své práci dochází k závěru, že čtenářka byla konstruována jako postava oscilující mezi fascinací a nebezpečím, a propojuje čtenářskou praxi s otázkami emancipace, morálky, identity a sociálního zařazení. Důležitým prvkem jejího výzkumu je také zohlednění vlivu třídy, věku a vzdělání na čtenářské zvyklosti.

Tematizaci slovenských čtenářek v 19. století se ve své publikaci věnuje také Roman Holec.³³ Jeho studie *Žena a kniha* se zaměřuje především na historický diskurz spojený s recepcí literárních děl ve společnosti. Autor propojuje různé typy ego-dokumentů s texty z dobového periodického tisku. Na základě čtenářských reflexí obsažených v těchto pramenech analyzuje, jak byly konkrétní tituly vnímány, interpretovány a hodnoceny.³⁴ Rozvoj ženské emancipace na Slovensku pokulhával za českou, tudíž se v korespondenci, člancích i

---

²⁸ Například: Roger Chartier: *Frenchness in the History of the Book* (1988).

²⁹ Například: James Raven: *Judging New Wealth: Popular Publishing and Responses to Commerce in England, 1750–1800*.

³⁰ LYONS, Martyn. *New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers*. In: CAVALLO, Guglielmo a CHARTIER, Roger (ed). *A History of Reading in the West*. Amherst: University of Massachusetts Press, 2003.

³¹ PEARSON, Jacqueline. *Women's reading in Britain 1750–1835: A Dangerous Recreation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

³² FLINT, Kate. *The woman reader 1837-1914*. Oxford: Oxford University Press, 1993.

³³ HOLEC, Roman. *Kniha o čítaní, čítanie o knihách: (kto, čo, kde a prečo čítal v "dlhom" 19. storočí na Slovensku)*. Bratislava: Marenčin PT, 2022.

³⁴ Tamtéž, s. 167–197.

vzpomínkách slovenských autorek stává, že českou literaturu a její autorky berou jako dobové modly. Klasickými vzory jsou Božena Němcová, Karolina Světlá, Eliška Krásnohorská, Růžena Svobodová či (pro dnešní literární kánon už ne tolik výrazná) Božena Viková-Kunětická.³⁵ Ale zdá se, že slovenské spisovatelky četly stejná (dnes už klasická) díla jako autorky české: Jane Austenovou, George Sandovou, Heinricha Heineho, Alexandera Dumase (staršího i mladšího) a kupříkladu i Julese Verna. Tyto ženy byly podobně jako některé české spisovatelky vysazeny na nové trendy západní literatury. Zároveň, stejně jako se české vlastenecké tendence obracely proti německojazyčné literatuře, i Slovenky měly svého „nepřítele“: v podobě maďarsky psaných textů. Dobové požadavky na čtenářku tedy zněly jednoznačně: čtěte slovenskou knihu, pokud vám nestačí, sáhněte po „bohatej českéj tvorbe“.³⁶

V českém prostředí se otázce čtenářství žen v historickém kontextu věnuje zejména Milena Lenderová, jejíž práce navazují na přístup kulturních dějin a dějin každodennosti. Vymezuje přitom základní faktory, které utvářely čtenářské zkušenosti žen v 19. století, a to především *gramotnost, volný čas, (podnětné) prostředí, soukromí a přístup k četbě*.³⁷ Do jisté míry se čtenářkami zabývají také práce Jany Stráníkové, která čtenářky zkoumá především v kontextu ženského vzdělávání a emancipace.³⁸

V německém prostředí se tématu ženského čtení věnuje Stefan Bollmann, a to kupříkladu ve dvou publikacích, které k problematice přistupují z odlišných perspektiv. První z nich využívá rámec dějin umění a sleduje, jak byly čtenářky zobrazovány v malířství napříč jednotlivými historickými epochami.³⁹ Druhá publikace, *Ženy a knihy: vášně a následky*,⁴⁰ se již zaměřuje přímo na čtenářský svět žen, a to v časovém rozpětí od 18. století až po současnost. Bollmann tuto problematiku sleduje prostřednictvím konkrétních literárních děl a životních příběhů čtenářek. Vytváří tak čtivě zpracované medailonky, které současně fungují jako kulturně-historické obrazy ženského čtenářství.

Bollmannův pohled na čtenářky v minulosti představuje přístup, který se stal i metodologickou inspirací pro tuto práci. Než se však pustíme do samotného výzkumu

---

³⁵ HOLEC, Roman. *Kniha o čítaní, čítanie o knihách: (kto, čo, kde a prečo čítal v "dlhom" 19. storočí na Slovensku)*. Bratislava: Marenčin PT, 2022, s. 189.

³⁶ Tamtéž, s. 180.

³⁷ LENDEROVÁ, Milena. Čtenářky v minulosti: několik postřehů. *Knižnica*. Bratislava, 2021, roč. 21, č. 3, s. 57–67.

³⁸ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774–1868*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013.

³⁹ BOLLMANN, Stefan. *Ženy, které čtou, jsou nebezpečné*. Praha: Knižní klub, 2008.

⁴⁰ BOLLMANN, Stefan. *Ženy a knihy: vášně s následky*. Brno: Host, 2015.

konkrétních spisovatelek, je nejprve potřeba vymezit základní typologii čtenářů, s níž budeme v případových studiích pracovat.

3 ČTENÁŘSKÉ TYPY

3.1 Čtenář v *Labyrintu a ráji*

„Dívám se tedy a vidím řady přicházejících učenců, jak se kolem toho všeho různě točí. Někteří si vybírali ty nejhezčí a nejdůvtipnější kousky, vyťahovali je jeden za druhým a pak je postupně žvýkali a zažívali. Přišel jsem k jednomu z nich a otázal se ho, co to dělá. Odpověděl mi: ‚Učím se.‘ ‚A jakou to má chuť?‘ ptám se. Řekl mi: ‚Dokud se to žvýká v ústech, je cítit nahořklost nebo kyselost, ale potom se to změní ve sladkost.‘ ‚A k čemu to je?‘ vyzvídám dále. ‚Je to jednodušší nosit si ty věci uvnitř a jsem si tím pak jistější, odpověděl.‘ [...] Podívám se na něj pozorněji a všimnu si, jak je tlustý a tučný, má krásnou barvu, oči se mu skví jako svíce a jeho řeč je jasná a všechno jeho jednání bystré. Vtom se znovu ohlásí můj tlumočník a ukazuje mi: ‚Ještě jsou tu tihle.‘“

Jan Amos Komenský: *Labyrint světa a ráj srdce*⁴¹

Ideální čtenář a vzdělanec skutečně existuje. Ačkoli Komenského *Labyrint světa a ráj srdce* odhaluje univerzální neduhy společnosti, *vzorového čtenáře* v tomto světě přesto nachází. Jde sice spíše o utopickou představu, ale zdá se, že do určité míry je takový čtenář dosažitelný.

Vzorový žák-čtenář přistupuje ke knihám stejně jako k jídlu – zprvu mohou být těžko stravitelné, nemusí chutnat, ale pokud si uvědomí jejich přínos, pochopí hlubší smysl vzdělávání. Stejně jako vyvážená strava prospívá tělu, tak i náročná četba obohacuje mysl. Čtenář, který se naučí tuto zásadu respektovat, se postupně vyvíjí v kriticky myslícího člověka, schopného nejen přijímat nové poznatky, ale také je aktivně reflektovat a zařazovat do svého vlastního intelektuálního systému. Ve své mysli si buduje soukromou knihovnu myšlenek, z níž dokáže kdykoli čerpat. Skutečně vzdělaný člověk tak nejen čte, ale zároveň formuluje vlastní pohled na svět a je schopen z textů extrahovat hodnotné myšlenky, které v upravené podobě předává dál i svému okolí.

Komenského Poutník však během svého exkurzu barokní knihovnou naráží na skutečnost, že ideální čtenář zde není sám. Prostor sdílí s řadou karikatur čtenářství, představujících pravý opak vzdělaného jedince.

---

⁴¹ Citujeme z knihy *Labyrint světa a ráj srdce*, která nabízí dvojí čtení: původní text Komenského i zrcadlové čtení přeformulované do jazyka 21. století: KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce: text původního vydání z roku 1623*. Praha: Práh, 2019, s. 75.

První z nich bychom mohli nazvat jako *požírače knih*. Jsou to čtenáři, kteří hltají literaturu bez rozmyslu, až je jejich posedlost knihami fyzicky i psychicky vyčerpává. Někteří z nich dokonce na následky přemíry četby umírají.

Další skupinu tvoří typ, který bychom mohli nazvat jako *přenašeči*. Ti si nebezpečnost knih uvědomují, proto je schovávají v brašnách či kapsách, aby je vytáhli jen ve chvíli, kdy se mají k něčemu vyjádřit. Jejich projev však není autentický, pouze totiž přepisují a opakuji obecně uznávané pravdy, přičemž riskují, že bez knihy ztrácejí schopnost samostatného myšlení.

Poslední typ bychom mohli nazvat *estetickými bibliofily*. Ti neskrývají svou závislost na knihách, ale naopak ji okázale vystavují na odiv. Jejich knihovny nejsou určeny ke čtení, ale k reprezentaci. Knihy hromadí, vystavují v honosných pokojích a pečlivě si pamatují jejich názvy, aby mohli kdykoli předvést seznam svého intelektuálního bohatství.

Komenský psal svůj spis v době, kdy byl fenomén čtenáře stále omezen na úzké skupiny vzdělců. Přestože text vznikl již v období informační revoluce způsobené Gutenbergovým knihtiskem, přístup ke knize zůstával pro spousta lidí značně limitovaný. Masová produkce knih sice vedla k jejich relativnímu zlevnění a širší dostupnosti, nicméně pro velkou část negramotné populace tyto dokumenty stále neměly praktický význam. Barokní čtenář byl tedy většinou determinován prostředím, v němž se narodil. Čtenářská kultura se v této době soustředila zejména do klášterních komunit, univerzitních knihoven, popřípadě se pěstovala v šlechtických kruzích. Zároveň byla většinou definována i genderově, to znamená, byla spíše určena mužskému jedinci.⁴² Přestože se tento trend na konci 18. století výrazně proměňuje, základní čtenářské návyky definované Komenským a jejich neduhy si svoji kontinuitu zachovávají.

Komenského typologie čtenářů vytváří přísnou hierarchii, na jejímž vrcholu stojí jeden *vzorový čtenář*. Ostatní typy jsou naopak představovány jako „masa“. *Vzorový čtenář* je prezentován jako cíl, kterého se mají ti ostatní pokusit dosáhnout. Při podrobnějším zkoumání různých čtenářských postojů a strategií jsme však došli k poznání, že reálný člověk není nikdy jen jedním ideálním typem čtenáře: v jeho osobnosti se prolínají různé způsoby a motivace k rozvoji čtenářské dovednosti, které se mohou střídat podle životního období či charakteru čteného textu. Experimentováním a kombinováním různých čtenářských poloh se může čtenář postupně onomu vzoru, který Komenský klade na piedestal, přiblížit.

---

⁴² LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017, s. 364.

V další kapitole se obrátíme k metaforickému přístupu Alberta Manguela, který nám umožní pestrost čtenářské zkušenosti zachytit prostřednictvím tří základních metaforických typů čtenářů.

3.2 Čtenář jako metafora: *Cestovatel, věž a červ*

„Myšlenky budou pravdivé jednu sezónu, glosy budou nudit, vědecké úvahy budou nakonec hloupé, avšak zdařilé metafory pokvetou staletí, tak jako po celých zmizelých generacích se najde jediná zdobená spona.”

Ramón Gómez de la Serna: *Co vykřikují věci*⁴³

Metafory hrají zásadní roli nejen v jazykovém vyjadřování, ale i v utváření diskurzů a stereotypního myšlení společnosti. Lidská civilizace využívá metaforické pojetí čtenářství od samého počátku své literární historie. V případě definic čtenářů a knihomilců se tyto obrazy přenášejí z generace na generaci a jejich podoba pak odráží proměny literární kultury.

Kupříkladu již výše zmíněný Komenský přirovnává čtenářství ke gastronomii a jeho vlivu na lidské zdraví, což jsou představy, které si s sebou neseme už od antiky.⁴⁴ Toto dvojí metaforické pojetí si zachovává svou platnost i v následujících staletích (podobně jako je obžerství smrtelným hříchem, může vést k záhubě i nadměrná a nekontrolovaná konzumace textů).

Představu čtenáře jako metafory v průběhu staletí definuje a sumarizuje ve své práci Alberto Manguel. Zároveň vymezuje tři základní polohy čtenářů: *cestovatele, čtenáře ve slonovinové věži a červa (knihomola)*, které mohou ovlivnit naše vnímání čtenářské zkušenosti.⁴⁵ Na rozdíl od Komenského, jehož čtenářská typologie se spíše vzájemně vylučuje, umožňuje Manguel kombinaci svých typů v závislosti na potřebách čtenáře a charakteru konkrétní četby. Pojďme si tedy tyto metafory lépe vysvětlit.

Začněme *čtenářem ve slonovinové věži*. Ten se tradičně pojí s člověkem, který se při četbě zdánlivě odtrhává od reality, působí nepřítomně a je ponořen do svého vlastního světa. Tento dojem vzniká v důsledku hlubokého soustředění na text, intenzivní imaginace a silného emočního prožitku. Zatímco zvenčí může působit jako pasivní snílek, ve skutečnosti je aktivně zapojen do mentálního zpracovávání textu, identifikace s literárními postavami a kritické reflexe přečteného. Takový čtenář se zároveň uzavírá do svého světa, kde kniha představuje

⁴³ GÓMEZ DE LA SERNA, Ramón. *Co vykřikují věci: gregerie*. Praha: Odeon, 1985, s. 26.

⁴⁴ CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha: Triáda, 1998, s. 326–377.

⁴⁵ MANGUEL, Alberto. *Cestovatel, věž a červ. Čtenář jako metafora*. Brno: Host, 2016.

únik od každodenní reality. Může tak na své okolí působit dvojnásobem: na jedné straně jako člověk, který se uchyluje do ústraní, aby tam v klidu pochopil svět kolem sebe, na straně druhé i jako arogantní jedinec, který se před problémy uzavírá a odmítá se zapojit do každodenních nástrah života.⁴⁶

Čtenář označovaný jako *červ* odpovídá klasické představě *knihomola*, tedy jedince zcela pohlceného literárními příběhy, který hltá knihy bez rozmyslu a stává se na nich závislým. Jeho přístup ke čtení lze přirovnat k nestřídmému konzumentovi, který do sebe dostává veškerou literární potravu. Tento typ čtenáře je často spojován s ženskou čtenářskou kulturou, konvenčně se totiž právě ženy zobrazovaly jako ty, které se nechávají „ničit“ nadměrnou četbou.⁴⁷ Do kategorie *červa* spadají i všechny tři karikatury čtenářů z Komenského *Labyrintu světa*, to znamená: *požírači knih*, *přenašeči* i *estetický bibliofil*.

Poslední Manguelovou variantou je čtenář *cestovatel*. Čtení jako poznávání světa je široký pojem. Může znamenat, že čtenář prostřednictvím knihy nachází nové země, nové já. Ale také může představovat dvě rozdílná cestování, která si protirečí. Návrat k již přečtenému, nebo čtení velkého množství textů z různých nosičů. *Čtenář-cestovatel* objevuje nové světy, poznává jiné kultury, myšlenky a příběhy, ale není průkopníkem v tom smyslu, že by sám tyto světy vytvářel. Spíše kráčí ve stopách autorů, kteří mu cestu vyznačili svým textem. Čtením si pak čtenář tento svět přivlastňuje pro své poznání a osobní zkušenosti. V tomto smyslu *čtenář-cestovatel* není tvůrcem nových cest, ale objevitelem, pro kterého je čtení dobrodružstvím, ale i zdrojem osobního růstu.⁴⁸

Právě pro *cestovatele* je stěžejní změna v hlavním charakteru čtenářství v 19. století. Z trpělivého čtenáře, nesoucího si tradici od dob středověkého klášterního čtení, se stává zahlcený a roztěkaný příjemce textu. *Intenzivního čtenáře* tedy nahrazuje *čtenář extenzivní*, neboli jinými slovy: opakované čtení vystřídalo čtení jednorázové.⁴⁹ A to je výtěžek, který s námi vstoupil i do 21. století. Podle Manguela bychom ale měli ztraceného a zapomenutého *intenzivního čtenáře* znovu nalézt a pochopit jeho smysl pro naše vnitřní i vnější formování individuality.

Manguel ve své knize konkrétně píše: „Naše kognitivní funkce vyžadují, abychom si uvědomovali nejen sebe samé, ale i svou vlastní cestu světem a stránkami knih. Tuto schopnost jsme si osvojili v době Gilgamešových tabulek a ztratili ji v době monitorů. Nyní se znovu

---

⁴⁶ Tamtéž, s. 57–87.

⁴⁷ MANGUEL, Alberto. *Cestovatel, věž a červ. Čtenář jako metafora*. Brno: Host, 2016, s. 100–103.

⁴⁸ Tamtéž, s. 14–54.

⁴⁹ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Ohrožený druh?: kolik, jak a co čteme a co si se čtením spojujeme (2023)*. Brno: Praha 2024, s. 16.

musíme naučit číst pomalu, poctivě a pečlivě, ať už z papíru, nebo z monitoru: cestovat proto, abychom se mohli vracet domů s tím, co jsme si přečetli. Teprve poté se budeme moci nazývat čtenáři v tom nejoprávněnějším slova smyslu.“⁵⁰

Pojmy *intenzivní a extenzivní čtenář*, potažmo volání po návratu soustředěného čtenáře, představují klíčové tendence a faktory pro naše ukotvení výzkumu případových studií v 19. století. Proto se těmto termínům a jejich vývoji budeme více věnovat v následující kapitole.

3.3 *Intenzivní a extenzivní čtenář*

Jedním z nejvýznamnějších aspektů čtenářské kultury v 19. století byl nárůst gramotnosti, který úzce souvisel s industrializací, urbanizací a modernizací vzdělávacích systémů. Gramotnost v mnoha evropských zemích vzrostla v průběhu století natolik, že se čtení stalo běžnější dovedností nejen pro elity, ale i pro široké vrstvy společnosti. Od šedesátých let 19. století až po konec první světové války došlo k výraznému rozšíření čtenářství napříč všemi vrstvami obyvatelstva.⁵¹

S růstem čtenářsky soběstačné populace se logicky zvyšovala i poptávka po tištěném médiu. Vlastnictví knihy či jakéhokoli typu domácí knihovny a orientace ve světě literatury se celkově stávají demonstrací inteligence daného jedince. Všechny tyto faktory vedou k rozvoji knižního trhu, ale i k popularizaci čtení jako volnočasové aktivity.⁵²

S větší dostupností tištěného materiálu se pomalu začínal měnit i způsob čtení. Lidé už si nepotřebovali texty kolektivně předčítat, spousta z nich byla schopná si psané dílo sehnat a také o samotě přečíst. Současně s tímto trendem se proměňovala i povaha četby. Zatímco dříve byl důraz kladen především na náboženskou literaturu, v období čtenářské revoluce se mezi čtenáři rozšířil zájem o díla obsahově i charakterově rozličná a o díla tištěná v různých podobách a na různých nosičích. S touto proměnou se na konci 18. století rodí také nový typ čtenáře, který se z *intenzivního* přeformuloval na tzv. *extenzivního*.⁵³

Proces přechodu od *intenzivního* k *extenzivnímu* čtenáři poprvé formuloval a systematicky popsal německý historik Rolf Engelsing. Ve svých studiích poukazuje na fakt, že se na konci 18. století čtenářské návyky lidí zásadně proměnily: čtenáři se přestali soustředit na opakované a hluboké čtení malého počtu knih a začali ve velkém konzumovat rozmanité texty.

---

⁵⁰ MANGUEL, Alberto. *Cestovatel, věž a červ. Čtenář jako metafora*. Brno: Host, 2016, s. 54.

⁵¹ ŠIMEČEK, Zdeněk a TRÁVNÍČEK, Jiří. *Knihy kupovati--: dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha: Academia, 2014, s. 214.

⁵² Tamtéž, s. 156–158.

⁵³ Tamtéž, s. 140.

Zatímco dříve bylo běžné číst jen pár pečlivě vybraných knih a opakovaně se k nim vracet, s přibývajícím množstvím dostupné literatury se čtení stalo rychlejší, pestřejší a méně soustředěnější. Engelsing tuto revoluci ve čtenářství tedy označuje jako začátek *extenzivního čtení*.⁵⁴

Na Engelsingovu koncepci navazuje také Leah Priceová ve svém příspěvku publikovaném v antologii *Co jsou dějiny knihy?* Teorii o čtenářské transformaci sice přijímá jako užitečný rámec pro popis proměn čtenářské kultury na přelomu 18. a 19. století, zároveň však zdůrazňuje, že ostré vymezení mezi *intenzivní* a *extenzivní* četbou může být představa zavádějící. Podle ní jde o příliš schematické zjednodušení, které nedokáže postihnout komplexitu čtenářských praktik v konkrétním historickém a sociálním kontextu. Odkazuje přitom na práce Elizabeth Eisensteinové nebo Roberta Darntona, kteří akcentují, že různé způsoby čtení (hluboké, pomalé, rychlé nebo třeba fragmentární) často koexistovaly a střídaly se podle účelu četby, podle prostředí či momentálního rozpoložení čtenáře. Čtení tak není pouze technický akt, ale kulturně, sociálně a individuálně podmíněná činnost, jejíž význam nelze redukovat na dichotomii intenzity a množství.⁵⁵

Striktní dělení čtenářů na *extenzivní* a *intenzivní* lze opravdu vnímat jako výrazně schematizující a zjednodušující rámec. Přesto se domníváme, že toto rozlišení velmi výstižně postihuje zásadní proměnu, k níž na konci 18. století dochází. Souhlasíme s tvrzením, že do století páry opravdu vstupuje nový čtenář. Čtenář, jehož podoba byla historicky známá již po staletí, avšak nyní oslovuje nebývale široké spektrum společnosti a šíří své čtenářské návyky i do nejzazších koutů Evropy. Netuší však, že jeho způsob čtení brzy projde ještě dalšími proměnami, neboť se bude muset přizpůsobit novým výzvám a měnícím se mediálním podmínkám. Generace, která na sklonku 19. století dosáhla plošného přístupu ke gramotnosti, se zároveň stala poslední, pro niž zůstala kniha centrálním a formujícím médiem.⁵⁶

Než se však podrobněji zaměříme na specifickou čtenářskou zkušenost v této přelomové éře, a to prostřednictvím případových studií zaměřených na vybrané ženy-spisovatelky, je potřeba nejprve si vymezit pramenné zdroje a metodologický rámec, z nichž budeme vycházet.

---

⁵⁴ ENGELSING, Rolf. Die Perioden der Lesergeschichte in der Neuzeit. *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 10, 1970, s. 945–1002.

⁵⁵ PRICE, Leah. Čtení: o aktuální situaci v oboru. In: POŘÍZKOVÁ, Lenka a ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Co jsou dějiny knihy?: antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*. Praha: Academia, 2021, s. 182–183.

⁵⁶ LYONS, Martyn. New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers. In: CAVALLO, Guglielmo a CHARTIER (ed.). *A History of Reading in the West*. Amherst: University of Massachusetts Press, 2003, s. 313.

4 PRAMENY

Při zkoumání ženského čtenářství vycházíme z pestrého souboru materiálů, který nám zprostředkovává různé podoby čtenářských zkušeností. Pramennou základnu diplomové práce tvoří především dokumenty osobní, čili tzv. ego-dokumenty. Mezi ně řadíme deníky, autobiografie, memoáry, rozličnou korespondenci, rodinné kroniky, zápisníky, diáře apod.

Práce s výše zmíněnými prameny je komplikována především ze dvou důvodů. Za prvé je třeba reflektovat možnou autocenzuru ze strany pisatelek. U těchto pramenů hraje významnou roli i adresát, a to i tehdy, když text primárně žádného adresáta nemá, jako tomu může být v případě deníku. Deník může být zejména v dětství a dospívání psán pod dohledem rodičů či vychovatelů. Autorka deníku se ale také může obávat, že její rukopis někdo objeví, případně jej dokonce píše s vědomím, že si jej někdo jednou přečte a že bude zveřejněn. To vše může ovlivnit, co a jak je zaznamenáno.⁵⁷

Adresát také významně ovlivňuje podobu korespondence. Dopisy o čtenářství budou mít jinou povahu mezi matkou a synem, jinou mezi spisovatelkou a její kolegyní či mezi zamilovanou ženou a jejím partnerem.

Na rozdíl od deníku a korespondence, mají vzpomínky obvykle jasný záměr, s nímž jsou psány a zveřejňovány. Spisovatelka, která publikuje své vzpomínky, často dbá na to, aby čtenáři předala určité poselství a aby ze vzpomínek vyšla jako poučená čtenářka s jasně vymezeným vkusem a názorem na literaturu. Adresát tedy významně ovlivňuje nejen formu, ale i samotnou interpretaci čtenářské zkušenosti, která pak vstupuje do veřejného prostoru a přispívá k utváření kolektivní paměti čtenářství.

Druhý výrazný problém těchto dokumentů souvisí především s prameny, které zůstaly v rukopisné podobě bez edičního zásahu. Kromě jejich často komplikované dostupnosti narážíme v těchto textech také na nepřesné či neúplné označování autorů a názvů knih. Pisatelky často používají fonetické přepisy, zkomoleniny nebo chybné názvy, což ztěžuje identifikaci konkrétních děl.

Ego-dokumenty představují především nepřímá svědectví o čtenářských praktikách. Naproti tomu přímé stopy čtení lze hledat v samotných knihách. Například v podobě čtenářských poznámek, marginálií dedikací, *ex libris*, záložek zanechaných v knihách apod.⁵⁸ I tato nepřímá svědectví naše práce zahrnuje.

---

⁵⁷ LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má--: ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008, s. 85–86.

⁵⁸ KAŠPAROVÁ, Jaroslava. Řekni mi, co čteš, a já ti povím, kdo jsi. In: *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 16*, 1999–2000. Praha: Národní knihovna, 2002, s. 232–233.

Pro potřeby případových studií jsme využili korespondenci, deníky a memoárové texty, které již prošly edičním zpracováním a jsou tedy dostupné i v tištěné podobě. Vedle těchto publikovaných materiálů jsme však pracovali i s rozsáhlým archivním fondem, zejména s prameny uloženými v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (LA PNP). Tento archiv uchovává cenné rukopisné materiály, mezi nimiž najdeme osobní vzpomínky, dopisy, seznamy knihovních fondů, poznámky i další dokumenty vypovídající o každodenní čtenářské praxi. Součástí našeho zkoumání byly rovněž různé pracovní texty spisovatelek (čtenářské výpisky, přípravy na přednášky, eseje či volné reflexe), které dokreslují nejen jejich intelektuální zájem, ale i vztah ke knihám jako nástroji sebevzdělávání. Další část analýzy zahrnovala práci v archivu Městského muzea v Polné, kde je uložena část pozůstalosti spisovatelky Vlasty Pittnerové, a také terénní návštěvu domu Terézy Novákové v Proseči. Při této příležitosti jsme měli možnost blíže se seznámit s dochovanou knihovnou a knižním fondem spisovatelky. Doplnkovým materiálem pro diplomovou práci rovněž byla i beletristická tvorba analyzovaných spisovatelek, zejména ta, která v sobě nese autobiografické rysy. Vzhledem k její fikční povaze jsme však s těmito texty pracovali obezřetně a pouze v omezené míře. Údaje a motivy obsažené v beletrii byly konfrontovány a podkládány odbornou literaturou i prameny osobní povahy, aby nedocházelo k nepodložené interpretaci fikčních prvků jako faktografických údajů.

Doplnkovým materiálem využitým v rámci výzkumu byla čtenářská anketa *Lidových novin*, která nabízí cenný vhled do dobových knižních preferencí za první republiky. Tento materiál nám zároveň umožňuje nahlédnout do pozdějších životních etap spisovatelek, které se sice narodily ve druhé polovině 19. století nebo na jeho konci, avšak svou literární činnost rozvíjely i v období samostatného československého státu. Podobu a charakter ankety blíže představíme v následující podkapitole.

Anketa *Lidových novin*

Čtenářská anketa *Lidových novin* představovala významný kulturní fenomén své doby, zaměřený na mapování čtenářských preferencí spíše mezi intelektuální elitou. První pokusy o získání odpovědí na otázku nejoblíbenější knihy roku se objevily už v roce 1927. Formálně byla ale anketa o nejlepší knihu roku zahájena v roce 1928.

Už po prvním ročníku ankety bylo zřejmé, že odpovědi významně ovlivňují knižní trh. Vítězné tituly zaznamenaly zvýšený zájem čtenářů a některé knihy prudce vzrostly na

popularitě. Podle dobových pamětníků si lidé dokonce odkládali vánoční nákupy knih až na dobu po zveřejnění výsledků.⁵⁹

Odpovědi se zpočátku získávaly prostřednictvím telefonických dotazů, které často vedly k bezprostředním a upřímným reakcím.⁶⁰ Jednou z takových reakcí bylo vyjádření prezidenta republiky Tomáše Garriguea Masaryka, který, ačkoli byl znám svou čtenářskou vášní, připustil, že otázka na nejoblíbenější knihu je pro něho obtížně zodpověditelná: „Jak to mám vést v evidenci, co jsem všechno četl, když toho bylo tolik... Ne, nic zvláštního mě nenapadá.“⁶¹

Později se od telefonického dotazování upustilo a přešlo se k hlasovacím lístkům zasílaných poštou. Zatímco v počátečních ročnících měli respondenti možnost své volby podrobněji okomentovat, v pozdějších letech se anketa omezila především na pouhý výčet titulů.⁶² Tato redakční změna nijak neovlivnila způsob, jakým na anketu odpovídala například spisovatelka Marie Majerová. Ačkoli upustila od delších hodnotících komentářů, u každého vybraného titulu si i nadále neodpustila stručnou poznámku, která objasňovala, čím je pro ni daná kniha výjimečná.

Anketa oslovovala respondenty z různých intelektuálních oblastí (učitele, novináře, umělce či duchovní). Ženské zastoupení v dotazníku bylo sice okrajové, ale redakce přeci jen vyzvala některé významné spisovatelky či veřejně činné ženy. Mezi respondentkami se tak v různých ročnících objevily např. již zmíněná Marie Majerová, Marie Fantová, Alice Masaryková, Marie Pujmanová, Olga Scheinpflugová, Anna Marie Tilschová, Božena Benešová, Milena Jesenská, Naděžda Melníková-Papoušková, Amálie Vrbová (známá spíše pod pseudonymem Jiří Sumín), Helena Malířová, Eva Vrchlická a další.

Redakce se v průběhu let snažila oslovit také širší vrstvy společnosti. V roce 1937 proběhl jednorázový experiment v podobě ankety mezi dětskými čtenáři ve věku 5–15 let. Výsledky ukázaly rozdílné preference podle pohlaví: mladší dívky například preferovaly *Dášenku* Karla Čapka, zatímco starší čtenářky upřednostňovaly sérii o *Bibi* od Karin Michaëlisové, především díky dílu *Bibi v Československu*.⁶³

Anketa *Lidových novin* byla svou povahou výrazně subjektivní. Odpovědi ovlivňovaly nejen osobní preference jednotlivých respondentů, ale také jejich profesní zázemí či aktuální situace na knižním trhu. V některých případech sehrála roli i snaha zviditelnit nebo podpořit

---

⁵⁹ HOLEČEK, Lukáš. *Anketa o knihu roku Lidových novin: (1928-1949)*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i, 2021, s. 10.

⁶⁰ Tamtéž, s. 7–8.

⁶¹ Tamtéž, s. 32.

⁶² Tamtéž, s. 619.

⁶³ Tamtéž, s. 17.

prodej konkrétního titulu. Výběr však často reflektoval i hlubší, osobní vztah k určitému dílu, který mohl vzniknout například díky opakovanému pracovnímu kontaktu s textem. Typickým příkladem je Helena Malířová, která ve své odpovědi z roku 1935 uvedla dvě knihy, jež sama překládala: Thomase Manna: *Josef a bratři jeho* a Wolfganga Langhoffa: *Zajatci močálu*. Což ovšem nic nemění na tom, že pro Malířovou to v daném roce určitě byly knihy, které jí osobně velmi přirostly k srdci. Do výběru titulů někdy zasáhly také okolnosti spojené s úmrtím autora. I v tomto ohledu je Malířová pozoruhodným příkladem: její poslední kniha *Mariola* se v odpovědích z roku 1940 objevila hned čtyřikrát, patrně i jako výraz čtenářské reakce na její nedávnou smrt.

Zcela specifický charakter měla anketa v roce 1938, kdy byla otázka kvůli napjaté politické situaci po mnichovské dohodě přeformulována. Respondenti neměli jmenovat *nejlepší knihu* daného roku, ale uvést *nejhodnotnější dílo*. Odpovědi se logicky velmi často obracely k tradiční české literatuře nebo k dílům se silným vlasteneckým poselstvím.

Po roce 1941 byla anketa kvůli zhoršujícím se válečným podmínkám pozastavena. Obnovena byla až v roce 1946. V poválečném období se však její charakter začal postupně měnit. Ročníky 1948 a 1949 již probíhaly pod kontrolou komunistického režimu. Nový přístup byl postaven na představě, že do ankety by měli přispívat především zástupci lidových vrstev, což vedlo k částečnému odklonu od původně intelektuálně zaměřené debaty a k posunu směrem k ideologickému či propagandistickému rámování výběru četby.

V předkládané diplomové práci využíváme výsledky čtenářské ankety *Lidových novin* nejen jako kulturně-historický pramen, ale také jako nástroj komparace s jinými zdroji osobní povahy (například s korespondencí či vzpomínkami). Anketa nám tak umožňuje konkrétně sledovat, jaké tituly si spisovatelky v dané době volily, a jaké hodnoty či literární preference tím reflektovaly v kontextu své doby.

5 VYMEZENÍ METODOLOGICKÉHO RÁMCE

Metodologická část této diplomové práce vymezuje rámec, v němž se zaměřujeme na české spisovatelky narozené ve druhé polovině 19. století v roli čtenářek. V předchozí kapitole jsme představili pramennou základnu, z níž vycházíme při zkoumání jejich čtenářských zkušeností. Abychom však mohli tato svědectví interpretovat v širších souvislostech a dospět k relevantním závěrům, je třeba nejprve objasnit metodologický přístup, který při analýze uplatňujeme.

K jednotlivým pramenům přistupujeme ze dvou základních perspektiv, které byly blíže rozpracovány v předchozích částech práce: jednak prostřednictvím rozlišení mezi *intenzivním* a *extenzivním čtením*, jednak skrze typologii čtenářských postojů inspirovanou koncepty Jana Amose Komenského a Alberta Manguela.

5.1 *Intenzivní a extenzivní čtení*

Rozdělení čtenářů na *intenzivní* a *extenzivní*, představuje široký a obecný rámec, který nám umožňuje sledovat, jak ženy různých generací a životních okolností navazovaly vztah s literaturou: skrze soustředěné, opakované a osamělé čtení, nebo skrze nahodilé, různorodé a rychlé čtení. Tato binarita neslouží k hodnocení, nýbrž k obecnému porozumění přístupu k četbě. Oba tyto způsoby čtení se mohou vzájemně prolínat a měnit v závislosti na věku čtenářky či povaze čteného textu.

Intenzivní čtení budeme v diplomové práci demonstrovat na konkrétních příkladech čtení Alice Masarykové a Anny Pammrové. Dvou žen, které si tento způsob osvojily v extrémních životních situacích, byť každá zcela odlišným způsobem. Pro Alici Masarykovou se hluboké, koncentrované čtení stalo v době jejího uvěznění prostředkem intelektuální obrany i vnitřního růstu. Anna Pammrová si naproti tomu vytvořila *čtenářskou slonovinovou věž*⁶⁴ ve chvíli, kdy vědomě opustila manželský život a stáhla se do samoty. Obě ženy zosobňují model čtení, který Stefan Bollmann také nazývá *aktem přívětivé izolace*,⁶⁵ Jiří Trávníček pak používá spojení *čtení jako akt výsostné samoty a intimity*.⁶⁶

Extenzivní čtení ilustrují například čtenářské aktivity spisovatelek Vlasty Javořické a Vlasty Pittnerové, jejichž tvorba sama o sobě reprezentuje kvantitativní přístup k literatuře: obě

---

⁶⁴ MANGUEL, Alberto. *Cestovatel, věž a červ. Čtenář jako metafora*. Brno: Host 2016, s. 57–87.

⁶⁵ BOLLMANN, Stefan. *Ženy, které čtou, jsou nebezpečné*. Praha: Knižní klub, 2008, s. 35.

⁶⁶ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Ohrožený druh?: kolik, jak a co čteme a co si se čtením spojujeme (2023)*. Brno: Praha: Host; Národní knihovna České republiky, 2024, s. 22–23.

autorky také tímto stylem psaly, vytvářely tak kolem sebe specifickou čtenářskou komunitu, která jejich knihy extenzivním způsobem četla. U kapitoly věnované Vlastě Javořické se zároveň setkáme s dalším pojmem, který jsme dosud blíže nedefinovali, totiž s pojmem *sexuální čtení*, který převážně spadá pod širší rámec *čtení extenzivního*.

5.1.1 Sexuální čtení

Jedna z nejčastějších představ ženy-čtenářky je bezpochyby spojena s intimností a erotikou. Těžko si v dějinách umění vybavit jediný obraz či sochu, kde je čtoucí muž zobrazen v jistém druhu euforie, během níž se nevědomky před čtenou knihou odhaluje či dokonce svléká úplně.

Ženu, která se četbou dostala za hranice bezpečného světa, nacházíme již v dílech umělců, jakým byl kupříkladu Friedrich Heinrich Füger. Jeho obraz čtenářky, ztělesněný postavou Marie Magdaleny, představuje ženu, která se prostřednictvím četby dostává do vášnivého stavu. Leží na břiše, pod rukama drží knihu, má nahé nohy a obnažená prsa, přičemž odhlédla od četby a smyslně se dívá směrem k pozorovateli.⁶⁷ Tento motiv pokračuje i v dalších dílech, například u Pierra-Antoina Baudouina, který zachytil ženu, jejíž čtení ji přivedlo do stavu, který vypadá, jako by byla zdrogovaná, jako by byla v jakési extázi.⁶⁸ Čtenářku pohlcenou četbou zachytil i Franz Eybl. Jeho žena je natolik začtena do neznámé knihy, že si ani nevšimla, že jí sklouzla část oblečení.⁶⁹ Jean-Jacques Henner pro změnu svou čtenářku svlékl úplně.⁷⁰ A podobně postupoval i Théodore Roussel, jeho nahá čtenářka si intimní partie zakrývá pouze knihou.⁷¹

Tento fenomén zobrazování čtenářky je typický pouze pro ztvárnění slabšího pohlaví. Má být demonstrací zranitelnosti ženy, kterou u ní může četba vyvolat. Nejde tedy o pohled z perspektivy ženy, ale o stereotypní vnímání veřejnosti, která na takovýto obraz pohlíží s výrazným opovržením.⁷² U takového obrazu si musí pozorovatelé své doby položit otázku: „Co daná žena čte?“. Pokud četba vede ke ztrátě sebekontroly, musí to být jistě titul pokleslý, možná dokonce zakázaný. Jak tedy asi nutně musí číst čtenářka, která čte *sexuální* formou?

Sexuální čtení je termín, s jehož konceptem přichází literární teoretička Cora Kaplanová. Svůj příspěvek k vnímání ženského čtení začíná větou: „Čtení, milá čtenářko,

---

⁶⁷ BOLLMANN, Stefan. *Ženy, které čtou, jsou nebezpečné*. Praha: Knižní klub, 2008, s. 68–69.

⁶⁸ Tamtéž, s. 24–25.

⁶⁹ Tamtéž, s. 72–73.

⁷⁰ Tamtéž, s. 88–89.

⁷¹ Tamtéž, s. 96–97.

⁷² Tamtéž, s. 23–24.

je sexuální aktivita.⁷³ Touto provokativní formulací Kaplanová upozorňuje na hluboce tělesný a identifikační rozměr čtení, zejména v období dospívání. Ve svém odborném článku propojuje teoretické úvahy s vlastní zkušeností a ukazuje, že právě prostřednictvím četby může žena začít objevovat a formovat svou ženskou identitu. I ona sama nejprve „přečetla dospělé ženy“, než přijala ženské rysy a stala se ženou. Tento psychosociální moment proto považuje za jeden z prvních kroků při utváření ženské svébytnosti.⁷⁴

Román, fantazie a ženskost jsou už od počátků populární četby úzce spojovány s obrazem čtenářství „slabšího pohlaví“. Tradičně jsou vnímány jako riziková kombinace, která ve veřejném prostoru vyvolává podezření. Tyto prvky byly vždy spojovány s ženskou četbou a často prezentovány jako ohrožení morálního řádu a stability společnosti už od dob autorek, mezi nimiž najdeme tak žánrově rozmanité spisovatelky, jako byly Mary Wollstonecraftová a Jane Austenová. (Překvapivě se tento stereotypní pohled na ženské čtenářství udržel až do dnešních dob.)⁷⁵

Sexuální čtení primárně nespočívá v erotickém obsahu textu, ale spíše v intenzitě čtenářovy identifikace a emocionální angažovanosti s psaným slovem, která často přesahuje samotnou dějovou strukturu. Když Kaplanová jako čtrnáctiletá dočetla román *Jih proti Severu*, zažila prudkou emoční reakci. Hysterický pláč v ní propukl ve chvíli, kdy zjistila, že autorka románu dopustila, aby její příběh nevedl ke šťastnému konci. V tu chvíli si uvědomila nespravedlnost, ale zároveň i tvrdou realitu opravdového světa.

Je jedno, jakou literaturou byla takováto čtenářka obklopena, ať už se jednalo o hororové scény Mary Wollstonecraftové nebo sentimentální romány Jane Austenové. Jde především o to, že žena četla. Když čtenářku četba pohltila, ztratila se i racionalita, kterou byla připoutána k muži, a stala se tak čtenářkou emancipovanou. Mohla začít provozovat čtení jako akt uvědomění si sebe sama, který jí nikdo v danou chvíli nemohl nabourat a kontrolovat.⁷⁶ To je příklad *sexuální čtenářky*.

Ačkoli tento termín není, jak už jsme si vysvětlili, primárně spojen literaturou erotickou a pornografickou, byla právě i sexualita něco, co mohla čtenářka úmyslně v knihách vyhledávat, aby se zorientovala ve světě dospělých. *Sexuální čtení* tedy umožňuje hledat odpovědi na otázky, jakým způsobem funguje svět a jaké je naše vlastní místo a role v něm. V tuto chvíli

---

⁷³ V původním textu tato věta zní: „Das Lesen ist, liebe Leserin, eine sexuelle Tätigkeit“. KAPLAN, Cora: Lesen, Phantasie, Weiblichkeit – „Die Dornenvögel“. In: NÖLLE-FISCHER, Karen (ed.). *Mit verschärftem Blick. Feministische Literaturkritik*. München, 1987, s. 173.

⁷⁴ KAPLAN, Cora: Lesen, Phantasie, Weiblichkeit – „Die Dornenvögel“. In: NÖLLE-FISCHER, Karen (ed.). *Mit verschärftem Blick. Feministische Literaturkritik*. München, 1987, s. 173.

⁷⁵ Tamtéž, s. 177.

⁷⁶ Tamtéž, s. 177–179.

přebírá hlavní roli fantazie, která, jak připomíná Kaplanová, není iluzí, ale nástrojem na zpracovávání tužeb, zakázaných přání i přijmutí vlastní identity. Fantazie funguje na úrovni vědomé, podvědomé i nevědomé, a právě skrze četbu může žena dočasně překonat vnější omezení, kterými je definována zvenčí.⁷⁷

S pojmem *sexuální čtení* pracuje ve své knize i Stefan Bollmann, který takto označuje například postavu vášnivé čtenářky z Flaubertova románu *Paní Bovaryová*. Čtenářka Ema Bovaryová nachází únik od monotónní role manželky v horlivé četbě, která jí zpestřuje a ozvláštňuje jinak nudný manželský život. Její příběh bývá tradičně vykládán jako důkaz toho, že její psychické otřesy a morální poklesky jsou důsledkem její vášnivé četby. Podle Stefana Bollmanna však hlavní příčina jejího psychického rozkladu osobnosti spočívá spíše v přísných dobových konvencích a ve stereotypním vnímání ženského čtenářství. Proměna chování Emy není důsledkem horlivého čtení, ale důsledkem odtržení od čtenářských návyků. Teprve ve chvíli, kdy jí manžel s tchyní zakáží číst, začíná Ema hledat únik ve vztazích s jinými muži a poprvé svého manžela podvede.⁷⁸

V tomto smyslu představuje *sexuální čtení* důležitý nástroj pro formování ženské subjektivity, zejména v období dospívání, kdy žena nachází skrze čtenářské zkušenosti alespoň fragment autonomie a prostoru pro sebeutváření. Zároveň však Kaplanová upozorňuje na fakt, že i fantazie může být ideologicky formována: populární romány často utvrzují tradiční představy o rodině, mateřství a genderových rolích, ačkoli zároveň také mohou tyto normy podvracet. Čtení tak není jen únikem, ale i konfliktním polem, kde se střetává touha se společenským očekáváním.⁷⁹ Takové čtení vnímáme jako fantazijní a afektivní akt, v němž čtenářka nachází dočasný únik z každodenní reality do prostoru, kde může být zároveň osamělá, ale i emancipovaná, identifikující se a vzdorující.

5.2 Typologie čtenářek podle Komenského a Manguela

Při vymezení čtenářských typů, jak už bylo řečeno, také vycházíme z inspirace Janem Amosem Komenským. Konkrétně z jeho alegorického díla *Labyrint světa a ráj srdce*. Ačkoli se jedná o dílo beletristické, obrazy jednotlivých postav a jejich vztahu ke čtení v něm nabízejí nadčasový a výmluvný rámec, který nám umožňuje promýšlet různé podoby čtenářské zkušenosti. Alegorické postavy v desáté kapitole, kde Poutník poznává svět učených,

---

⁷⁷ KAPLAN, Cora: Lesen, Phantasie, Weiblichkeit – „Die Dornenvögel“. In: NÖLLE-FISCHER, Karen (ed.). *Mit verschärftem Blick. Feministische Literaturkritik*. München, 1987, s. 181–190.

⁷⁸ BOLLMANN, Stefan. *Ženy a knihy: vášně s následky*. Brno: Host, 2015, s. 155–174.

⁷⁹ Tamtéž, s. 201–203.

představují různé způsoby čtení a interpretace textu, což můžeme využít i při analýze čtenářství spisovatelek v 19. století. Komenský definuje čtyři typy čtenářů, které jsme již charakterizovali výše. Pracovně jsme si je nazvali jako *vzorový čtenář*; *požírač knih*; *přenašeč* a *estetický bibliofil*.

Tento rámec lépe terminologicky uchopíme prostřednictvím metodologie Alberta Manguela, který ve své studii rozlišuje tři základní metaforické pohledy na čtenáře jako na *cestovatele*, *čtenáře ve slonovinové věži* a *červa/knihomola*.

Mohlo by se zdát, že tento typologický rámec je příliš nejednoznačný a složitý, ale čtenářská zkušenost je sama o sobě nesmírně dynamická a proměnlivá, a proto ji nelze snadno zařadit do pevných kategorií. Každý čtenář v průběhu života prochází proměnami, které jsou ovlivněny nejen jeho osobními zkušenostmi, ale i konkrétním společenským a kulturním prostředím. Svoji roli pak samozřejmě hraje i samotný charakter textu, který v danou chvíli jedinec čte. Právě tato proměnlivost a mnohvrstevnatost čtenářských zkušeností však činí typologické uchopení tohoto fenoménu tolik zajímavým a inspirativním.

Ačkoli se definovaný přístup ke čtenářství může na první pohled jevit jako otevřený a nesnadno uchopitelný, podle nás v sobě skrývá zásadní přednost: dokáže vystihnout onu složitost a rozmanitost čtenářských identit a umožňuje sledovat, jak se tyto identity vzájemně prolínají, ovlivňují a vyvíjejí. Tento rámec tedy neslouží k tomu, aby čtenářství redukoval na pouhé škatulky, ale naopak nabízí prostor pro zachycení jeho komplexity a dynamiky. Z těchto důvodů ho považujeme za nejvhodnější nástroj pro účely této diplomové práce. Umožňuje nám inovativně vymezit a charakterizovat čtenářství českých spisovatelek narozených v druhé polovině 19. století a otevřít tak prostor pro hlubší porozumění této problematice.

5.3 Typologie čtenářek podle jejich společenské role

Na předchozí teoretické vymezení *intenzivního/extenzivního čtení* a čtenářskou typologii podle Manguela a Komenského nyní navazujeme doplňujícím přístupem, který z naší práce také vyplývá. Tento přístup reflektuje specifické čtenářské role dané spisovatelky v okamžiku, kdy zachycujeme její čtenářské návyky. Může to být kupříkladu role matky, vlastenky, role čtenářky zamilované, politizované nebo mravokárné.

Tyto čtenářské úlohy nejsou pevně dané, ale proměňují se podle historického, sociálního i osobního kontextu. Žena-čtenářka může prostřednictvím literatury pečovat o své dítě, vychovávat jej k hodnotám, vyjadřovat národní loajalitu, hledat únik od světa nebo se intelektuálně zapojovat do veřejného dění. Literatura se pro ni stává prostorem sebereflexe, rituálu, identifikace, ale také hodnocení světa a druhých.

Čtenářskou roli matky přiblížíme v případových studiích skrze korespondenční vztah Boženy Němcové a jejího syna Karla Němce, ale i skrze „sdílenou“ knihovnu Terézy Novákové a jejího syna Arneho Nováka. V obou případech hraje četba zásadní roli ve formování intelektuálního i osobního vztahu mezi matkou a synem. V průběhu 19. století se mateřství stále výrazněji prosazovalo jako klíčový pilíř ženské identity. Bylo vnímáno nejen jako přirozený důsledek biologické danosti, ale také jako morální povinnost a společenský ideál. Tento obraz ženy–matky se opakovaně objevoval v dobových textech, výchovných příručkách i literatuře a vytvářel stabilní rámec, podle nějž byla hodnocena „správná“ ženská role. Stereotyp mateřství se ukázal jako mimořádně odolný, určoval nejen očekávání společnosti vůči ženám, ale také formoval jejich vlastní sebereflexi, rozhodování a každodenní praxi.⁸⁰ Mateřství se v průběhu 19. století vyvinulo do několika typologických modelů. Ty byly reflektovány v literatuře, v umění i v sociálním diskurzu. V knize *Žena v českých zemích od středověku do 20. století* je role matky definována skrze tři roviny.⁸¹ První z nich je *matka obětavá*, která akcentuje nezištnou a všestrannou péči o dítě. Dále je to *matka sedmiboletná*. Inspiraci nachází v mariánském kultu. V tomto případě je mateřství definováno jako bolestná oběť, která je spatřována v utrpení ženy při porodu, výchově i ztrátě dítěte. Poslední (revoluční) rovinou je model *matky chápatelky*. Ta se soustředí na vzdělanost a psychologickou empatii matky vůči dítěti. Přijetí individuality dítěte a respekt k jeho specifickým potřebám sice v 19. století nebyly běžnou součástí výchovných přístupů, přesto se jejich prvky objevují v textech i životních postojích některých autorek – například Boženy Němcové či Terézy Novákové.⁸² Němcová si plně uvědomovala společenská omezení spojená s rolí ženy, manželky a matky a svou osobní nesvobodu prožívala jako hluboce frustrující skutečnost. Přesto (nebo právě proto) věnovala svým dětem mimořádnou péči především v přístupu ke kvalitnímu vzdělání.

V roli čtenářky-manželky pak zachytíme Vlastu Javořickou, která se snažila naplnit dobové představy o ideální partnerce, zároveň jí však literatura sloužila jako prostředek úniku od každodenní manželské reality.

V roli nezávislé a svobodné čtenářky představíme Vlastu Pittnerovou, která se po desetiletém nešťastném manželství rozhodla žít samostatně a žít se vlastní tvorbou. Do této kategorie spadá také Anna Pammrová, rozvedená žena a na svou dobu výrazně pokroková feministka.

---

⁸⁰ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 128.

⁸¹ Tamtéž, s. 128–133.

⁸² LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 129–130.

Zamilovanou čtenářku představíme prostřednictvím medailonku Elsy Gollerové, jejíž vztah k básníku a spisovateli Juliu Zeyerovi se výrazně promítá do čtenářských marginálií v jejích knihách.

Další možné životní a čtenářské role by šlo jistě vymezit, ale za všechny jmenujme ještě poslední z nich. Tou je spisovatelka v roli mravokárkyně. Je to žena, která přistupuje k literatuře jako k prostředku morálního hodnocení a generačního srovnávání. Tento typ čtenářky má potřebu komentovat, radit, varovat a zaujímat stanovisko k novým čtenářským trendům. Příklady tohoto postoje nacházíme u Pavly Moudré.

Společné všem výše definovaným čtenářským pozicím je to, že čtení zde není pouze individuální činností, ale vztahovým, kulturně zprostředkovaným aktem, jímž ženy vstupují do rozhovoru se světem i samy se sebou.

6 PŘÍPADOVÉ STUDIE

Praktická část diplomové práce představí sérii případových studií tematicky zaměřených na vybrané české spisovatelky narozené ve druhé polovině 19. století. Nejde přitom o chronologicky seřazený přehled, ale spíše o výzkumný soubor, který se zaměřuje na různé způsoby čtenářských praktik, postojů a reflexí. Tento výběr nevznikl nahodile, ale na základě rozsáhlého zkoumání četných čtenářských osudů spisovatelek, a slouží jako reprezentativní příklad bohaté a rozmanité čtenářské zkušenosti a typologie dané doby.

Případové studie skládáme v duchu přístupu Jiřího Trávnička, který odmítá představu, že by osobní čtenářské zkušenosti tvořily roztráštěnou a nesourodou mozaiku. Naopak upozorňuje na to, že přestože se každý čtenářský osud může zdát výrazně individuální, lze v rámci kulturního a dobového kontextu odhalit společné rysy, opakující se motivace a sdílené způsoby recepce. „Sto čtenářů nevytváří sto zcela izolovaných čtenářských mikrokosmů. Hlavně proto ne, že čtení není pouze ryze soukromou činností. [...] Třebaže ho technicky vykonáváme individuálně, ve východiscích a důsledcích jsme čtením zasíťováni, propojeni mezi sebou.“⁸³

Případové studie jsme rozdělili do tří větších kapitol, které zapadají do čtenářské typografie podle Manguelovy studie: *cestovatelka*, *červ (knihomolka)* a *čtenářka ve slonovinové věži*. Čtenářky jsme do těchto kapitol rozdělili následovně:

Cestovatelky:

- Božena Němcová (1820–1862),
- Teréza Nováková (1853–1912),
- Pavla Moudrá (1861–1940).

Červ (potažmo knihomolka):

- Vlasta Pittnerová (1858–1926),
- Vlasta Javořická (1890–1979)
- Marie Pujmanová (1893–1958)

---

⁸³ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Česká čtenářská republika: generace, fenomény, životopisy*. Praha: Brno: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.; Host, 2017, s. 16.

Čtenářka ve slonovinové věži:

- Anna Pammrová (1860–1945),
- Elsa Gollerová (1868–1955),
- Alice Masaryková (1879–1966).

6.1 Čtenářka cestovatelka

6.1.1 Božena Němcová: čtenářka matkou

„Těší mne, že dbáš na knihy a že z nich čerpáš; avšak bych Ti radila tak – když máš příležitost kdekolvěk, vypůjčuj si raději knihy a z těch, co nejhlavnější, vypiš v kratkosti. – Když dáš na knihu pozor, rádi Ti je půjčí; – snad má i p. Teichert pro tebe užitečné knihy, to se říci neostýchej, to Ti nikdo za zlé pokládat nebude. – Když si knihy kupovat budeš – musíš je zase prodávat, a to přitom vždy ztratíš, to víš, že se to po světě špatně dá vozit, a dokonce nosit. – Piš mi, jaké knihy máš.“

Božena Němcová Karlu Němcovi, 24. 7. 1856⁸⁴

Sdílení čtenářských zážitků mezi rodičem a dítětem představuje specifickou podobu čtenářské zkušenosti. Tato forma mezigeneračního vztahu ukazuje, že literatura nemusí být jen individuální činností, ale může fungovat také jako prostředek vzájemného porozumění, výchovy i utváření společného intelektuálního prostoru. Jak se tedy v 19. století mohl utvářet čtenářský vztah mezi matkou-spisovatelkou a jejím synem?

Čtenářská korespondence mezi Boženou Němcovou a jejím synem Karlem započíná rokem 1856, kdy mladík odjíždí do slezské Zaháně, aby se zde prakticky vzdělával v zahradnictví. Konverzaci ohledně knih otevře Karel sám. Chce se matce pochlubit založením vlastní soukromé bibliotéky, na kterou si v průběhu svého pobytu snaží všemožně našetřit.⁸⁵ V postoji k majetku, jakým je kniha, přistupuje Němcová velmi pragmaticky. Podporuje synův zájem o knihy, ale zároveň mu připomíná, že půjčování může být rozumnější a šetrnější formou než nakupování vlastních knih. Syn půjčováním může ušetřit velké množství peněz, zároveň mu nehrozí, že by o svůj drahý kapitál do budoucna přišel kvůli odcizení či ztrátě při cestování. Stačí, aby se Karel nebál ve svém okolí o zapůjčení knih požádat.⁸⁶

Matka dobře věděla, proč syna nabádá k finanční opatrnosti. V době, kdy mu připomínala, že je výhodnější si knihy raději půjčovat, než kupovat, čelila celá rodina vážným finančním potížím. Němcová tehdy zoufale sháněla prostředky už jenom k odjezdu Karla do Zaháně, kde mu její sestra Marie s pomocí známých zajistila místo. Karel neměl prostředky k odjezdu, hrozilo mu tedy, že o místo zahradníka přijde. Němcová mezitím horečně pracovala na *Pohorské vesnici*, aby Karlovi mohla finančně vypomoci. Teprve 24. dubna 1856 se Karel

⁸⁴ NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence II (1853–1856)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 261.

⁸⁵ Tamtéž, s. 257.

⁸⁶ Tamtéž, s. 261.

do Zaháně skutečně dostal. Situace doma však zůstávala složitá. Manžel Josef Němec přišel o tříměsíční penzi a rodina se tak ocitla na pokraji hmotné nouze. V tomto kontextu nebyla matčina slova o šetrnosti jen výchovným doporučením, ale zoufalým připomenutím tvrdé reality, kterou její syn zatím vnímal jen zprostředkovaně.⁸⁷

Za zmínku stojí, že Němcová na jednu stranu vybízí syna, aby si knihy půjčoval a šetřil tím náklady, na druhou stranu však manželovi vyčítá, že rodinné knihy dává k dispozici lidem, kteří si je mohou pořídit sami – a upozorňuje, že některé knihy jsou nepůjčitelné.⁸⁸

Syn Karel si ale své nadšení z knižních pokladů a vlastní domácí knihovny nenechal vzít a sdílel ho v korespondenci s matkou i nadále: „Se samolibostí na ně pohlížím, když sedím u mého stolku, to je moje vyrazení, moje zábava, mohu aspoň říct, to je můj majetek, na ty jsem si vydělal, a mohu s nimi jiným k vzdělání a k zábavě posloužit.“⁸⁹

Němcová si v dopisech ještě několikrát neodpustí povzdechy nad tím, že je půjčování knih daleko praktičtější, ale synovu touhu po literatuře sdílí a chápe. Doporučuje mu tedy, aby se při výběru četby neomezoval pouze na zábavnou literaturu, ale aby svou pozornost věnoval především ověřeným a klasickým dílům. Takováto díla by podle ní měla tvořit pevný základ jeho formující se osobní knihovny. Zároveň ho však vede k tomu, aby ve svém čtenářském zájmu nezapomínal na praktickou rovinu, tedy odborné spisy z oblasti botaniky a zahradnictví, které se přímo vztahují k jeho budoucí profesi. Vedle toho považuje za důležité i rozšíření znalostí v jiných oblastech – například v geometrii, která mu může být užitečná v praxi. Svě doporučení doplňuje i o četbu Andersenových textů. Dále ho vybízí, aby se seznámil s nějakou mytologií, která v jejích očích rozvíjí nejen vědomosti, ale i představivost.⁹⁰

Knihy se pro Karla také stávají symbolem pro obměkčení matky, která se na něho zlobí za dlouhé mlčení v jeho písemné komunikaci. Slibuje jí její oblíbenou autorku George Sandovou, posílá jí Heinricha Heineho. Domů též zasílá i nejrůznější tituly pro celou rodinu Němcových. Přesto má tento jeho štědrý knižní oběh i svůj záměr. Knihy, které postupně putují do rodičovského domu, totiž stále tvoří základ Karlovy budoucí soukromé knihovny. A i Němcová doufá, že tyto knihy budou tvořit první krůčky ke Karlově osamostatnění: „Budeš to mít dobře zde schováno a všelicos Ti přibude ještě k tomu, než se vrátíš, až budeš někdy svým pánem, budeš mít do hospodářství nejprve bibliotéku“.⁹¹

---

⁸⁷ TILLE, Václav a OTRUBOVÁ, Jaroslava (ed). *Božena Němcová*. Praha: Odeon, 1969, s. 177.

⁸⁸ NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence III (1857–1858)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 311–312.

⁸⁹ NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence II (1853–1856)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 270.

⁹⁰ Tamtéž, s. 273–274.

⁹¹ Tamtéž, s. 305.

Dopisů ohledně knih postupem času přibývá. Karel pravidelně sděluje matce názvy svých knižních přírůstků, ptá se jí, zda určité nové tituly na knižním trhu zná, případně zda o nich alespoň četla. Otevřeně přiznává, že některým spisům nerozumí.⁹² Charakter korespondence mezi matkou a synem se postupem času přestává omezovat na pouhý výčet názvů knih či obecného doporučení četby. Postupně se ve spisovatelce projevuje poučená a kritická čtenářka, která analyzuje a definuje konkrétní autory a jejich tvorbu.⁹³

Chceme-li pochopit čtenářskou hloubku a podstatu Němcové, může nám k tomu posloužit konkrétní dopis adresovaný synovi z 5. ledna roku 1857.⁹⁴ Na základě dvou tradičních děl a jejich hlavních protichůdných postav definuje působení vyváženosti citu a rozumu. Radí synovi, aby četl *Dona Quijota*, ale aby si neustále uvědomoval dualitu postav v této dobrodružné literatuře. Sancho Panza je zde jako představitel každodenní praktičnosti, Don Quijot je muž citu, který může být nebezpečný, oba se navzájem potřebují.

Zásadní rovnováhu mezi citem a rozumem nachází Němcová i v nesmrtelném Goethovi, konkrétně v postavách Fausta a Mefista. Mefisto je princip něčeho zlého, co vládne racionalitou, Faust je „člověk citu jen“. Spása však pro člověka přichází teprve tehdy, „když přemůže onen zlý hlas, když uvede v shodu s citem rozum a stane se pánem svých vášní“.⁹⁵ Jen v propojení obou složek může člověk dojít k celistvosti i záchraně.

Stejně tak pohlíží Němcová i na jiná díla, kupříkladu na tvorbu Heinrich Heineho. Tam, kde Heine ponechává prostor výhradně chladné racionalitě a ironickému odstupu (tedy tam, kde převládá mefistovský princip), působí jeho texty podle Němcové jako „urážející, uštěpačné, chladné“. Jakmile však do této vrstvy pronikne i cit, jakmile do ironie vstoupí i srdce, dokáže Heine čtenáře skutečně oslovit. Touto schopností se podle ní vymezují i jeho *Gedichte*.⁹⁶ A Němcová pak dodává pro svoji tvorbu i čtenářské preference zásadní větu: „Když tedy něco čteš, musíš vždy hledět poznat ducha básní.“⁹⁷

Zmíněná korespondence mezi matkou a synem samozřejmě není pouze souborem idealizovaných úvah o literatuře a sdílení čtenářských zážitků. Převažují v ní každodenní starosti a praktické otázky spojené s životními okolnostmi, které musí oba korespondenti řešit. Mladý Karel si stěžuje na práci, prožívá osudovou lásku, projevuje vůči matce vzdor. Dlouhé prodlevy v odpovědích dokonce naznačují, že syn matčinu korespondenci často odsouval na

---

⁹² Tamtéž, s. 362.

⁹³ Tamtéž, s. 366.

⁹⁴ NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence III (1857–1858)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 37–39.

⁹⁵ Tamtéž, s. 38.

⁹⁶ Heinrich Heine: *Gedichte z roku 1821*.

⁹⁷ NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence III (1857–1858)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 38.

okraj svých zájmů.⁹⁸ A matka jej za to kárá a nabádá k nápravě jeho jednání. Přesto jsou zmiňované (i nezmiňované) pasáže věnované literatuře a čtenářské vášni matky a syna mimořádně silné. Stávají se svědectvím o myšlení, hodnotách i estetickém cítění své doby.

Takto formovaná čtenářská zkušenost, vedená matčiným důrazem na hodnotu literatury, se nakonec promítla i do Karlova každodenního života. V dopise z listopadu 1858 jí s nadšením sděluje, že si s přáteli stanovili pravidelné podzimní večery věnované četbě: středy patří předčítání článků či kratších textů, zatímco soboty vyhradili klasickým spisům, především v německém jazyce. Dopis uzavírá otázkou, která svědčí o přetrvávající potřebě matčina názoru na tuto jeho volnočasovou aktivitu: „Co Ty tomu říkáš, mámo?!“⁹⁹ A praktická i citová čtenářka mu na tuto otázku odpovídá dlouhým výčtem titulů, které by měli do svého čtenářského plánu ještě zařadit.¹⁰⁰

Božena Němcová je v této studii představena jako zkušená a poučená čtenářka, která dokáže vnímat knihy nejen jako příběhy, ale i jako zdroj hlubšího poznání. Její čtení je ukotveno ve vlastním hodnotovém systému, který jí umožňuje promýšlet texty zevrubně a přetvářet je ve zkušenost, kterou dokáže sdílet s ostatními čtenáři. Je tedy čtenářkou *cestovatelkou*, která si ale ponechala svůj tradiční *intenzivní* charakter.

Okrajově bychom na Němcovou-čtenářku mohli také nahlížet skrze formující se soukromou knihovnu jejího syna. Tj. Němcová se z tohoto úhlu pohledu může jevit i jako *estetická bibliofilka* podle Komenského typu, která si je vědoma materiální krásy a hodnoty knih. Právě toho využívá její syn, když domů rozhněvané matce posílá různé knižní tituly, aby si ji i celou rodinu udobřil.

---

⁹⁸ TILLE, Václav a OTRUBOVÁ, Jaroslava (ed). *Božena Němcová*. Praha: Odeon, 1969, s. 197.

⁹⁹ NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence III (1857–1858)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 387.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 394.

6.1.2 Teréza Nováková: čtenářka v Proseči

„Drahý Arnoštku, spěchám, abych Ti potvrdila obé Tvé zásilky, bedničku, která došla včera, a rekomandovaný dopis dnešní. [...] Přes mou záповěď obmyslil jsi mne nezaslouženým darem, a k tomu darem tak velice, velice nákladným! (Cena je na obálce!) Muselo-li již to býti, byla by nějaká dvacetikrejcarová knížtička s příslušným věnováním také stačila. Dickens's Dictionary jest zajímavá hračka, kterou si může dopřáti národ Carlylův, autora Ctění hrdiny, národ kultury tak všestranně, do detailů vybudované, jako jsou Angličané; ale univerzitní docent, velmi skrovných prostředků, sveden luxusem napsání, neměl si dopřáti luxus ji koupiti! Aby se to trochu napravilo, přijímám ji jako dárek anticipando k narozeninám...“

Teréza Nováková Arnemu Novákovi, 7. 5. 1909¹⁰¹

Teréza Nováková patřila mezi nejvzdělanější české autorky a významné představitelky emancipačního hnutí druhé poloviny 19. století. Ačkoliv její osobní život byl poznamenán tragickými ztrátami dětí,¹⁰² měla přeci jen jedno mimořádné štěstí: díky tolerantnímu manželovi měla prostor stát se nejenom svobodnější spisovatelkou, ale i čtenářkou.

V soužití s gymnaziálním profesorem získala všechny klíčové kompetence, které jí tuto cestu otevřely: přístup ke vzdělání, podnětné intelektuální prostředí, relativní soukromí i volný čas, a především bohatý kontakt s literaturou. V tomto ohledu byl její manžel v mužském světě 19. století výjimkou. Tolerantní Josef se vzdělané ženy nebál, podněcoval ji v dalším sebevzdělávání i ve spisovatelské dráze, která v jejím případě zahrnovala i etnografickou a sběratelskou činnost v různorodých končinách, což vyžadovalo i několikadenní absenci Novákové mimo rodinný krb.¹⁰³ Ještě před uzavření manželského svazku, tedy při prvních romantických schůzkách Josefa a jeho budoucí ženy, byla častým námětem pro konverzaci zamilovaných také četba a literatura. Dozvuk těchto debat nacházíme v korespondenci, kterou mezi sebou pár udržoval.

---

¹⁰¹ SVADBOVÁ, Blanka. *Čtyřhlas Terézy Novákové: Teréza Nováková ve světle rodinné korespondence*. Praha: Academia, 2013, s. 285.

¹⁰² Z početné rodiny nakonec svou matku přežili pouze umělecký a literární historik Arne Novák a nejmladší syn Jaroslav Novák (ačkoliv i ten skončil krátce po úmrtí Terézy Novákové). In: OPELÍK, Jiří. *Lexikon české literatury. M-O: Osobnosti, díla, instituce*. 3/1. Praha: Academia, 2000, s. 585–590.

¹⁰³ Tyto poznatky lze vypořádat i z rodinné korespondence. In: SVADBOVÁ, Blanka. *Čtyřhlas Terézy Novákové: Teréza Nováková ve světle rodinné korespondence*. Praha: Academia, 2013.

Za všechny z literárních námětů v dopisech zamilovaných kupříkladu jmenujme Novákovo zamýšlení se nad propojením psaného a reálného světa spisovatele, který definuje otázkou, zda vůbec existoval autor, který by kvůli vlastní umělecké tvorbě skutečně trpěl. Odpověď na tuto otázku Novák nenachází v žádném z literárně-historických příběhů, dokonce tento jev nepozoruje ani u portugalského básníka z 16. století Luíse de Camõese.¹⁰⁴ Ačkoliv byl Camões dobovou mocí pronásledován, příčiny jeho životních útrap podle Nováka nesouvisely přímo s jeho literární tvorbou. Novák tak dochází k závěru, že utrpení literátů nevyrůstá z jejich tvorby samotné, ale spíše z hluboké vnitřní nespokojenosti a z touhy po ideálech, které svět není schopen naplnit. Poezie tedy není viníkem neštěstí, naopak, může být jeho vyjádřením.¹⁰⁵

Novákovu tezi ve své podstatě svou literární činností naplnila i jeho žena, Teréza Nováková, která se vydala na dlouhou cestu za obrazem nové emancipované ženy, prošla si řadou životních ztrát i zklamání, ale čím více jí šťastný a ideální život na zemi mizel do neznáma, tím více se profilovala jako kvalitnější literátka.¹⁰⁶

Vedle této silné ženy pak vyrůstal i její syn, Arne Novák, který byl díky podnětnému rodičovskému prostředí celý život obklopen rozličnými knihami. Své literární nadšení postupně dokonce rozvinul v akademickou kariéru a stal se jedním z nejvýznamnějších představitelů české literární historie první poloviny 20. století. I korespondence mezi Novákovou a jejím synem si udržuje silný fokus na literární prostředí. Toto zaměření se prohlubuje zejména během Novákových studií v Berlíně a v Mnichově (tj. především v letech 1900 a 1905).¹⁰⁷

Arne ve svých dopisech nevnímal matku pouze jako rodiče, ale především jako intelektuální partnerku. O čtenářských zážitcích a zkušenostech spolu otevřeně diskutují, vyměňují si tipy na knihy i na kvalitní novinové články a pravidelně analyzují české literární prostředí. Syn se ale navzdory tomu, že si své matky velice váží, nebojí demonstrovat i vlastní kritický pohled na problémy českých i zahraničních tendencí literatury. Matce sám opakovaně vytýká přehnaný důraz na češství a přílišné ovlivnění německou filozofií, ale zároveň

---

¹⁰⁴ Luís de Camões je nejslavnější portugalský básník 16. století. Je známý především svým epickým dílem *Os Lusíadas*, které oslavuje objevitelské cesty a historické úspěchy Portugalska. Jeho život byl plný dobrodružství, cestování, ale i osobních tragédií, což se často odráží v jeho díle.

¹⁰⁵ SVADBOVÁ, Blanka. *Čtyřhlas Terézy Novákové: Teréza Nováková ve světle rodinné korespondence*. Praha: Academia, 2013, s. 27.

¹⁰⁶ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 199–213.

¹⁰⁷ SVADBOVÁ, Blanka. *Čtyřhlas Terézy Novákové: Teréza Nováková ve světle rodinné korespondence*. Praha: Academia, 2013, s. 12–14.

v dopisech nezištně vyjadřuje hluboký respekt k její tvorbě i společenskému úsilí o postavení žen.¹⁰⁸

V tomto kontextu se před matkou nestydí ani přísné kritiky kupříkladu na účet Karoliny Světlé, jejíž tvorbu i osobnost Nováková obdivuje.¹⁰⁹ Arne v jednom ze svých dopisů přichází s tvrzením, že ačkoli tvorba Karoliny Světlé je poměrně kvalitní, Světlá nikdy nebyla tak výrazně emancipovanou ženou, jak tvrdí její okolí. Novák tedy striktně rozděluje dva světy: Světlou jako spisovatelku a Světlou jako feministku.¹¹⁰

Celkově se jeho názory na ženskou otázku zdají být o několik kroků napřed než soudobé snahy žen 19. století. Matce kupříkladu 25. dubna 1909 napíše tento text:

„Tvoje vysoce temperamentní apologie Sandové mne zajímala, ač neshoduji se s ní. Každý člověk, a tím více umělecký génius, má arciť bez ohledu na pohlaví, věk, předcházející vztahy plné právo na lásku, na vášně. O tom nemůže býti vůbec sporu, ale od génia žádáme kulturu lásky, kulturu vášně, kterou by bytost zároveň se rozvíjela a prohlubovala – a toho, bojím se, u Sandové právě nebylo. Její odvaha quand même mně však imponuje, měla přece sílu žít po svém, což jest něco jiného než česká G. Sandová,¹¹¹ která sice šepce Ich möchte auch!, ale přece sedne si k chrápajícímu manželu legitimnímu a štrykuje.“¹¹² Citované kritice se ale zrovna podle Arneho Teréza Nováková vymyká, jeho matka má tedy na poli ženské emancipace daleko větší potenciál a možnosti.¹¹³

Novák si obdiv k osobnosti své matky udržoval po celý život, po její smrti dokonce napsal hned několik příspěvků věnovaných jejímu odkazu. V jednom z nich se dočítáme, že se spisovatelka na přelomu 19. a 20. století usadila v městečku Proseč, ve kterém „sta turistů [vyhledává] domek v Zábořské ulici, kde básnířka trávila v posledních devíti letech svého života všechny letní měsíce a kam se v západu svých dnů uchýlila trvale.“¹¹⁴

---

¹⁰⁸ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 211–212.

¹⁰⁹ Teréza Nováková a Karolína Světlá spolu od podzimu roku 1883 také udržují pravidelnou korespondenci, která je v omezené míře zveřejněna v knize: NOVÁKOVÁ, Teréza a SVADBOVÁ, Blanka. *Z lidské sonáty: korespondence*. Praha: Odeon, 1988.

¹¹⁰ SVADBOVÁ, Blanka. *Čtyřhlas Terézy Novákové: Teréza Nováková ve světle rodinné korespondence*. Praha: Academia, 2013, s. 344.

¹¹¹ Označení *česká George Sandová* nejspíše komplexně označuje české spisovatelky dané doby. V literárním prostředí bývá tento titul ale také tradičně spojován se dvěma autorkami – s Boženou Němcovou a Karolínou Světlou. Více k této problematice například In: KUNCOVÁ, Kateřina. *George Sandová a Čechy*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra českého jazyka a katedra české literatury, 2007.

¹¹² SVADBOVÁ, Blanka. *Čtyřhlas Terézy Novákové: Teréza Nováková ve světle rodinné korespondence*. Praha: Academia, 2013, s. 281.

¹¹³ Tamtéž, s. 281.

¹¹⁴ NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: (s dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové)*. Česká Třebová: Fr. Lukavský, 1930, s. 39.

Obec Proseč jsme pro potřeby našeho bádání o zachycení čtenářství spisovatelky navštívili i my. Domek manželů Novákových stále ve východočeském městě stojí, a ulice Zábořská dnes nese jméno právě po spisovatelce Teréze Novákové. Autorka s manželem v této části města na počátku 20. století zakoupila a zrekonstruovala domek číslo 74, který manželé v rozmezí let 1904 až 1907 využívali především jako letní byt.¹¹⁵

Po smrti manžela se do Proseče Nováková přestěhovala definitivně. Založila zde veřejnou čítárnu a organizovala společenská setkání pro všechny ženy bez ohledu na společenskou nebo náboženskou příslušnost. Tato sezení s hudbou, literaturou, ale i ručními pracemi, nazývala *dýchánky* (respektive také se v pamětech vyskytuje pojmenování *čaje*). Prosečskými aktivitami si postupně získala sympatie místních obyvatel, zároveň ale i určitou část společnosti dráždila svou neobvyklou náklonností k lidem z nekatolických rodin.¹¹⁶

V prosečském domě č. 74 se v současné době stále nachází i dvě zachované dobové místnosti, které lze vnímat jako obytné a společenské prostory.¹¹⁷ V zadní z nich je menší pohovka obklopená několika křesílky, dvěma volně stojícími knihovnamí a dvojicemi polic zavěšených na stěnách. Druhou polovinu místnosti zabírá psací stůl umístěný u okna. Je to místo, kde měla Nováková prostor pro vlastní tvůrčí činnost a rozvoj. Místnost přirozeně propojuje dvě oblasti: prostor čtenářky a prostor spisovatelky. Pro naše bádání je ale nejdůležitějším faktem, že se v místnosti nachází právě zmíněné torzo knihovního fondu. Při důkladnějším prohlížení knih zjišťujeme, že knihovna nepatřila výhradně Novákové, ale je patrné, že měla majitelů a čtenářů více. Přinejmenším dva: samotnou spisovatelku a jejího syna Arneho.

Pokud nyní ponecháme stranou samotné řazení knihovny do různých tematických bloků, které bylo navíc pravděpodobně vytvořeno uměle až v pozdějších letech, můžeme na první pohled odhadnout, které části fondu více odpovídají zájmům matky a které spíše zájmům syna. Tento odhad můžeme učinit již na základě povahy titulů – předpokládáme totiž, že čtenářem knih věnovaných akademickému pojetí dějin literární historie bude spíše Arne Novák. Mnohem přesnější představu nám ale poskytne pohled na tiráže a první stránky konkrétních knih. Právě

---

¹¹⁵ Zajímavé je, že kupní smlouvu na dům podepsala pouze Teréza Nováková, ačkoli dům kupovala společně s manželem. In: *Na nedělní vlně z Pardubic: Proseč*. [Audio pořad]. Pardubice: Český rozhlas, 29. 10. 2023. Dostupné také z: <https://www.mujirozhlas.cz/na-nedelni-vlne-z-pardubic/prosec>.

¹¹⁶ *Dýchánky pro paní a dívky v Proseči u Skutče*. Sodomková, Magdalena. In: *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století: Sborník příspěvků z mezinárodní konference ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy ve dnech 11. a 12. října 2005 / Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2005 s. 187–194.*

¹¹⁷ Z prosečského domu Novákových je v dnešní době vytvořeno komorní muzeum, které je nepravděpodobně zpřístupňováno díky iniciativě spisovatelčiných příbuzných, rodině Haazsových. Jejich spojení s Novákovou vede přes Jířinu Haazsovou, snoubenku a později i manželku jejího syna Arneho.

zde najdeme drobné, ale výmluvné stopy, které bychom mohli rozdělit na stopy dvojího charakteru: dedikace a ex libris, tedy věnování a individuální knižní značky daného čtenáře.

Knihy s nejrozličnějšími věnováními směřují převážně k osobě Novákové, často jsou s úctou nadepsané jako „velectěně“ či „vysoce vážené paní“, a pocházejí od českých autorů, jako byli Svatopluk Čech či Alois Jirásek. Ex libris naopak patří Arnemu Novákovi, který využíval pro označení svých knih značku vyrobenou od malíře a grafika Tavíka Františka Šimona. Na Novákově ex libris je vyobrazen pohled z Karlova mostu směrem na Hradčany, vpředu knižní značky je pak zobrazena i socha Matyáše Bernarda Brauna znázorňující *Sen sv. Luitgardy*.¹¹⁸

Skladba prosečské knihovny celkově představuje pestrý průřez literaturou domácí i světovou. Najdeme zde knihy v češtině, angličtině, němčině i italštině. Mezi nimi vynikají například díla v anglickém originále od Williama Makepeace Thackeraye, Charlese Dickense či George Gordona Byrona. V italském znění zde nacházíme například Dantovu *Božskou komedii*. Fond klasické světové literatury doplňuje i česká verze Tolstého *Vojny a mír* či *Anny Kareniny*, Dostojevského *Bratři Karamazovi* nebo Flaubertova *Výchova srdcem*.

Vedle klasických děl světové literatury se ve sbírce objevují také slovníky, lexikony a svázané ročníky časopisů, s nimiž byla Nováková úzce spjata. Jsou to kupříkladu svazky periodika *Ženský svět*, které spoluzaložila i redigovala, a *Domácí hospodyně*. Do *Domácí hospodyně* spisovatelka přispívala svými úvahami na témata umělecká, literární i emancipační v rubrice nazvané *Hovory po práci*.¹¹⁹

Z českých autorů je v knihovně hojně zastoupen již zmíněný Svatopluk Čech nebo Alois Jirásek, objevuje se zde ale i klasické dílo Nerudovo a Máchovo. Jednu z knižních polic pak tvoří rozsáhlá sbírka knih, která vycházela pod edičním názvem *Kabinetní knihovna*. Literární tvorba českých spisovatelek je v prosečském fondu zastoupena v opravdu malém měřítku. Lze předpokládat, že tyto tituly se z knihovního fondu mohly časem z různorodých důvodů vytratit.

V dochované sbírce jsme rovněž neobjevili titul z řady knih známých obecně jako *Dickens's Dictionary*, které vydával syn Charlese Dickense a které si podle Novákové „může dopřát národ Carlylův“, nikoli však český univerzitní docent Arne Novák.¹²⁰ Kam zmizel drahocenný dar syna matce, se můžeme samozřejmě pouze domnívat. Podstatné ale je, že ačkoli

---

¹¹⁸ RYTÍŘ, Václav a Arthur NOVÁK. *T. F. Šimon: Ex libris: popisný seznam 1910–1932*. Úvaly: Václav Rytíř, 1932, s. 23.

¹¹⁹ OPELÍK, Jiří. *Lexikon české literatury. M-O: Osobnosti, díla, instituce*. 3/1. Praha: Academia, 2000, s. 585–590.

¹²⁰ SVADBOVÁ, Blanka. *Čtyřhlas Terézy Novákové: Teréza Nováková ve světle rodinné korespondence*. Praha: Academia, 2013, s. 285.

jsme v prosečské knihovně titul v jeho fyzické podobě neobjevili, v rodinné korespondenci matky a syna jsou jeho stopy navždy zachovány. Zkusme tedy najít i další zmizelé čtenářské stopy ve vlastních slovech samotné čtenářky Novákové a dotvořit si tak obecnější obrázek na základě porovnání s prosečskou knihovnou:

„Karolina Světlá jest již od mládí vedle Svatopluka Čecha mým miláčkem v české literatuře; v anglické jest jím Charles Dickens, jehož knihy mi učarovaly, rovněž jako básnická bytost Byronova a Swiftova. Z Němců po příkladě své matky již v dětství přilnula jsem k Schillerovi – byl a zůstane tento veliký, spravedlivý Germán mým vyvolencem.“¹²¹

Teréza Nováková představuje čtenářku nesmírně vzdělanou, která díky své jazykové vybavenosti čerpá inspiraci z nejrůznějších kulturních prostředí. S jistotou víme, že byla schopna číst kromě češtiny v němčině, angličtině a nejspíše i ve francouzštině. Z tohoto důvodu má i zachovaná knihovna v Proseči tendence polyglotní. Čtenářku Novákovou bychom označili za *cestovatelku*, která dokáže překračovat hranice jazyků a kultur a pronikat do hloubky textů s kritickou zaujatostí. *Intenzivní cestovatelka* se zároveň uplatňuje i jako poučená čtenářka v roli *chápací matky*, která nejen že svými čtenářskými zkušenostmi inspiruje svého syna, ale sama se jím v tomto ohledu nechává inspirovat.

Knih v praktickém slova smyslu (podle Komenského představy *estetického bibliofila*) sehrává u Terézy Novákové a Arneho Nováka roli významného prostředku k usmíření a oživení vztahu mezi matkou a synem. Arne Novák si dokáže matku naklonit tím, že jí pořizuje knihy, které by si sama z materiálních důvodů nikdy nepořídila.¹²²

---

¹²¹ NOVÁKOVÁ, Tereza. Vlastní životopis. In: NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové*. Česká Třebová: Fr. Lukavský, 1930, s. 59.

¹²² Podobné tendence vnímáme i u čtenářského vztahu Boženy Němcové a jejího syna Karla Němce.

6.1.3 Pavla Moudrá: mravokárná čtenářka

„I marnotratná dcerka, která trávila dny četbou špatných, frivolních knih, začne se ohlížet po rafíích hodin, ukazujíc zvolna ke dvanácté hodině dívčího života. Kniha padá z ruky – dohořívá žár líčených smyslných scén, vysněná, v duchu slastně předem prožívaná analogie četby se životem se nedostavila. Nuda, omrzelost, jsou výsledky. A hrůza! Co času promarněného! A kde je moudrost životní, která má býti žní každého čtení? [...] Nadchází chvíle, velebná jako tichá hvězdná noc, chvíle rozhodnutí k návratu domů.“

Pavla Moudrá: *Můj odkaz světu* ¹²³

Spisovatelka Pavla Moudrá je reprezentantkou specifického čtenářského typu, který se primárně objevuje u poučených a stárnoucích čtenářek. Je typem, který bychom mohli nazvat jako mravokárný. Ve svých textech a polemikách po první světové válce ostře kritizovala knihy, které podle ní čtenářům „otrávily duši“ a šířily kolem nich „pocit špíny“. ¹²⁴ Její radikálně odmítající postoj k soudobým čtenářům někdy do jisté míry připomíná výzvu ke křížové výpravě za „čistou“ literaturu. Moudrá se dokonce nebojí volat i po novodobém Koniášovi, který by všechnu tu „perversní a cizoložnou“ literaturu dokázal spálit. A dodává: „Hoj, jaký by to byl očišťující blahodárný oheň!“ ¹²⁵

Největší odpor v ní vzbuzují, jak už ze slov, které Moudrá k odsuzované četby používá, vyplývá, právě erotické příběhy, které podle ní kazí čtenáře a odvádějí ho od smysluplné a hodnotné četby. Podle Moudré by se „slušnému“ čtenáři takováto kniha vůbec neměla dostat do ruky. Ale pokud k tomu přesto dojde, vyvolá u něho četba jen pocity nečistoty a lítosti nad ztraceným časem. ¹²⁶ Autory i tituly takovýchto znehodnocených knih odmítá ve svém příspěvku jmenovat, aby právě nepodněcovala k jejich čtení. Naopak raději vyzdvihne autory, které považuje za ploditele literatury „zdravé“. Mezi ně řadí: Lva Nikolajeviče Tolstého, Bjørnstjerna Martiniuse Bjørnsona či Fjodora Michajloviče Dostojevského. Z českých autorů je to pak Jan Amos Komenský, Božena Němcová, Alois Jirásek, Karel Jaromír Erben či Otokar Březina. ¹²⁷ Čili klasická díla, která jsou již literární společností ověřena.

Ve své kritice jde Moudrá ještě dál ve chvíli, kdy knihám vymezuje i jejich specifický prostor pro čtení. Přesně určuje, kde se čte kniha s „dobrým“ obsahem a kniha s obsahem

¹²³ MOUDRÁ, Pavla. *Můj odkaz světu*. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1925, s. 130.

¹²⁴ Tamtéž, s. 125–128.

¹²⁵ Tamtéž, s. 128.

¹²⁶ Tamtéž, s. 127.

¹²⁷ Tamtéž, s. 128.

„špatným“. „Pochybné“ tituly podle ní patří jednoznačně do dámských budoárů nebo do osamělého pokoje, „čisté“ knihy náleží pod širé nebe, prostě na místa, kde je „zdravý vzduch“.¹²⁸

Své kritické poznámky spisovatelka adresuje především mladým a nepoučeným čtenářkám. Ty podle ní nejvíce bloudí ve světě povrchních a pokleslých knih. Věří však, že jednou dívky samy poznají, že jim tento druh literatury nesvědčí, nic jim nepřináší, a „vrátí se domů“, k hodnotnějším textům, které obohacují a povznášejí mysl.¹²⁹

Na první pohled by se tedy mohlo zdát, že Moudrá se jako poučená čtenářka narodila a že byla od mládí čtenářkou s pevným morálním kompasem. Její vlastní čtenářský příběh však ukazuje něco jiného. S výše zmíněným poznáním „návratu domů“ úzce souvisí i její čtenářské dospívání, ve kterém „zkažené“ knihy představovaly způsob, jak se vymezit vůči rodičovským i školním autoritám.

Toto období vzdoru pro Moudrou odstartovala nespokojenost s výukou náboženství na německé škole. O své lásce k Bohu byla sice hluboce přesvědčena, ale nad vírou jako takovou intenzivně a kriticky přemýšlela. Přílišné mravokárství, které na ni vytvářelo školní prostředí, jí v této individuální cestě zabraňovalo. Došlo to dokonce tak daleko, že postupně odmítala vykonávat některé náboženské aktivity, do kterých byla autoritářským okolím tlačena.¹³⁰ Se ztrátou náboženských potřeb přišla i o vztah ke svým rodičům: „A co maminka, co tatínek v té době? Odpoutávám se od nich stále víc, uvolňuji pouta, vízící mne k nim z let dětství. Jako bych je oba byla zavřela do knihy Andersenových pohádek a uložila je do knihovny do zadní řady. Jsem poslušná, ráda je mám, ale jsou již komnaty v mém zámku, kam jim odpírám vstupu a kde chci vlásti neobmezeně jen já!“¹³¹

Novou samostatnou identitu si tedy začíná hledat skrze poznávání všelijakých možností světa. Se spolužačkami zakládá tajné spolky a skládá posměšné básničky na učitele. Všem se s dívkami smějí a parodují tradiční či zažitě texty. A v neposlední řadě přílišně a hltavě čtou. Čtou žánry, které do té doby nečetly. Moudrá v této době našla zalíbení především v humorné literatuře, ale seznamuje se kupříkladu i s žánrem tzv. krváků.¹³²

V Bartolomějské ulici u papírníka kupuje spoustu neznámých knížeček malého formátu, které nechává kolovat po škole. Až časem zjistí, že si pořizuje příběhy, které jsou povídkami pro děti podle evangelického smýšlení. Když díky své matce zjistí, že po škole masově šíří

---

¹²⁸ MOUDRÁ, Pavla. *Můj odkaz světu*. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1925, s. 131.

¹²⁹ Tamtéž, s. 130.

¹³⁰ MOUDRÁ, Pavla. *Dívčí léta: Z dívčích let do plného života*. Louny: E. Fastr, 1936, s. 86.

¹³¹ Tamtéž, 66.

¹³² Tamtéž, 49-50.

protestanské knížky, její návštěvy v papírnictví se stávají pravidelnějšími. Rebeluje teď tedy ve jménu náboženství.¹³³ Díky tomuto rebelujícímu okamžiku, ale v těchto knihách právě znovuobjevuje víru v Boha, skrze kterou nachází ve svém dopívajícím těle dlouho hledaný klid, a vrací se jí i její ztracený vztah k rodičům:

„Nedovedu již ani žít jinak, než v myšlence na tento svůj nový přerod, o kterém kazatel mluví jako o milosti, jako o zázraku, jenž nadejde přes noc... [...] Teď se vracím do svých lesů a hledám v nich – ne již božstva, ale lidi, lidi své krve, lidi nejbližší mé lásce, mému cítění. Tak dlouho jsem se jím vymykala z ochranných, štědrých rukou, jako nedopeřené pískle, které myslí, že již umí samo létat a nepotřebuje vedení. Teď se vracím a vidím, že snad ani nepostřehli mého oddálení, že nevyčítají, že jsou tu skorém jako můj Kristus na obraze: ‚včera i dnes, titíž na věky...‘. Jen já se měním a chci je nyní znát, znát jako lidi, ne jako božstva.“¹³⁴

Četba závadných (či zakázaných) knih tak čtenářku Moudrou nikterak nezkazila. V tomto stylu četby naopak dokázala nalézt styčné body, který z ní vytvořily formující se dospělou čtenářku. Čtenářku, která se dokázala opět „navrátit domů“. Tento obrat je typický pro *čtenářku cestovatelku*, která po prozkoumání obrovského množství světů pečlivě volí, kam se vydá na příští cestu.

---

¹³³ MOUDRÁ, Pavla. *Dívčí léta: Z dívčích let do plného života*. Louny: E. Fastr, 1936, s. 87–93.

¹³⁴ Tamtéž, s. 93.

6.2 Čtenářka červ

6.2.1 Vlasta Pittnerová: čtenářka extenzivní

„Měla hlavu plnou událostí z knih a nemohla přesvědčiti svoje družky, že jest čtení lepší zábavou než tanec. [...] Brzy platila za přepjatou, ba za hrdou a dívky neměly ji rády. Cítla to a žila znovu jen v tom svém vnitřním světě, vyčteném a vysněném, tak se lišícím od světa skutečného.“

Vlasta Pittnerová: *Co jeseň zavála*¹³⁵

V autobiografické povídce Vlasty Pittnerové *Co jeseň zavála*¹³⁶ se čtenářka Libuše snaží své přítelkyně přesvědčit, že nemají hledat zábavu ve společnosti lidí, ale spíše ve společnosti knih.¹³⁷ Společenské akce ji nelákají, ztrácí tak kamarádky reálného světa, ale sama se přesouvá do náruče jiných přátel, přátel z knihovny i mimo ji: „Četla věci, které nechápala, četla spisy z doby prvního vlasteneckého zápalu, četla Květy, Včelu, Lumír, almanachy i kalendáře, pověsti i romány. Nikdo se nestaral, co čte.“¹³⁸

V sedmnácti letech Libuše tvrdě narazí na realitu všedního života, když je donucena k manželskému svazku s vdovcem. Po deseti letech nachází odvahu tento tyranský svazek opustit, znovu se tedy může ponořit do světa knih, které jí byly upírány. Na rozdíl od své přítelkyně z dětství, která celý život zasvětila zábavě, mužům a touze líbit se, nalézá Libuše ve světě knih alespoň trochu štěstí a klidu. Ale její přítelkyně se nedokáže smířit s realitou stáří a s tím, že už nepřitahuje mužskou pozornost, a její mysl z toho zešílí. Libuše však nachází v knihách pevnou oporu a útěchu, které jí pomáhají udržet si vnitřní vyrovnanost a pocit jistoty.¹³⁹

V krátkosti jsme shrnuli životní příběh Libuše z povídky Vlasty Pittnerové, který v mnoha ohledech odráží autorčin vlastní osud. Pittnerová se opravdu proti své vůli musela provdat za vdovce s dětmi. Manželkou a zároveň macechou dětí se stala z donucení rodiny. Netoužila po manželském soužití, původně se chtěla stát učitelkou, což jí ale neumožnil její

---

¹³⁵ PITTNEROVÁ, Vlasta. *Co jeseň zavála*. In: PITTNEROVÁ, Vlasta. *Trojlistek*. Polná: Romance, 2002, s. 132.

¹³⁶ Tamtéž, s. 121–190.

¹³⁷ Obdobně to v čase dospívání s četbou měla i samotná Vlasta Pittnerová. In: ČERMÁKOVÁ, Valerie. *Známá neznámá Vlasta Pittnerová: o životě a díle české lidové spisovatelky*. Praha: Tomáš Nosek - Nakladatelství TN, 2022, s. 19.

¹³⁸ PITTNEROVÁ, Vlasta. *Co jeseň zavála*. In: PITTNEROVÁ, Vlasta. *Trojlistek*. Polná: Romance, 2002, s. 126.

¹³⁹ Tamtéž, s. 121–190.

zdravotní stav.¹⁴⁰ V roce 1883 se tedy nakonec provdala za lesníka Josefa Vejmelku a odešla s ním nejprve do Sazomína, později do hájovny v Polničce.¹⁴¹ Jako macecha nevlastních dcer neměla v rodině žádnou autoritu, čelila také domácímu násilí a její manžel jí kromě jiného zakazoval přístup ke knihám i k literární tvorbě.¹⁴²

Pittnerová se několikrát snažila od tyranského manžela odejít, avšak v tom jí zamezovala její rodina, která by tímto jejím gestem přišla o dobrou pověst v městečku Polná, kde byl především její otec, Antonín Pittner, váženou osobností.¹⁴³ Do kritické situace spisovatelky zasáhl až rodinný lékař, ten se Pittnerové rozhodl pomoci manžela opustit. Pittnerová se v té době také spojila se svojí přítelkyní z dívčí školy v Hradci Králové, Růženkou¹⁴⁴ Collinovou. Ta jí pomohla s přestěhováním do Prahy, kam v roce 1893 spisovatelka od manžela utekla. Našla si podnájem, vyučovala soukromě německý jazyk a živila se psaním příběhů, kterými přispívala převážně do kalendářů. V pražském prostředí, do kterého utekla před tyranským manželem, se jí literatura stala především nutným výdělkem. Z tohoto důvodu si založila tři sešity nadepsané *Vae victis!*, do kterých si úzkostlivě zapisovala názvy vlastních prací, druhy tiskovin, pro které texty psala, místo a utržené peníze.¹⁴⁵

Navzdory tomu, že v době dospívání a setrvávání na vyšší dívčí škole přispívala Pittnerová do různých časopisů satirickou lyrikou, ve chvíli odloučení od manžela se nutně musela uchýlit k populárnějšímu žánru své doby. Snažila se svézt na vlně tvorby spojené s lokálním realismem a za svůj vzor si zvolila bělohradského rodáka Karla Václava Raise. Přestože se mu chtěla stylově vyrovnat, podle našeho názoru se jí toho nepodařilo dosáhnout. Především za to mohl charakter médií, do kterých svými texty přispívala. Vykreslila tedy obratně svůj kraj, ale ne jeho lidi. Držela se černobílého vidění světa, kterému se složité realistické líčení snaží vyhýbat.¹⁴⁶

Pittnerová by se na první pohled mohla zdát jako čtenářka volná, která si našla vlastní svobodnou *slonovinou věž*, do níž se uchyluje, aby v tichu a samotě rozjímal nad světem. Má

---

¹⁴⁰ Městské muzeum Polná, Pozůstalost V. Pittnerové. *Vlastní životopis*, sign. 20/B/1671, s. 1.

¹⁴¹ ČERMÁKOVÁ, Valerie. *Známa neznámá Vlasta Pittnerová: o životě a díle české lidové spisovatelky*. Praha: Tomáš Nosek - Nakladatelství TN, 2022, s. 34.

¹⁴² Tamtéž, s. 34.

¹⁴³ POTMĚŠILOVÁ, Magdaléna. *Feminismus a emancipace na prahu 20. století*. Anna Řeháková, Vlasta Pittnerová, dvě případové studie. Rigorózní práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, 2012, s. 69.

¹⁴⁴ Jméno Růženka se objevuje i v povídce *Co jeseň zavála*, kde Růženka představuje kamarádku hlavní hrdinky, která se na konci příběhu zblázní.

¹⁴⁵ PERNICA, Bohuslav. *Dvě ženy: Vlasta Pittnerová - Anna Pammrová*. Mladá Boleslav: Hejda & Zbroj, 1942, s. 18.

¹⁴⁶ MOCNÁ, Dagmar. *Červená knihovna: studie kulturně a literárně historická: pohled do dějin pokleslého žánru*. Praha; Litomyšl: Paseka, 1996, s. 31.

svůj pokoj, který je podle Virginie Woolfové prvním krokem k zisku místa pro formování čtenářky.¹⁴⁷ Zároveň na svá bedra ale přebírá nutnost se vlastní tvorbou, která je spojena i s četbou, uživit. Potřeba finančních zásob jde ruku v ruce s nadprodukcí jejích textů. Aby svůj vlastní pokoj a čtenářku v něm uživila, uchyluje se dokonce i k plagiátorství vlastních prací, kdy totožné texty nabízí vydavatelům pod různými názvy.¹⁴⁸ Vlasta Pittnerová je tedy spíše typem extenzivní čtenářky i spisovatelky, je *knihomolkou*, která je před a po útěku od manžela zavalená knihami, příběhy a literárními povinnostmi.

---

¹⁴⁷ WOOLF, Virginia. *Tři guineje; Vlastní pokoj*. Praha: One Woman Press, 2020, s. 215–320.

¹⁴⁸MOCNÁ, Dagmar. *Červená knihovna: studie kulturně a literárně historická: pohled do dějin pokleslého žánru*. Praha; Litomyšl: Paseka, 1996, s. 32–33.

6.2.2 Vlasta Javořická: sexuální čtenářka

„Tak i já jsem zatoužila po tom Zolovi. Možná, myslela jsem si, že se tam dočtu o tom tajemném styku muže a ženy, neboť každý říkal, a páter Tkaný zvláště, že je to nemravné čtení.“

Vlasta Javořická: *Můj život 2*¹⁴⁹

Chcete-li knihu mezi lidi rozšířit, zakažte ji. Zákaz je její neúčinnější reklamou. To je neměnicí se pravidlo historie i současnosti. V době vzniku masového šíření psané kultury to platilo dvojnásob. Kniha „špatná“ byla spojována s různými zdravotními (psychickými i fyzickými) problémy. Daleko horší účinky mohla mít pak podle dobového diskurzu zakázaná kniha především na děti¹⁵⁰ a ženy, proto bylo potřeba jejich četbu pečlivě vybírat a hlídat.¹⁵¹ Na čtenářku 19. století bylo tedy vždy nahlíženo dvojitým prizmatem, které ji svazovalo pod celoživotní dohled společnosti: jako na dítě a jako na „slabší pohlaví“.

Po celé 19. století (respektive i v období první poloviny století následujícího) nebylo běžné, aby byly dívky informovány o tak obyčejných věcech jako byla menstruace, pohlavní styk či porod. Tato témata byla obestřena mlčením. Sexualita, byť jen v náznacích, zůstávala v literatuře dlouhodobě předmětem přísně tabuizovaným, ačkoli se v textech samozřejmě také objevovala.¹⁵²

Potřebu nesouhlasně se vyjádřit k sexuálním scénám v krásné literatuře cítila v osmdesátých letech 19. století i Eliška Krásnohorská (1847–1926). Do *Ženských listů* přispívala k této problematice v roce 1882 periodicky vydávaným článkem nazvaným *O erotice v poesii*,¹⁵³ kde si kladla otázku o odpovědnosti autora, který lechtivé texty zveřejňuje. Autor si podle ní musí uvědomit, že netvoří pro sebe, ačkoli takový blud může sám kázat. Pokud jednou autor nechá svůj text někde uveřejnit, je volně přístupný všem. Ve chvíli otisknutí se text stává nástrojem pro formování lidí – od dětí po starce. Každý si jeho obsah může kdykoli přečíst.¹⁵⁴ Krásnohorská ve svém textu zároveň definovala dva typy líčení erotiky, proti kterým brojila: idealistické a naturální popisy pohlavního styku. Hromadně je odsuzovala jako *dvojí*

¹⁴⁹ JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 2*. Brno: Books, 1999, s. 191.

¹⁵⁰ KONÍŘOVÁ, Marta. Školní knihovny v 19. století: kontrola, podpora a znovu kontrola. *Acta Musei Nationalis Pragae - Historia litterarum*. Roč. 63, č. 3–4 (2018), s. 139–145.

¹⁵¹ HOLEC, Roman. *Kniha o čtení, čítanie o knihách: (kto, čo, kde a prečo čítal v "dlhom" 19. storočí na Slovensku)*. Bratislava: Marenčin PT, 2022, s. 199.

¹⁵² MACURA, Vladimír. Sex a tabu. In: *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 1999, s. 7–19.

¹⁵³ Článek vychází v roce 1882 na pokračování v *Ženských listech* (v dubnu, květnu, srpnu, v listopadu a v prosinci).

¹⁵⁴ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. O erotice v poesii. In: *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. Praha: F. A. Urbánek. Roč. 10, č. 8 (1. 8. 1882), s. 116–118.

zlo. Idealistické líčení sexuálních praktik by se podle ní ještě dalo přehlédnout, to ženě příliš neublíží, maximálně bude „pouze zklamána“. Ale zvířecost a syrovost druhého typu odmítá. O to více, když autor tento druh sexuality velebí.¹⁵⁵

S názorem Elišky Krásnohorské by nejspíš nesouhlasila o téměř půl století mladší Marie Barešová, známá spíše pod uměleckým pseudonymem Vlasta Javořická. Mladá spisovatelka byla v době svého dospívání ovlivněna kupříkladu romány spisovatelky Eugenie Marlittové, která psala převážně zamilované příběhy se šťastným koncem. Javořická se o tvorbu této spisovatelky začala zajímat na základě doporučení své matky, která jí předala knihu s názvem *Druhá manželka*: „Ach, opravdu, ani jsem nedýchala. Bože, to se mi to líbilo a poprvé jsem pocítila v prsou i v celém těle nějakou divnou touhu. Do toho hrdiny jsem se úplně zamilovala. Někde jsem slyšela to slovo můj ideál. Tak to byl on! Když jsem byla sama v pokoji, brala jsem tu knížku a některé statě jsem si četla ještě jednou, po druhé i po desáté, ba předsevzala jsem si tu celou knihu opsat.“¹⁵⁶

Takto na svou první zamilovanost do fiktivní postavy vzpomínala spisovatelka ve svých šestisvazkových pamětech. V té době bylo Vlastě šestnáct let a začínala si čím dál více uvědomovat, že ačkoli jí knihy nabízejí idealizovaný obraz lásky, postrádají informace o té „divné touze“, kterou při zamilování do fikčního hrdiny pociťuje. Otázky na manželský život či rození dětí, to bylo něco, na co hledala odpověď. Právě tyto otázky v ní probudily intenzivní zájem o literaturu, která se věnovala i tématu erotické lásky. Dlouhodobě se jí ale nedařilo objevit takový text, jenž by jí dal jasné odpovědi na nejasnosti v této choulostivé oblasti. S kamarádkou se nakonec uchýlila ke čtení novinového románu na pokračování, v němž se muž pokusí znásilnit pannu. Doufala, že v tomto příběhu konečně získá potřebné poznání o intimních vztazích, ale příběh ji zklamal: násilník byl přistižen a dívka byla „bohužel“ zachráněna.¹⁵⁷

Ačkoli byla spisovatelka Javořická silně připoutána vírou k Bohu, a tuto víru si nenechala vzít ani v žádném ze zlomových období 20. století, dokázala nad prezentováním křesťanských ctností a povinností hluboce polemizovat. Do jejího rodného města Studené (u Telče) přijel na přelomu století nový páter a postupně začal veřejně vystupovat a kázat proti četbě Ěmila Zoly. Do té doby ležely knihy tohoto autora téměř netknuté v místní knihovně. Po několika páterových kázání zatoužila mladá Vlasta poznat hříšné texty onoho francouzského

---

¹⁵⁵ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. O erotice v poesii. In: *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. Praha: F. A. Urbánek. Roč. 10, č. 5 (1. 5. 1882), s. 67–68.

¹⁵⁶ JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl I*. Brno: Books, 1999, s. 173.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 188–189.

spisovatele na vlastní oči. Půjčit si tajemnou literaturu tohoto autora ale nebylo jen tak. Slečna knihovnice Kulasová byla jejím požadavkem hluboce zaskočená a odmítla jí cokoli od Zoly vydat. Tímto odmítnutím donutila knihovnice mladou čtenářku porušit sedmé přikázání z „Desatera“ křesťanských zásad. Půjčila si jinou „nezávadnou“ knihu (za tu považovala něco od Kosmáka nebo Šmilovského), zatímco si tajně domů z knihovny odnášela i Zolova *Doktora Pascala*. Jaké bylo zklamání, když v knize nic šokujícího a nemravného neobjevila: „Co jsem chtěla, to tam nebylo, ale jinak samé povídání o nějaké dědičnosti a příbuzenském sňatku, silně zaměřeno proti víře a Římu. Nemohla jsem s tím z místa a leželo to dlouho na okně pod poduškou, aby máti nevěděla, co to louskám.“¹⁵⁸

Tato událost měla ještě svoji dohru v podobě osudné návštěvy slečny Kulasové v domě rodiny Barešových. Během rozhovorů nad hrnkem kávy a čaje se cosi přihodilo na silnici. Stolní osazenstvo se tedy potřebovalo podívat z okna, co se v jejich obci nečekaného stalo. Tím se zároveň odtajnil i úkryt zapomenutého *Doktora Pascala* ležícího již nějakou dobu osaměle na okně: „Bouře se mi snesla na hlavu. Slečna se sice před máti krotila, ale stačilo to, aby to uvedlo mou drahou máti do rozpaků a dala mi také pár slov výtky a podívala se na mne zarmouceně.“¹⁵⁹

Slečna Kulasová si prohřešek mladé Vlasty nenechala pro sebe, okamžitě to nahlásila i novému páterovi. Následující neděli bylo téma pro kázání jasné: zkažená mládež a špatné knihy: „„A vidíte ji! Mohl bych na ni prstem ukázat! Je tu mezi námi. Dívka pobloudilá, prašivá ovce! Zrající pro peklo! Četla Zolu. Ale kdyby se měla vdávat, nedostane rozhrěšení a nebude církevně oddána, a kdyby měla zemřít dnes, nedostane svátost umírajících!“¹⁶⁰ Tak zněla silná slova mířící na mladou čtenářku z kazatelny. Byl to tvrdý rozsudek, který páter nakonec nad zbloudilou ovečkou nevyplnil, ale svým odsouzením ji paradoxně učinil veřejně zajímavou a žádanou mezi mládenci z okolí.¹⁶¹

Pár dní před vlastní svatbou pak Javořická konečně narazila na vytouženou knihu, která jí měla poodhalit tajemství manželského života. Půjčila si dílo Guy de Maupassanta, nejspíše román *Jeden život*, ve kterém autor vypráví příběh dívky, která během svatební noci poznává drsnou realitu a tvrdý svět mužské nadvlády. Konfrontace s tímto čtením budoucí novomanželku nepříjemně vyděsila, ale díky této literatuře mohla tušit, co lze od manželství očekávat.¹⁶²

---

¹⁵⁸ JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 2*. Brno: Books, 1999, s. 192–193.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 193–194.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 194.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 194.

¹⁶² JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 3*. Brno: JOTA, 1999, s. 96.

Čtení, kterým si Javořická postupně hledala odpovědi na otázky související s reálným životem, bychom mohli nazvat jako *čtení sexuální*.¹⁶³ Nejde však nutně o to, že jako čtenářka záměrně vyhledávala pornografické nebo erotické texty, ale spíše o to, že v literatuře hledala klíč k pochopení své ženské role a sexuality. Její čtení se tak stávalo nástrojem vnitřní proměny, kterým si zprostředkovávala zkušenosti, které jí v běžném životě zatím zůstávaly nepřístupné.¹⁶⁴

Spisovatelka Vlasta Javořická byla žena, která s dobovými konvencemi nesouhlasila, ale uznávala je. Uvědomovala si, že život v mužském těle znamenal pro člověka lepší a jednodušší svět. Ve svých vzpomínkách otevřeně přiznává, že už od dětství obdivovala svobodu spojenou s mužskou rolí. Věřila, že být chlapcem znamená získat možnost plnohodnotného čtení a psaní bez neustálého napomínání a omezování. Dokonce doufala, že gender se dá změnit pouhou výměnou oblečení, a proto své panenky raději oblékala do kalhot, sama též po kalhotovém světě toužila. Přesto byla její životní role pevně určena genderem biologickým.¹⁶⁵ Stala se tedy manželkou a matkou, čímž naplnila dobovou představu o „správné“ ženské roli.

Po svatbě s Františkem Zezulkou Javořická prohlédla, že si vzala muže, který vůbec neodpovídá romantickým představám z knih Marlittové. Zezulka jí nikdy nevyzval lásku a sexuální život s ním byl celoživotním utrpením. Její muž byl také silný alkoholik¹⁶⁶ a odpůrce literatury. Nechtěl mít doma čtenářku ani spisovatelku, chtěl mít „pouze ženu“, která si hledí domácnosti: „Poznala jsem, že je velmi slabým čtenářem, a zamrzelo mne to velice, bylo mi tak líto, když jsem poznala některou jeho slabinu. Toužila jsem, aby byl inteligentní a nade mnou.“¹⁶⁷

Ačkoli Javořická přijala svou roli manželky a matky beze zbytku, manželovým odporem k literatuře se odradit nedala. Pro své i cizí děti vyráběla loutkové divadlo a hrála jim vlastní původní hry.¹⁶⁸ Večery trávila čtením a společným předčítáním s matkou, přičemž její čtenářský vkus se začal opět obracet spíše k idealizovaným příběhům. Zároveň však stále vyznávala zásadu typickou pro extenzivní čtenářky: „Kniha nečtená je hřivna zakopaná.“¹⁶⁹

Během první světové války se pak sama vydala na literární dráhu publikováním vlastních příběhů. Stala se definitivně Vlastou Javořickou, „spisovatelkou s prsty od inkoustu“,

---

¹⁶³ KAPLAN, Cora: Lesen, Phantasie, Weiblichkeit – „Die Dornenvögel“. In: NÖLLE-FISCHER, Karen (ed.). *Mit verschärftem Blick. Feministische Literaturkritik*. München, 1987, s. 173–206.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 173.

¹⁶⁵ JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 1*. Brno: Books, 1999, s. 60–61.

¹⁶⁶ Závislosti na alkoholu se v pozdějších letech dokázal zbavit až díky protialkoholní léčbě.

¹⁶⁷ JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 3*. Brno: JOTA, 1999, s. 151.

¹⁶⁸ JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 4*. Brno: JOTA, s. 125–126.

¹⁶⁹ JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 5*. Brno: JOTA, s. 176.

za kterou se její manžel styděl.¹⁷⁰ Svou spisovatelskou dráhu si před manželem dokázala obhájit zejména proto, že honoráře z prodeje knih pomáhaly finančně udržet chod domácnosti.¹⁷¹

Dílo Javořické bylo v pozdějších dobách poznamenáno nelehkými historickými obdobími. Během druhé světové války čelila cenzuře, která omezovala vydávání jejích knih, a po únorovém převratu v roce 1948 jí bylo prakticky znemožněno publikovat.¹⁷² Po sametové revoluci pak vycházely nejen její dřívější práce, ale i dosud nevydané texty a šestidílné vzpomínky, které do té doby zůstávaly „v šuplíku“. I přes snahu režimů dostat dílo Javořické do zapomnění, si čtenáři k její tvorbě nacházeli cestu po celé 20. století.¹⁷³

V případě tvorby Vlasty Javořické bychom mohli i její spisovatelskou činnost nazvat jako *sexuální*. Píše a čte sentimentální příběhy, aby si tím zpestřila nelehký život. Svědčí o tom i její neuvěřitelná rychlost v psaní příběhů: mezi každodenními povinnostmi dokázala během jediného dne napsat až třicet stránek textu. Její dcera, Hana Novorková, proto označovala matčinu literární činnost jako „vaření románu“, protože Javořická často psala příběhy přímo během připravování různých pokrmů.¹⁷⁴ Vlastní životní zkušenosti a četba Javořickou pak přirozeně vedly k tomu, že se soustředila především na zamilované příběhy se šťastným koncem. Při psaní se stylizovala do role hlavní ženské postavy, zatímco svého manžela viděla jako galantního, vzdělaného a romantického hrdinu.¹⁷⁵

Právě díky svému extenzivnímu a vytrvalému ponoření do knih i vlastní do tvorby bychom Javořickou přiřadily k typu čtenářky *knihomolky*. V průběhu času však dochází k jejímu posunu: z pozice pasivní čtenářky přechází do role aktivní autorky, která si buduje vlastní čtenářský i autorský repertoár, a stává se tak čtenářkou svých vlastních příběhů.

Javořická byla primárně ženou v domácnosti, která ošetřovala, ochraňovala a vychovávala. Spisovatelský úspěch její nejbližší nezajímal. Navzdory manželovým výhradám a častým hádkám si Javořická dokázala své čtení a psaní uhájit jako osobní prostor svobody. Byla to právě uměle vytvořená spisovatelka Vlasta Javořická, která zachránila zklamanou čtenářku Marii Barešovou.¹⁷⁶ Zrození Vlasty Javořické zase zachraňovalo vnitřní světy stejně zklamaných čtenářek, které, podobně jako sama autorka, potřebovaly hltat příběhy formou

---

¹⁷⁰ JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 4*. Brno: JOTA, s. 109–110.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 109–110.

¹⁷² BARTUŠEK, Petr. Vlasta Javořická: Životní osudy spisovatelky a její rodiny v kontextu "Vítězného února". In: *Theatrum historiae*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, č. 20, s. 251–270.

¹⁷³ NOVÁK, Pavel Kryštof. *Vše o Vlastě Javořické*. Brno: Bonus A, 1994, s. 62.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 60.

¹⁷⁵ JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 4*. Brno: JOTA, 2004, s. 216.

¹⁷⁶ Marie Barešová bylo vlastní jméno spisovatelky za svobodna. Po provdání získala občanské jméno Marie Zezulková.

extenzivního a sexuálního čtení, které je mohlo nejen utěšit v těžkých životních situacích, ale také formovat a připravovat na budoucí roli svobodné ženy.

6.2.3 Marie Pujmanová: čtenářka jako přenašečka myšlenek

„Dětem i dospělým je třeba družnosti, žít jako rovný mezi rovnými v lidské společnosti. Ani spisovatel nemůže žít uzavřený sám do sebe; nesmí se sobecky piplat jen sám se sebou, to by uschl, zvadl a zahynul, neměl by druhým co říci. Je třeba převtělovat se v jiné osudy, vycit'ovat svou dobu a pomáhat v ní na světlo tomu, co se člověku zdá dobré a spravedlivé. Pokusila jsem se o to v Lidech na křižovatce.“

Marie Pujmanová: z konceptu přednášky pro čtenáře¹⁷⁷

Když si Marie Pujmanová po konci druhé světové války, potažmo v padesátých letech minulého století, nadepsala čistý list s názvem *Životní mezníky – četba*,¹⁷⁸ určitě nebylo jejím cílem pouhé načrtnutí soukromého čtenářské ohlédnutí. Bylo to spíše otevřené prezentování politického přesvědčení jedné české spisovatelky, které působí spíše jako podklady pro budoucí přednášku nebo besedu s lidmi.

Na seznam si Pujmanová zapsala tyto události, které podle ní formovaly její osobní i čtenářskou identitu. Byla to četba z dětství (*Babička* Boženy Němcové, *Kytice* Karla Jaromíra Erbena a Jiráskovy *Staré pověsti české*). Dále četba Tolstého *Vojny a mír* v šestnácti letech, účast na mostecké stávce, kde se setkala s Juliem Fučíkem a cesta do Sovětského svazu roku 1932. Dále si také zapisuje rok 1938, kdy řečeno jejím slovy „jde Gottwald proti Mnichovu“ a kdy se Pujmanová údajně seznamuje s pojetím manifestu *Věrní zůstaneme*.¹⁷⁹

V archivu Památníku národního písemnictví se vedle zmíněného dopisu s osudovými událostmi života autorky dochoval také koncept přípravy na její přednášku v Rychnově nad Kněžnou, kde měla Pujmanová představit svou vlastní tvorbu. Z poznámek k přednášce vyplývá, že literaturu nikdy nevnímala jako izolovaný projev jednotlivce, ale jako výsledek rozsáhlého kolektivního procesu. Podle ní žádné dílo není výlučně autorským výkonem, za každou knihu stojí práce celých zástupů lidí: dělníků, horníků, sazečů, úředníků, tiskařů i kolportérů.¹⁸⁰ Což je zcela výmluvný diskurz, který vnímáme kupříkladu i

¹⁷⁷ LA PNP. Fond Marie Pujmanová. *Jsou dvě otázky, s nimiž se spisovatel...“*. Koncept přednášky M. Pujmanové v Rychnově nad Kněžnou o jejích knihách. Kar. 8, č. 114. Památník národního písemnictví, s. 5.

¹⁷⁸ LA PNP. Fond Marie Pujmanová. *Životní mezníky - četba*. Stručný výčet knih a událostí, které ovlivnily Marii Pujmanovou. 1945/1958. Kar. 11, č. 151. Památník národního písemnictví, s. 1.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 1. Pujmanová konkrétně píše, že se seznámila s pojetím „Sekaninova spis. manifestu Věrní zůstaneme“. Toto tvrzení je dost nepřesné. Pohled na odbojovou skupinu z období druhé světové války byl v padesátých letech výrazně ovlivněn tehdejšími ideologickým diskurzem, který určovala KSČ.

¹⁸⁰ LA PNP. Fond Marie Pujmanová. „*Jsou dvě otázky, s nimiž se spisovatel...“*. Koncept přednášky M. Pujmanové v Rychnově nad Kněžnou o jejích knihách. Kar. 8, č. 114. Památník národního písemnictví, s. 3.

v každodenním rozhlasovém vysílání v československém prostředí padesátých let a který není pro Pujmanovou této doby neobvyklý.¹⁸¹ Kniha je v jejím pohledu výsledkem společenské dělby práce a kulturní spoluúčasti. Sama píše, že „člověku se až zatočí hlava, kolik lidí se točí kolem jedné jediné knihy“, čímž akcentuje technicko-materiální i lidský rozměr literární produkce.¹⁸²

Pujmanová jde ve své přednášce až tak daleko, že napřed děkuje osobám vlasteneckého obrození 19. století, že jenom díky nim může tvořit své texty v českém jazyce, a vzdává obecně hold učitelům a učitelkám. Ve svých poznámkách ale zároveň důrazně odmítá výlučnost tvůrčí práce umělců: nerozlišuje mezi inteligencí a dělníky, mezi vyšší a nižší hodnotou tvorby. Rozlišuje pouze mezi „dobrou a špatnou prací“. Z tohoto úhlu pohledu je autor pouze jedním článkem širšího procesu, zatímco čtenář se stává jeho aktivním pokračovatelem (a v jistém slova smyslu i tím, kdo autora převyšuje.)¹⁸³

Zatímco poválečná čtenářka Pujmanová je velmi specificky zachycena v síti socialistického a komunistického výkladu o literatuře a dějinách, prvorepubliková Pujmanová je ve výběru četby žánrově malinko pestřejší. I ona byla redakcí *Lidových novin* oslovena, aby přispěla do jejich ankety. Kromě jediné prodlevy v letech 1929–1932 se jí účastnila každoročně až do roku 1940.¹⁸⁴ Jak tedy vypadala skladba odpovědí na otázku, která kniha je pro spisovatelku Marii Pujmanovou tou nejdůležitější?

V roce 1928 zní její odpověď takto: „Voronov: Dobyť života. Je to nekonečně zajímavější než jakýkoliv román, protože tu Voronov vysvětluje regeneraci celého člověka, které lze dosáhnouti omlazením. Měli by ji přečísti všichni lidé, kteří se zvykli dívat se na Voronova pod zorným úhlem vtipů z novin.“¹⁸⁵

V roce 1929 volí dva oblíbené tituly: *Na západní frontě klid* a dílo francouzského spisovatele a esejisty Andrého Mauroise. Do ankety Pujmanová píše jeho titul *Dvě lásky Filipa Marcenata*, analýzu vztahu muže a ženy ve zdánlivě obyčejném manželství.¹⁸⁶

---

¹⁸¹ Viz kupříkladu In: PUJMANOVÁ, Marie. *Ač zemřeli – ještě mluví 2*. [zvukový záznam na CD]. Praha: Supraphon, 1960.

¹⁸² LA PNP. Fond Marie Pujmanová. „*Jsou dvě otázky, s nimiž se spisovatel...*“ Koncept přednášky M. Pujmanové v Rychnově nad Kněžnou o jejích knihách. Kar. 8, č. 114. Památník národního písemnictví, s. 4.

¹⁸³ Pujmanová, Marie. Zápisník s poznámkami o přednáškovém turné po rychnovském okrese. 1945/1958. Kar. 12, č. 164.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 634.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 39.

¹⁸⁶ Tamtéž, 2021, s. 66.

V roce 1932 se vedle sebe objevují dva tendenčně protichůdné texty Julius Fučík: *Vzemi, kde zítra znamená včera* a Poláčkovo *Hlavní přelíčení*.¹⁸⁷ A dále jmenujme už jen poválečný rok 1947, kde vedle sebe spisovatelka staví autory jako Eduarda Beneše a jeho *Paměti* a Klementa Gottwalda a knihu *Deset let*.¹⁸⁸

Její odpovědi v anketě poskytují nejen přehled o proměnách čtenářského vkusu, ale především náhled do její ideové orientace. Přestože do komunistické strany vstoupila až po druhé světové válce, její zájem o levicově orientované autory se začal výrazněji projevovat už ve 30. letech. Zároveň je ale pozoruhodné, že se v jejích výběrech objevují i tituly silně spjaté s demokratickými ideály první republiky, což naznačuje ideovou různorodost.

Marie Pujmanová určitě nebyla *čtenářkou slonovinové věže*, jelikož se podle ní spisovatel nesmí příliš zabývat sám sebou, to znamená, že ani Pujmanová jako čtenářka se s čteným textem nikam neuzavírá, naopak má být většinu času s lidmi, ne s knihami.¹⁸⁹

Do jaké kategorie tedy tuto čtenářku zařadit? Pujmanová si dokázala svůj čtenářský svět utvářet poměrně pestře, jak také dokládají i její odpovědi pro *Lidové noviny*. V určitých obdobích však její čtenářské preference i životní postoje začínají podléhat jednoznačnému ideologickému zaměření, které ovlivňuje nejen to, co čte, ale i jak o svém čtenářství přemýšlí. Ve chvíli, kdy začne sestavovat výše zmíněný seznam knih a událostí, které ji formovaly, sklouzává do ideologických rámců. Svým způsobem tedy připomíná *čtenáře přenašeče* podle Komenského typu, jenž se spíše než na kritické čtení a osobní interpretace zaměřuje na přejímání a šíření obecných pravd z „ověřených“ knih. Pujmanovou bychom tedy zařadili do kategorie *čtenáře červa*.

---

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 153.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 153.

¹⁸⁹ LA PNP. Fond Marie Pujmanová. „*Jsou dvě otázky, s nimiž se spisovatel.*“ Koncept přednášky M. Pujmanové v Rychnově nad Kněžnou o jejích knihách. Kar. 8, č. 114. Památník národního písemnictví, s. 5.

6.3 Čtenářka ve slonovinové věži

6.3.1 Anna Pammrová: osamělá čtenářka

„Samota jedině mně dovolila projevit názor na společenskou komedii.

Pravá samota očišťuje bytost od nákazy společenské.“¹⁹⁰

Anna Pammrová

Anna Pammrová se narodila do skromných poměrů v rodině lesníka Josefa Pammra, v myslivně u Kralic. Jak se rodina postupně rozrůstala, rostl i tlak na už tak omezené finanční prostředky. Napjatá situace přiměla rodiče svěřit tehdy šestiletou Annu do péče příbuzným. U rodiny Novákových pak byla přirozená blízkost holčičky uvyklé lesu a volné přírodě náhle narušena. Přírodu, po níž stále toužila, nahradilo prostředí knih, jazyků a vyučování. Bylo to prostředí, které ji svazovalo, ale zároveň položilo základy pro její pozdější intelektuální směřování.¹⁹¹

Na konci sedmdesátých let se Anna vrátila do rodného domu, ale její čas strávený doma netrval dlouho. Rodiče ji záhy poslali do Vídně, kde našla zaměstnání jako vychovatelka. Právě v tomto období se seznámila s otcem svého prvního dítěte, Leopoldem Stögerem. Nabídku k sňatku však odmítla. Manželství vnímala jako svazek, který ženě bere svobodu a podřizuje ji vůli muže. Nechut' k tradičnímu uspořádání navíc prohloubil i chladný postoj Stögerovy rodiny, která nemajetnou venkovanku ve svých kruzích nechtěla.¹⁹²

Pammrová se tedy znovu vrátila do rodného domu, tentokrát ale i s nemanželskou dcerou Almou. Živila se výukou jazyků (ovládala francouzštinu, němčinu a angličtinu) a současně se začala intenzivněji věnovat četbě a sebevzdělávání. Pravidelně navštěvovala místní knihovnu a stále více se uzavírala do světa myšlenek, duchovních otázek a intelektuálních reflexí. Její způsob vyjadřování nabýval patosu a závažnosti, které okolí vnímalo jako podivínství, připomínala jim spíše „proroka“.¹⁹³ Na své okolí tak mohla působit jako osoba afektovaná, uzavřená do vlastního světa.

Jednoho dne si Anna nahmatala v podpaží bulku, vybavila si okamžitě tragickou smrt své sestry Antonie, které se podobný útvar před smrtí vytvořil také. Tehdy se rodina rozhodla pro operaci, po níž však Antonie onemocněla souchotinami a zemřela. Anna proto zvolila jinou cestu. Vyslechla radu mladého muže, syna medika, který jí doporučil omezit sůl a přejít na

¹⁹⁰ KŘEMENOVÁ, Alma. *Anna Pammrová - životopis*. Tišnov: Sursum, 2005, s. 198.

¹⁹¹ PERNICA, Bohuslav. *Dvě ženy: Vlasta Pittnerová - Anna Pammrová*. Mladá Boleslav: Hejda & Zbroj, 1942, s. 28–33.

¹⁹² Tamtéž, s. 35–39.

¹⁹³ KŘEMENOVÁ, Alma. *Anna Pammrová - životopis*. Tišnov: Sursum, 2005, s. 33.

vegetariánskou stravu, jednalo se o doporučení inspirované principy indické medicíny. Bulka skutečně zmizela, a právě v tomto momentu se začíná utvářet její zájem nejen o východní léčebné postupy, ale i o širší rámec indické filozofie a duchovního myšlení.¹⁹⁴

Přestože se Anna Pammrová zásadně stavěla proti instituci manželství, nakonec v roce 1893 podlehla nátlaku ze strany rodiny a uzavřela sňatek s myslivcem Františkem Krohem, otcem svého syna narozeného o dva roky dříve.¹⁹⁵ Manželství pro Pammrovou znamenalo ztrátu autonomie. Její manžel od ní očekával výhradní oddanost domácnosti, hospodářství, a především péči o něj samotného.

Ve svých denících manžela nikdy přímo nejmenuje, místo toho používá různá označení, která ho symbolicky vzdalují: v počátcích vztahu ho nazývá „Mefistofelem“, „člověkem zelených očí“ nebo jednoduše „netvorem“.¹⁹⁶ Tato jazyková strategie, pohybující se mezi odosobněním a démonizací, svědčí nejen o vnitřním napětí jejich soužití, ale především o potřebě Pammrové uchovat si odstup od vztahu, který postupně omezoval její osobní i intelektuální svobodu: "Od té doby, co žiji vedle tohoto dusně mračivého člověka, nečtu skoro ničeho. Kdybych i tu a tam sympatickou knihu měla, dosáhl by on svým vlivem, že písmena na řádcích by se z místa pošinula a smysl se rozplynul v kouř. On nechce, abych o knihu zavadila, tím méně abych stopovala myšlenkový pochod některého autora."¹⁹⁷

Literární historie si Annu Pammrovou často připomíná především v souvislosti s jejím hlubokým korespondenčním vztahem se spisovatelem a básníkem Otokarem Březinou. S Březinou se Pammrová seznámila již v roce 1887, když působil jako učitel v Jinošově. Jejich korespondence se záhy proměnila v hluboké duchovní přátelství, které pro oba představovalo zásadní intelektuální oporu.¹⁹⁸ Kontakt s Březinou dočasně přerušilo právě Annino manželství. Teprve v roce 1896 došlo k jejich opětovnému setkání, které přineslo nejen obnovení přátelství, ale i návrat ke korespondenci. Obnovený kontakt znamená pro Pammrovou nový impuls, jak v rovině osobní, tak čtenářské.¹⁹⁹ Březina jí posílal knihy, které se stávají podnětem k dalšímu myšlenkovému růstu a návratu k vlastnímu hledání.

Četba však pro Annu v roli manželky zůstává i nadále obtížně dosažitelná. Manžel, „domácí samovládce“, nesnášel jakýkoli projev její literární činnosti a systematicky ji

---

¹⁹⁴ KŘEMENOVÁ, Alma. *Anna Pammrová - životopis*. Tišnov: Sursum, 2005, s. 34–36.

¹⁹⁵ OPELÍK, Jiří (ed.). *Lexikon české literatury. P-Ř: Osobnosti, díla, instituce. 3/2*. Praha: Academia, 2000, s. 774–775.

¹⁹⁶ KŘEMENOVÁ, Alma. *Anna Pammrová - životopis*. Tišnov: Sursum, 2005.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 136.

¹⁹⁸ OPELÍK, Jiří (ed.). *Lexikon české literatury. P-Ř: Osobnosti, díla, instituce. 3/2*. Praha: Academia, 2000, s. 774–775.

¹⁹⁹ KŘEMENOVÁ, Alma. *Anna Pammrová - životopis*. Tišnov: Sursum, 2005, s. 141.

potlačoval. Nezdráhal se jí knihy i úmyslně ničit. Anna musela příchozí zásilky s knihami od Březiny očekávat s ostražitostí. Jakmile manžel přišel domů ve chvíli, kdy si knihy zrovna přebírala od listonoše, atmosféra v domě se proměnila.²⁰⁰

Pod tlakem všech těchto událostí se manželství postupně rozpadlo. Po třech letech společného soužití se Anna Pammrová rozhodla manželství opustit, ale oficiální rozvod následoval až na počátku 20. století.²⁰¹ V roce 1899 se uchýlila na lesní samotu u Žďárce u Tišnova, kde započala svou poustevnickou etapu života. Navzdory chudobě, izolaci a každodenní péči o dvě děti právě zde našla to, co jí dříve unikalo: prostor k myšlení, vnitřní ticho a odstup od světa, který ji svazoval. V této dobrovolné samotě si vytvořila svou vlastní a svobodnou *slonovinovou věž*. Osobní kontakt s lidmi Pammrová téměř neudržovala, místo toho rozvíjela intenzivní korespondenční vztahy, vedle Otokara Březiny si píše například i se spisovatelkou Pavlou Moudrou.

V roce 1906 umírá její dcera Alma a o osm let později, v roce 1914, odjíždí její syn tajně do Ameriky.²⁰² Pammrová tak zůstává zcela sama. Přetrvává pouze s přírodou, tvrdou venkovní prací, korespondencí, vlastní tvorbou a literaturou. Ale svoji samotou vlastně navazuje i nové vztahy, které jsou spojené s její referenční skupinou kolem literatury a témat, které ji zajímaly.²⁰³

Čtenář ve *slonovinové věži* může být vnímán dvěma protichůdnými pohledy. Na jedné straně je tato věž prostorem vnitřního klidu a ochrany (intimní útočiště, které nabízí čas na myšlení a četbu). Na straně druhé se může proměnit v izolované vězení, kam se člověk uzavírá, aby unikl každodennímu tlaku, společenskému nepochopení nebo očekávaným rolím. Obě tyto konotace prostupují diskursem 19. století a fungují zároveň na rovině pozitivního i negativního vnímání takového typu čtenáře.²⁰⁴

Jakmile je však čtenář ve *slonovinové věži* nahlížen negativně (jako arogantní a odtažitý jedinec, který se záměrně vyhýbá svým povinnostem), začíná mít svůj negativní nádech i pojem mainstreamového pojetí života. Tyto dva póly, osamělý intelektuál a kolektivní publikum, zůstávají navzájem neprostupné a vedou trvalý a nekonečný spor.²⁰⁵ Tento rozpor mezi

---

²⁰⁰ KŘEMENOVÁ, Alma. *Anna Pammrová - životopis*. Tišnov: Sursum, 2005, s. 142.

²⁰¹ OPELÍK, Jiří (ed.). *Lexikon české literatury. P-R: Osobnosti, díla, instituce. 3/2*. Praha: Academia, 2000, s. 774–775.

²⁰² Tamtéž, s. 774–775.

²⁰³ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Ohrožený druh?: kolik, jak a co čteme a co si se čtením spojujeme (2023)*. Brno: Praha: Host; Národní knihovna České republiky, 2024, s. 22–23.

²⁰⁴ MANGUEL, Alberto. *Cestovatel, věž a červ. Čtenář jako metafora*. Brno: Host, 2016, s. 70.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 70.

izolovaným myšlením a kolektivní normou se zřetelně promítá i do životní dráhy Anny Pammrové.

Ve stáří se vztah Anny Pammrové k literatuře právě kvůli rozporu mezi mainstreamem a izolací znatelně proměňuje. Četbě zůstává věrná, ale původní smysl a vnitřní naléhavost, kterou jí čtenářství dříve přinášelo, se postupně vytrácí. Současnou literární scénu sleduje s rostoucím odstupem. Ale ani tituly a autoři, ke kterým se dříve upínala, ji už také neoslovují. Tyto tendence jsou patrné především z korespondence mezi ní a její sestrou, Leonorou Pohorskou. V roce 1931 píše Anna své sestře, že už ji kupříkladu nepřitahuje ani Bernard Shaw, jehož dílo ji kdysi naplňovalo.²⁰⁶ Autoři, se kterými by se v této době možná ještě mohla ztotožnit, jsou Anatole France,²⁰⁷ Theodor Lessing²⁰⁸ nebo George Duhamel, jehož dílo *Obrázky z budoucího života* sestře doporučuje k četbě.²⁰⁹ S Duhamelovým stylem se ztotožňuje zejména kvůli jeho výroku „Samota je luxus největší!“²¹⁰ Svůj čas nejraději tráví pročítáním výpisků z literatury 19. století.²¹¹

Troufáme si tvrdit, že tato proměna souvisí nejen s jejím stárnutím, ale i s obdobím, kdy se spisovatelka začíná stávat významnou postavou v rámci vzpomínkového diskurzu o Otokaru Březinovi. Zájem médií a veřejnosti ještě zesílí poté, co sama v roce 1933 zveřejní jejich vzájemnou korespondenci. Všechny tyto okolnosti jsou zachyceny právě v dopisech, které si sestry vyměňují zejména ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století.

Jistá skepse se u Pammrové prohlubuje v roce 1942, kdy má vyjít knižní verze jejího životopisu – původně otištěného o rok dříve v časopise *Lada*. S výsledkem není spokojená, protože jí nakladatel umožňuje do textu zasahovat pouze ve formě škrťů. Pociťuje únavu a znechucení z toho, že o ní bylo v uplynulém roce zveřejněno příliš mnoho. Na náladě jí nepřidává ani skutečnost, že její životopis vychází ve svazku společně s biografií Vlasty Pittnerové, autorky, s níž ji po stránce literární i ideové spojuje pramálo.²¹² Do dopisu sestře připojuje i hořký povzdech nad vlastní četbou v minulosti, ve které v této chvíli nespatřuje žádný smysl: „Mizí také zájem o vzácné památky z mládí. Prohlížím-li někdy ty výpisky, unaví

---

²⁰⁶ KUCHAR, Lumír. *Žena s duší lesa: z dopisů Anny Pammrové Leonoře Pamrové-Pohorské*. Třebíč: Okresní knihovna, 1970, s. 15.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 13.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 8.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 17.

²¹⁰ Tento výrok je spíše zjednodušení myšlenky autora, přesné znění věty v knize je: „Američané ještě nepoznali, že je nejvyšším přepychem samota.“ In: DUHAMEL, Georges. *Obrázky z budoucího života*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1931, s. 146.

²¹¹ KUCHAR, Lumír. *Žena s duší lesa: z dopisů Anny Pammrové Leonoře Pamrové-Pohorské*. Třebíč: Okresní knihovna, 1970, s. 15.

²¹² Naše práce sice ze zmíněného životopisu vychází, zároveň však čerpá i z dalších pramenů, které dokreslují život spisovatelky v širších souvislostech.

mne to. Tolik jsem v knihách četla, až jsem zhloupla. Nezmoudřela jsem. A výsledek námahy z mládí je, že nesmím veřejně projevovat své mínění o celé lidské zkaženosti.“²¹³

V duchu *čtenáře ve slonovinové věži* hledá Pammrová alternativní způsoby porozumění světu celý svůj čtenářský život. Jsou to způsoby, které se vymykají dobovým představám běžného člověka konce 19. století. Tento přístup odpovídá definici, kterou ve své přednášce *Jsem obyvatelem slonovinové věže* formuloval rakouský spisovatel Peter Handke, když se zřetelně vymezil vůči „masovému“ způsobu nahlížení na realitu a svět.²¹⁴

Pammrová se taktéž neuchylovala ke snadno dostupným intelektuálním schémátům, ale systematicky si hledala vlastní cesty k vědění, k četbě i filozofii. Její literární tvorba byla na svou dobu výjimečná, nejen tematicky, ale i intelektuální hloubkou a nekompromisní myšlenkovou odvahou. V textech, které psala, se objevují otázky a požadavky, jež se do filozofických debat dostaly až o mnoho desetiletí později. Odvážně se kupříkladu pouštěla do témat týkajících se pohlaví a identity. Také zdůrazňovala, že příroda není objekt k ovládnutí, ale živý celek, jehož jsme součástí, a člověka vracela zpět do přirozeného řádu přírody.

Příklon k přírodě je typický i pro *intenzivního čtenáře*, který dává přednost hlubokému zamyšlení během procházky před konzumací mainstreamové literatury. Pokud měla Pammrová na vybranou mezi knihou a přírodou, volila raději čerstvý vzduch, který jí spolehlivěji pročistil mysl a podnítil vnitřní reflexi. Tento postoj výmluvně vyjadřuje i ve svém dopise Otokaru Březinovi, ve kterém píše: „Co vy nalézáte v umění, najdu já tisíceronásobně v přírodě: krásu, útěchu, klid. Zde nikde necítíme odporu, přesycení; - - považuji umění nejen za zbytečné, nýbrž za škodlivé. Dráždí s počátku fantasií a zanechává únavu, jež vede k bláznovosti. Příroda podává klid, ale tento nevede k duševní hnilobě...“²¹⁵

Pro Annu Pammrovou tak příroda nepředstavovala jen únik od reality, ale také plnohodnotný prostor duchovního života. Bylo to místo, kde nacházela harmonii, kterou jí knihy a umění ve své umělosti a přepjatosti poskytnout nedokázaly. Po odchodu od manžela si kolem sebe i tak vytvořila slonovinovou věž, ve které mohla trávit chvílky s četbou podle principu, který Jiří Trávníček nazývá *aktem výsostné samoty a intimity*.²¹⁶ Ve chvíli, kdy jí život narušila veřejná popularita, její slonovinová věž byla narušena a stává se spíše vězením, do kterého spisovatelka utíká, aby nemusela čelit nátlakům ze strany společnosti. Slonovinová

---

²¹³ KUCHAR, Lumír. *Žena s duší lesa: z dopisů Anny Pammrové Leonoře Pamrové-Pohorské*. Třebíč: Okresní knihovna, 1970, s. 21.

²¹⁴ MANGUEL, Alberto. *Cestovatel, věž a červ. Čtenář jako metafora*. Brno: Host, 2016, s. 68.

²¹⁵ BŘEZINA, Otokar; PAMMROVÁ, Anna a KŘEMEN, Jaroslav. *Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové z let 1889 až 1905*. Praha: Emanuel Chalupný, 1936, s. 60.

²¹⁶ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Ohrožený druh?: kolik, jak a co čteme a co si se čtením spojujeme (2023)*. Brno: Praha: Host; Národní knihovna České republiky, 2024, s. 22–23.

věž spisovatelky stále stojí, ale o její existenci se teď veřejně ví. Už to není tichý úkryt, ale spíše jakési muzeum nebo pomník, který si svět chodí prohlížet (třeba že jen prostřednictvím tištěného životopisu). *Intenzivní čtenářka* ale ve své věži vydržela až do konce.

6.3.2 Elsa Gollerová: zamilovaná čtenářka

„1892
Když třešně odkvetly
Tu se mi zdálo,
jakoby jaro
ještě se smálo.

1899
Když růže odkvetly
Tu se mi zdálo,
jakoby léto se snivě smálo.

1901
Když listí padalo
na zem se kladlo,
Tu kolem na světě
všecko uvadlo.

1901²¹⁷–1935
A přišla zima, - - -
a padal sníh.....
a pokryl [*nečitelné*]
a sny mé v nich.“

Elsa Gollerová: 26. 8. 1935²¹⁸

Knihy nezachycují pouze myšlenky autorů, ale často i rukopisné reakce čtenářů. Čtenářská zkušenost se do knih promítá i prostřednictvím fyzických stop, které čtenáři v knihách zanechávají. Marginálie představují specifický druh jednostranně mířeného dialogu čtenáře s textem, potažmo s autorem. Vedle podtržených pasáží a různých značek se na okrajích knih setkáváme i s překlady, polemikami, hodnocením či osobními reakcemi, které často přesahují dobu svého vzniku.²¹⁹ Psaní do knih bývalo považováno (a dodnes často bývá) za nevhodný zásah do tištěného textu. Přesto se marginálie objevují napříč dějinami čtení.

Příklad takového jednostranného dialogu ilustruje kupříkladu knihovna továrníka Friedricha Faltise, ve které se nachází drobné marginální poznámky, které odhalují čtenářovu subjektivní odezvu na text. Zatímco nad románem *Im Feuer geklärt* Anny Maulové si Faltis znechuceně poznamenal „blöd“ (blbé), dílo Carla Eduarda Klopfera okomentoval nadšeným „sehr schön“ (velmi hezké). Tyto stručné poznámky zachycující momentální rozpoložení konkrétního čtenáře, které nebylo primárně určeno veřejnosti. Z tohoto důvodu se takovýto typ poznámek v textu jeví jako bezprostředně upřímný.²²⁰

Emočně výraznější marginálie, které vyjadřují jednostranný vztah mezi čtenářem a autorem, bychom mohli najít také u Elsy Gollerové. Knihy německo-české fejetonistky a překladatelky jsou uchovány v archivu Památníku národního písemnictví a nacházíme v nich

²¹⁷ Rok 1901 je nejspíše později připsán barevnou tužkou.

²¹⁸ LA PNP, fond Elsa Gollerová. *Knihy s poznámkami E. Gollerové*, inv. č. 80/63, kart. 10.

²¹⁹ *Vzdělaný čtenář: katalog výstavy: státní zámek Kynžvart*. České Budějovice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2020, s. 26–38.

²²⁰ Tamtéž, s. 38.

záznamy obdivu ke konkrétním spisovatelům, zápisy autorů a titulů, které si chce čtenářka v budoucnu přečíst či výňatky citací z oblíbených děl. Často se zde setkáváme i s vepsanými větami jako „číst často“ a k tomu je připsán konkrétní titul. Na druhé straně pak knihy pro Gollerovou tvoří jakýsi zpovědní deník, do kterého si zapisuje své momentální psychické rozpoložení, vzpomínky i vlastní (převážně) básnickou tvorbu.

Gollerová své knihy přetvářela ve vlastní prostor poznámek a myšlenek. Její knihy nejsou pouhým svědectvím o tom, jaké tituly čtenářka vlastnila, ale jsou především intimním svědectvím o čtenářce, která proměnila okraje stránek ve svébytný prostor duševní i literární sebereflexe. Její marginálie v sobě spojují literární komentář, osobní deník a hluboce emocionální zpověď.²²¹ Do svých knih psala inkoustem i obyčejnou a barevnou tužkou. Její poznámky pokrývají předsádky, titulní listy i samotné stránky vnitřního textu. Knihu si tak přivlastňovala, ne jako sběratelský objekt, ale jako prostor pro myšlení, vzpomínky a práci s emocemi. Často se na stránkách knih vyjadřovala i k obsahu, který neměl s charakterem daného titulu nic společného.²²² Nejčastější a zároveň nejintenzivnější jsou zápisy, které se vztahují k osobě Julia Zeyera. Gollerová do knih vepisovala dokonce i vzpomínkové texty a vlastní básně, jimiž vyjadřovala trvajícím citové pouto, které ke spisovateli měla. Její marginálie se tak proměňují v osobní archiv lásky a melancholie.

Čtenářskou základnu oblíbeného čtení dospívající Elsa Gollerové bychom v prvopočátcích mohli definovat především jako okruh německy píšících autorů. Mezi její klasické oblíbence patřil Johann Wolfgang Goethe, Heinrich Heine nebo Nikolaus Lenau. Z prostředí českého písemnictví znala pouze Jaroslava Vrchlického, Jana Nerudu či Svatopluka Čecha. Vášně pro českou literární tvorbu příliš nesdílela. To se ale rokem 1893 naprosto změnilo. V tomto období jí totiž její bratranec začíná odkrývat tvorbu několika českých autorů.²²³ Mezi nimi Elsa objevuje i jméno Julia Zeyera. Autora, který zásadně ovlivní její soukromý i čtenářský život, především už jenom tím, že ji podnítl k tomu, aby si svá momentální emocionální rozpoložení zapisovala do rozečtených knih.

Gollerová, okouzlena Zeyerovou tvorbou, se v roce 1894 rozhodne autora oslovit. Chtěla by totiž do němčiny přeložit jeho *Terézu Manfredi*. Prosbou tak začíná i korespondence mezi spisovatelem a jeho budoucí dvorní překladatelkou, která trvá až do autorovy smrti.²²⁴ Ačkoli se Gollerová jeví jako všímavá a kritická čtenářka, láska k Zeyerovi ji zbaví kritičtějšího

---

²²¹ LA PNP, fond Elsa Gollerová. *Knihy s poznámkami E. Gollerové*, inv. č. 80/63, kart. 10.

²²² Tamtéž.

²²³ FRIEDLOVÁ, Maria. *Elsa Gollerová a Julius Zeyer: přátelství mezi překladatelkou a autorem*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky, 2020, s. 21.

²²⁴ Tamtéž, s. 21–22.

myšlení nad jeho dílem. Jeho texty bezmezně adoruje i v jejich společné korespondenční komunikaci.²²⁵

Pomocí poznání Zeyerových knih si pak z role čtenářky také seburčuje vlastní národní identitu: „Pomněte, někdy mne je, jako by ta kniha ve mne probouzela cit – že jsem Češka – ač arcit' špatná – ale Češka duší a srdcem přece jen a že Vy jste mne naučil milovat naši zem českou!“²²⁶ K osobě Zeyerově si tak vytvoří neoddělitelné (do jisté míry platonické) pouto. Není divu, že pro ni Zeyerova smrt v roce 1901 znamená hluboký psychický propad, k němuž se opakovaně vrací až do své vlastní smrti.

Na okraj jedné z knih si v roce 1935 zapíše vlastní báseň, která symbolicky rozvrhuje klíčové etapy jejího života: rok 1892 označuje jako jaro, 1899 jako léto, a rok 1901 jako příchod podzimu. Rok 1935, ve kterém je báseň napsána, pak představuje jako období tuhé zimy. Na stránce, kam tuto báseň zaznamenala, nejprve inkoustem vepsala rok 1935 a následně k němu pastelkou připsala spojení let „1901–1935“, jako by tím uzavírala dlouhé období truchlení.²²⁷ Na přebalu jedné ze Zeyerových knih je vlevo nahoře vepsaná poznámka v podobném duchu, která začíná slovy „Zůstala jsem sama klečet v chrámě duše své. Sama a sama...“. Tento rukopis je datován dokonce už do roku 1947.²²⁸

I v roce 1947 byla tedy téměř osmdesátiletá Elsa Gollerová stále čtenářkou zamilovanou, která intenzivně připisuje svůj smutek a osud do knih různých autorů. Byla tak stále *intenzivní* ve své čtenářské zamilovanosti a zůstala tou Elsou, kterou v roce 1895 ve svém deníku zachycuje ve vztahu Zeyera a Gollerové i Anna Lauermannová-Mikschové: „Je to k smíchu – nikomu z nás nepsal v tuto dobu, kdy byl mysle sklíčené, jen Else Gollerové, své nejmladší ctitelce, která v něm nemiluje toliko poetu, nýbrž také muže, té psal.“²²⁹

Čtenářka Gollerová se tak ve svých zapisovaných margináliích zastavila v čase. Je si uzavřená ve své slonovinové věži, do které nikoho nepustí. Opakovaně čte své oblíbené knihy, do kterých pravidelně přispívá vlastní tvorbou a myšlenkami. Je tedy čtenářkou intenzivní.

---

²²⁵ Tamtéž, s. 29.

²²⁶ FRIEDLOVÁ, Maria. *Elsa Gollerová a Julius Zeyer: přátelství mezi překladatelkou a autorem*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky, 2020, s. 34–35.

²²⁷ LA PNP, fond Elsa Gollerová, inv. č. 80/63, kart. 10, knihy s poznámkami E. Gollerové, vpisy a vložené listy, nedatováno.

²²⁸ Tamtéž, č. 221.

²²⁹ LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ. *Z deníků Anny Lauermannové-Mikschové*. Praha: Památník národního písemnictví, 2014, s. 140.

6.3.3 Alice Masaryková: intenzivní čtenářka

„Naučila jsem se číst. Buď knihu odložím, nebo přečtu každé slovo.“

Alice Masaryková Charlottě Masarykové (7. 6. 1916)²³⁰

Když Alice Masaryková v roce 1916 usedla ve vězeňské cele k psaní dopisu a napsala výše citovaná slova, začínala tím nenápadně svůj návrat. Návrat k zapomenutému způsobu hlubokého a soustředěného čtení, který paradoxně objevila právě v prostředí omezené svobody.

Jak vypadaly dny vězenkyně za první světové války? A kolik času a prostoru se ve vězeňském programu dalo věnovat četbě? Ve svých dopisech matce popisuje Alice svůj přibližný každodenní režim. Den začínal v šest ráno budíčkem, úklidem a tělesným cvičením. O půl osmé následovala káva a chvíle určená k samostudiu (tehdy se Alice věnovala zejména výzkumu v oblasti sociální patologie). Po obědě pokračovala v badatelské práci, odpoledne ve tři hodiny se věnovala péči o oděv a opět následovalo cvičení. Večer, po setmění, kdy se rozsvítilo světlo, nastával čas vyhrazený beletrii.²³¹ Právě v této době Alice začíná více přemýšlet o podstatě knih a přemýšlí nad čtenářství jako takovým. Postupně si přichází k nalezení intenzivního čtenářského prožitku.

O tuto cennou zkušenost a objevenou filozofii se Alice po svém propuštění z vězení dělí i s bývalou spoluvězenkyní Relou Kotíkovou, která zůstává i nadále za mřížemi.²³² V pravidelných nedělních intervalech jí Alice posílá dopisy, jejichž cílem je nejen udržet přátelský kontakt, ale především vést Relu k dalšímu vzdělávání. Tento proces započal už během Alicina pobytu ve věznici, kde se aktivně věnovala edukační činnosti. Pořádala neformální „vyučovací hodiny“ pro ostatní vězenkyně zaměřené na výuku jazyků, dějiny umění, historie i literatury.

V dopisech Rele v této roli pokračuje. V korespondenci převažuje didaktický charakter. Alice se neprofiluje jako rovnocenná dopisovatelka, ale spíše jako mentorka, která doporučuje knihy, hodnotí výběr četby a určuje směr vzdělávání. Vztah mezi bývalými spoluvězenkyněmi se tak formuje na ose učitel-žák. V jednom z dopisů pak Alice zdůrazňuje, že smysluplná četba není dána množstvím přečtených knih, ale kvalitou jejich výběru. Jen tak si může i Rela najít

²³⁰ MASARYKOVÁ, Alice G.; HÁJKOVÁ, Dagmar; MASARYKOVÁ-GARRIGUE, Charlotte a SOUKUP, Jaroslav. *Milá mama / Dear Alice: korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001, s. 153.

²³¹ Tamtéž, s. 10.

²³² MASARYKOVÁ, Alice G. *Dopisy do vězení*. Praha: Československý Červený kříž, 1920.

své „knihy-kamarády“.²³³ Takováto hluboká přátelství s knihou ale může navazovat pouze s tituly, které jsou ověřeny časem a jsou „po zásluze proslavené“. V tomto pojetí má v Alicině světě výhradní místo *Babička* Boženy Němcové.²³⁴ Kniha, která se v jejích dopisech objevuje opakovaně. Z dopisů Rele vyplývá, že o ní Alice mluvila velmi často i ve vězeňském prostředí. Svět ratibořického údolí ji oslovoval do té míry, že přejímala i některé tradice popsané v textu (například si před Vánoci nařezala větve třešně, aby jí podle lidového zvyku vykvetly na Štědrý den).²³⁵

Božena Němcová a její *Babička* patří k často zmiňovaným titulům i v korespondenci v letech 1915 a 1916 mezi Alicí Masarykovou a její matkou Charlottou. Obě ženy se shodují, že síla tohoto díla tkví především v pravdivosti autorky samotné, kterou Charlotta výstižně označuje za „dobrou přítelkyni“.²³⁶ Právě toto čtenářské přátelství se pro Alici ve vězení stává oporou: opakovaná četba *Babičky* jí pomáhá překonávat trdomyslnost. Vedle těchto literárních rozhovorů však obě ženy narážejí také na zcela praktické překážky. Vězeňské podmínky a okolnosti první světové války zásadně omezují výběr četby, Alice si nemůže volit knihy zcela svobodně. Každý titul podléhá schválení a vedle cenzury samotné korespondence musí počítat i s politicky motivovaným dohledem nad obsahem knih. Například Husova *Postila*, kterou chtěla od matky poslat, byla z rozhodnutí cenzora zcela vyřazena ze seznamu povolené literatury.²³⁷

Charlotta Masaryková a její vztah ke knihám sehrál v Alicině čtenářském životě formativní roli. Byla to ona, kdo dceři poskytoval čtenářský vzor. Ke knihám přistupovala s rozvahou, důsledně zvažovala, po kterých titulech sáhne, a namísto bezhlavého hltání textu volila pomalé a hluboké čtení. Četba, její výběr i následná interpretace se staly trvalou součástí jejich vzájemné komunikace a sdílení. Charlotta s uvězněnou Alicí korespondenčně debatuje nad nejrůznějšími knihami i autory, což nešťastné dceři pomáhá zvládnout prostředí vězeňské cely. Díky literatuře může nejen překlenout tíhu každodenní izolace, ale zároveň skrze knihy přemýšlí o svém vlastním životě, hledá jeho smysl a dodává si odvalu k tomu, co ji čeká ve vězení i mimo něj.²³⁸ Způsob, jakým Charlotta o literatuře v dopisech přemýšlí, přitom odráží jasně formulované hodnotové postoje, které předává i své dceři.

---

²³³ MASARYKOVÁ, Alice G. *Dopisy do vězení*. Praha: Československý Červený kříž, 1920, s. 43–44.

²³⁴ Tamtéž, s. 44.

²³⁵ Tamtéž, s. 52.

²³⁶ MASARYKOVÁ, Alice G.; HÁJKOVÁ, Dagmar; MASARYKOVÁ-GARRIGUE, Charlotte a SOUKUP, Jaroslav. *Milá mama / Dear Alice: korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001, s. 62.

²³⁷ Tamtéž, 53.

²³⁸ Tamtéž, s. 17.

Požadavky, které Charlotta Masaryková kladla na literární díla, lze shrnout do tří klíčových principů: pravdivost, blízkost obyčejnému člověku a schopnost nabídnout duchovní oporu. Tyto nároky ilustrujeme na jejím hodnocení dvou anglických autorek: Charlotte Brontëové a George Eliotové, mezi nimiž vidí zřetelný hodnotový i duchovní kontrast. Přestože si Eliotové váží jako citlivé a empatické autorky, vnímá ji spíše jako ženu skeptickou, roztěkanou a vnitřně neklidnou, což je vycítit i z její literární tvorby. Podle Charlotty si Eliotová nedokázala vybudovat pevný duchovní postoj, který by čtenáři nabídl hlubší orientaci v životě. Naproti tomu Charlotte Brontëová na ni působí jako autorka, která je v sobě ukotvena, právě díky tomu může čtenáři zprostředkovat hlubší klid a duchovní rovnováhu. Tento klid nachází Brontëová podle Charlotty v napojení na vyšší, nadindividuální řád. Rozdíl vnímá Charlotta i na úrovni stylu: zatímco Eliotová podle ní přírodu uměle maluje, Brontëová ji prožívá.²³⁹

Už z těchto tendencí a požadavků jednoznačně vyplývá, jakou čtenářkou chce Charlotta být. Přistupuje ke čtení s rozvahou, vybírá pečlivě a odmítá bezduché hltání knih. Právě ona se stala pro Alici čtenářským vzorem. Koneckonců matčino čtenářství je i ústředním tématem obou vzpomínkových knih Alice Masarykové.²⁴⁰ Jejich vzájemné dopisy tak nejsou jen výměnou myšlenek, ale i prostorem výchovy, porozumění a důvěry.

Čtenářské dědictví, které Alice Masaryková převzala od své matky Charlotty, si uchovala po celý život. V čtenářské anketě *Lidových novin* o knihu roku se řadí k nemnoha respondentům, kteří odpovídají bez potřeby intelektuální exhibice. Otevřeně přiznává, že za uplynulý rok 1928 přečetla „jen dvě knihy“.²⁴¹ Táhne k opakovanému čtení ověřených děl, ke svým starým „přátelům“, mezi něž patří i Shakespeare a jeho *Cymbelín*²⁴² či znovunalézá autory svého mládí v antických textech.²⁴³ V odpovědi na stejnou otázku v roce 1929 jde ještě dál, když využívá své oblíbené pasáže z Bohuslava Jablonského: „Nevěř všemu, co je v knihách, / k přírodě svůj nakloň sluch - / v knihách mluví jenom lidé, / v přírodě však mluví Bůh!“²⁴⁴

---

²³⁹ MASARYKOVÁ, Alice G.; HÁJKOVÁ, Dagmar; MASARYKOVÁ-GARRIGUE, Charlotte a SOUKUP, Jaroslav. *Milá mama / Dear Alice: korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001, s. 94.

²⁴⁰ MASARYKOVÁ, Alice G. *Vzpomínám-*. Praha: Vladimír Zikeš, 1948. NEBO: MASARYKOVÁ, Alice G.; HÁJKOVÁ, Dagmar a KOKEŠOVÁ, Helena. *Dětství a mládí: vzpomínky a myšlenky*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR; NLN; Ústav T.G. Masaryka, 2022.

²⁴¹ HOLEČEK, Lukáš. *Anketa o knihu roku Lidových novin: (1928–1949)*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i, 2021, s. 38.

²⁴² Tamtéž, s. 90.

²⁴³ Tamtéž, s. 38.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 61. Citace uvedená v *Anketě o knihu roku Lidových novin* není přesná. Masaryková často citovala různé literární pasáže z paměti, což je patrné i z jejích vězeňských dopisů. Úryvek z Jablonského básně tedy neodpovídá originálu, který zní takto: „Nevěř vše, co z péra vyjde, k přírody rtům nakloň sluch; v knihách mluví

Na rozdíl od mnohých jiných účastníků ankety, jejichž odpovědi jsou často spíše nepokrytým sebevychvalováním nebo reklamou na vlastní či spřátelené knihy, Masaryková udržuje uměřenost a vnitřní pravdivost. Otevřeně přiznává, že nečetla nic nového, respektive že nečetla vůbec nic. Nedomníváme, že by tomu tak skutečně bylo, spíš nepovažovala žádnou z knih za tak kvalitní, aby její titul nechala uveřejnit.

Své čtenářské zážitky Alice pevně propojovala s vlastním vnitřním světem, což dokládá i její poslední účast v knižní anketě *Lidových novin* z roku 1931. Právě v tomto roce podnikla cestu do Yorkshire, kde navštívila rodný dům sester Brontëových. Právě v těchto místech poprvé četla *Bouřné výšiny*: „Ta kniha udělala na mne veliký dojem. Je sourodá větrům vanoucím přes vřesoviště, divokým stržím a horským potokům. Je sourodá lidem, kteří tam žijí lidskou tradicí a mohutnou přírodou.“²⁴⁵

Takto prožitá jednota mezi knihou a krajinou je v plném souladu s hodnotovým světem její zesnulé matky Charlotty Masarykové, pro niž čtení vždy souviselo s hlubším duchovním zakotvením v přírodě i v sobě samé. Charlotta kladla důraz na opravdovost, jak v lidském jednání, tak v literatuře. Oceňovala knihy, které zachycují přirozenost a pravdu života, nikoli jejich idealizaci či povrchní umělý efekt. Právě díky těmto nárokům (spojeným s citlivým vedením) dokázala ve své dceři Alici vytvořit prostor pro hluboce vnímavou a soustředěnou čtenářku, která literaturu nežila jen jako kulturní hodnotu, ale jako způsob bytí. Její přístup k životu byl tímto způsobem čtení ovlivněn.

Alice Masaryková je příkladem čtenářky *intenzivní*, která si v určitém období začíná četbu pečlivě vybírat. Dokáže kombinovat polohy čtenářky ve slonovinové věži i *cestovatelky*. Za slonovinovou věž bychom mohli považovat i dočasné uvěznění Masarykové, ale zároveň dokáže měnit polohu i ve čtenářku cestovatelku, bez které by nemohla pravidelně vystupovat ze své čtenářské intimity a vzdělávat ostatní.

---

jenom lidé, v přírodě však mluví Bůh.“ In: JABLONSKÝ, Boleslav. *Básně Boleslava Jablonského*. Praha: Nákladem Jaroslava Pospíšila, 1884, s. 47.

²⁴⁵ HOLEČEK, Lukáš. *Anketa o knihu roku Lidových novin: (1928–1949)*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i, 2021, s. 119.

6.4 Shrnutí případových studií

Praktická část diplomové práce se prostřednictvím případových studií soustředila na čtenářské zkušenosti a postoje vybraných českých spisovatelek narozených v druhé polovině 19. století. Studie nebyly řazeny chronologicky, ale koncipovány jako výzkumný soubor zachycující autorky v konkrétních životních obdobích, především v situacích, kdy se výrazně profilovaly jako čtenářky. Časový rámec často přesahoval 19. století a reflektoval vývoj spisovatelek v roli čtenářek i v podmínkách první poloviny 20. století.

Případové studie byly uspořádány podle tří čtenářských vzorů inspirovaných metaforickým přístupem Alberta Manguela: *čtenářka jako cestovatelka*, *čtenářka jako červ* a *čtenářka ve slonovinové věži*. Tento model umožnil odhalit různé dimenze ženského čtenářství i jeho kulturně-spoločenské přesahy. Pro jemnější dokreslení interpretačního rámce výzkumu byly využity Komenského alegorické postavy čtenářů z *Labyrintu světa a ráje srdce* a pojem *sexuální čtení* literární teoretičky Cory Kaplanové. Výzkum také vycházel z dichotomie *intenzivního a extenzivního čtení*.

Ze zkoumání případových studií vyplynulo následující rozvrstvení analyzovaných autorek podle typologie čtenářských postojů:

Čtenářka cestovatelka (Božena Němcová, Teréza Nováková, Pavla Moudrá) představuje typ ženy, která prostřednictvím četby překračuje hranice své sociální reality a aktivně si rozšiřuje duševní i kulturní obzory. Díky své schopnosti pohybovat se mezi různými čtenářskými režimy nevystupuje pouze jako individuální interpretka textu, ale často se stává i průvodkyní a poradkyní v oblasti četby, sdílí knihy se svým okolím a doporučuje je. Utváří tak kolem sebe čtenářské prostředí. V tomto duchu jsme analyzovali čtenářský vztah Boženy Němcové a jejího syna Karla Němce, stejně jako čtenářské interakce mezi Terézou Novákovou a jejím synem Arnem Novákem. Obě spisovatelky čtení propojovaly se svým osobním i rodinným životem a zároveň působily jako aktivní mentorky čtenářského vkusu svých potomků. Pavla Moudrá pak představuje čtenářku, která prostřednictvím četby prošla vývojem od vzdoru až k mravnímu apelu: stala se hlasem vyzývajícím k návratu k literatuře s formativním potenciálem.

Typickým rysem *čtenářky cestovatelky* je také neustálé oscilování mezi *extenzivním a intenzivním* způsobem četby. Takováto čtenářka často propadá touze objevovat nové světy bez jasně stanovené metodologie, čte tedy spontánně, napříč žánry i tématy. Zároveň je pro ni také charakteristická schopnost zastavit se, zpomalit a, řečeno slovy Pavly Moudré, „navrátit se domů“. Tento návrat znamená přechod k rozvážnějšímu, hloubkovému čtení, které je schopna

promýšlet, reflektovat a sdílet. Právě tato kombinace otevřenosti, flexibility a schopnosti reflexe dělá z *čtenářky cestovatelky* silnou a kulturně formující čtenářskou figuru.

Čtenářka červ (Vlasta Pittnerová, Vlasta Javořická, Marie Pujmanová) zůstává pevně zakotvena v *extenzivním* čtenářském režimu. Vlasta Pittnerová a Vlasta Javořická využívaly četbu i psaní jako únik z těžké životní reality a jako prostředek obživy. Jejich čtení bylo spojeno s neustálou produkcí textů a životem v permanentním obklopení knihami. Jejich čtenářské praktiky lze do určité míry také chápat i jako formu tzv. sexuální četby, která souvisí s emancipačním úsilím žen a jejich sebeuvědomováním skrze text. Marie Pujmanová pak reprezentuje typ čtenářky, kterou bychom v intencích Komenského označili jako *přenašečku myšlenek*. Upřednostňuje přejímání a šíření ustálených a autoritativních pravd před kritickým hodnocením a osobní interpretací textu. Tento čtenářský postoj je u ní výrazně formován ideologickým přesvědčením, které začala otevřeně artikulovat již v období první republiky. Příklon k ideologii tedy ovlivnil její výběr četby i způsob, jakým o literatuře přemýšlela a hovořila.

Čtenářka ve slonovinové věži (Anna Pammrová, Elsa Gollerová, Alice Masaryková) se se svými myšlenkami a knihami uchyluje do prostoru samoty, kde si pečlivě a uvážlivě volí, jaké knize věnuje svou čtenářskou pozornost. Čtení v izolaci sloužilo Anně Pammrové jako nástroj kontemplanace a intelektuálního zrání. Myšlenky, které si v tomto osamění utvářela, následně proměňovala v texty, v nichž artikulovala témata, která se stala součástí dnešního moderního filozofického diskurzu. Čtenářka Elsa Gollerová se ve svých margináliích zastavila v čase. Uzavřela se do své slonovinové věže, kde opakovaně četla tytéž knihy a doplňovala je vlastními poznámkami a myšlenkami. Alice Masaryková se proměnila v *čtenářku slonovinové věže* během svého uvěznění za první světové války. Ačkoli byla ke koncentrované a *intenzivní četbě* vedena už od dětství svou matkou Charlottou Masarykovou, teprve izolace za mřížemi ji přiměla tento způsob čtení skutečně naplno uplatnit. Zmíněný čtenářský styl si uchovala i po propuštění z vězení, zůstala mu věrná až do stáří. Knihy si pečlivě vybírala a nejčastěji se vracela k osvědčeným titulům, které už v minulosti četla. Masaryková zároveň ztělesňovala typ *intenzivní čtenářky cestovatelky*, která své čtenářské zkušenosti dokáže reflektovat a otevřeně sdílet s ostatními čtenáři.

Ačkoli se případové studie zaměřovaly především na konkrétní čtenářské životopisy vybraných spisovatelek, lze z něj vyvodit obecnější závěry o podobách ženského čtenářství v dané době i o jeho proměnách v závislosti na životních, společenských a kulturních okolnostech.

Případové studie ukázaly, že čtenářství nebylo u analyzovaných autorek pouze individuální aktivitou, ale že se vždy promítalo do širšího rámce rodinných, společenských, profesních i politických vztahů. Knihy nebyly jen pasivně přijímaným obsahem, ale aktivně formovaly jejich identitu, kariéru a vztahy s ostatními. V některých případech, jako kupříkladu u Němcové nebo Novákové, hrály knihy také roli materiálního prostředku k udržení a utváření rodinných a přátelských vazeb. V jiných případech (Pittnerová či Javořická) představovaly knihy klíčový prostředek emancipace i materiálního přežití.

Výzkum zároveň potvrdil, že žádná čtenářská zkušenost neexistuje ve vakuu. Všechny analyzované spisovatelky byly pevně zakotveny v čtenářském kontextu své doby, kde knihy sloužily jako prostředník mezi individuálním prožíváním a kolektivními kulturními hodnotami.

Čtenářství se také ukázalo jako proměnlivý a živý proces, citlivě reagující na proměny životních okolností, mezilidských vztahů i dobového kulturního a socioekonomického rámce. Vymezené čtenářské typy nejsou pevně dané ani neměnné. Spisovatelky mezi nimi během života plynule přecházely, a často také vědomě kombinovaly různé čtenářské strategie podle osobních potřeb, okolností či vývojových etap. Přesto lze sledovat zřetelný trend: s přibývajícím věkem a rostoucí životní zkušeností se většina autorek přiklání k modelu *intenzivní čtenářky*. Tento ideál, prosazovaný dobovou pedagogickou a mravnostní rétorikou, byl paradoxně jen zřídka spojován s ženským čtenářstvím. O to významnější je skutečnost, že jej mnohé spisovatelky postupně přijaly za vlastní a svým způsobem jej nově definovaly.

Vedle typických *intenzivních* čtenářek (Pammrová, Masaryková) nacházíme v našem výzkumu i příklady proměny u Boženy Němcové, která se v korespondenci se synem dostává do stadia, kdy prostě musí působit jako poučená *intenzivní čtenářka*, ačkoli její čtenářské návyky začínaly *četbou extenzivní*.²⁴⁶ Tento přerod pozorujeme i u Pavly Moudré, když se v rámci svého vzdoru vymezuje vůči okolí nestřídmou četbou. Obě ženy tak prošly obdobím *extenzivní četby*, ale postupně se propracovaly k poučené čtenářce.

Z našeho výzkumu taktéž vyplývá, že četba zakazovaných nebo společensky neuznávaných textů sehrála v čtenářských životech spisovatelek paradoxně často spíše pozitivní roli. Přestože bylo ženám často upíráno právo svobodně rozhodovat o své četbě, právě tato omezení v mnohých čtenářkách probouzela hlubokou vnitřní touhu překračovat hranice a hledat si k textům vlastní cestu. Zakázané knihy získávaly zvláštní přitažlivost, stávaly se nejen

---

²⁴⁶ O svém pobytu ve Chvalkovicích Němcová píše: „Já čítala do noci: Tisíc a jednu noc, Claurenovy povídky Van der Velde, to byla lektura, kterou jsem polykala, a co mi pán nedal, to jsem tajně z biblioteky vzala...“. In: MÜLLER, Karel a Vladimír KOVÁŘÍK. *Když velcí byli malí: mládí ve vzpomínkách našich spisovatelů*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1959, s. 54.

předmětem zvědavosti, ale také symbolem svobody, nezávislosti a intelektuální emancipace. Namísto toho, aby tato literatura čtenářky negativně ovlivnila, jak předpovídala tehdejší morální kazuistika, stala se pro mnohé z nich podnětem k osobnímu rozvoji, čtenářskému zrání i emancipačnímu uvědomění. Zákazy a omezení nepůsobily jako překážky, ale jako výzvy, které bylo třeba překonat. Četba „zakázaného ovoce“ pak často vedla k hlubšímu zájmu o literaturu a přispěla k formování čtenářské identity.

Tento závěr přitom výrazně rezonuje i se zjištěními zahraniční badatelky Kate Flint, podle níž vzpomínky anglicky mluvících čtenářek rovněž ukazují, že zakazovaná literatura neměla negativní dopad na každodenní život dívek a mladých žen. Naopak, některým přinášela společenský status i symbolický kapitál, působila tedy jako zdroj osobní síly a intelektuální autonomie.²⁴⁷ Tyto souvislosti potvrzuje například zkušenost Vlasty Javořické, která si v dospívání tajně opatřila „zakázaný“ Zolův román. Přestože ji samotný obsah knihy zklamal, fakt, že ji četla, jí paradoxně zajistil popularitu mezi vrstevníky. Podobný vývoj lze sledovat také u Pavly Moudré, kterou tajná a „hltavá“ četba během období hledání vlastní identity vedla k objevení sebe sama, zároveň získala nový a hlubší vztah k rodičům a přijmula novou duchovní orientaci. Tento raný *extenzivní* vztah k literatuře se tak stal zárodkem nové čtenářské pozice, pozice *intenzivní čtenářky cestovatelky*, k níž Moudrá dospěla a za niž se ve zralém věku sama aktivně stavěla.

Mnohé ženy si skrze „zakázanou“ četbu utvářely nejen vlastní literární vkus, ale zároveň posilovaly vědomí vlastní hodnoty, autonomie a kulturní kompetence. Tato dynamika odporu a touhy po poznání tak přispěla k tomu, že se právě ženy, navzdory dobovým stereotypům, staly základním pilířem moderní čtenářské kultury. Díky neutuchajícímu čtenářství žen tak v českém prostředí vznikla mimořádně silná čtenářská komunita.

Z výzkumu však vyplývá, že k tomu, aby z žen postupně vyrostla silná a kulturně sebevědomá čtenářská základna, bylo klíčové, že jim společenské zákazy a omezení paradoxně umožnily projít různými čtenářskými rolemi. Právě tím, že byly nuceny obcházet normy, skrývat své čtenářské zájmy nebo je obhajovat vůči okolí, si osvojovaly širokou škálu čtenářských strategií. Tato zkušenost s pohybem napříč čtenářskými režimy jim umožnila vybudovat si nejen osobní vztah ke knihám, ale také vědomí vlastní čtenářské kompetence, nezávislosti a vlivu.

V *Labyrintu světa a ráji srdce* je *vzorový čtenář* vykreslen jako jednotná a neměnná figura, která není zasažena rozmanitostí jiných čtenářských přístupů. Tuto tradiční představu

---

²⁴⁷ FLINT, Kate. *The woman reader 1837–1914*. Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 220–221.

ideálního čtenáře zpochybňuje neuroložka a specialista na proces čtení Maryanne Wolf. Podle ní nevzniká kvalitní čtenář díky jednotnému přístupu, ale díky schopnosti flexibilně volit mezi různými čtenářskými režimy s ohledem na typ textu a kontext jeho čtení. Wolf v této souvislosti zdůrazňuje důležitost schopnosti ovládat různé typy čtení, které poučený čtenář dokáže kombinovat a využívat podle druhu i potřeb textu. Tento dynamický ideál shrnuje do latinského hesla *festina lente* („spěchej pomalu“). Upozorňuje, že právě vědomé střídání čtenářských režimů nám umožňuje nejen lépe se orientovat ve světě informací, ale také se zastavit, zpomalit, nad přečteným se skutečně zamyslet.²⁴⁸ „Rychle, když můžeme, pomalu, když musíme“.²⁴⁹ Vědomé řízení tempa čtení se tak podle Wolf stává zásadním nástrojem čtenářské autonomie.

Pokud bychom z triády metaforických čtenářských typů, jak je definuje Alberto Manguel, měli vybrat ten, který nejvíce rezonuje s myšlenkami Maryanne Wolf, pak by to nepochybně byl *čtenář cestovatel*. Právě *čtenářka cestovatelka* se ukazuje jako nejzkušenější a nejflexibilnější. Díky své schopnosti pohybovat se mezi *intenzivní* a *extenzivní četbou* dokáže pružně přepínat mezi různými čtenářskými režimy. Tím naplňuje představu poučeného čtenáře, jak ji formuluje Wolf: čtenáře, který čte rychle, když může, a pomalu, když musí.

Zatímco Komenský ve svém *Labyrintu světa a ráji srdce* usiloval o nalezení ideálního a jednotného čtenáře, neovlivněného rozmanitostí čtenářských přístupů, cílem této práce bylo naopak zachytit pestrost a proměnlivost ženského čtenářství. Namísto jediné normy jsme tak sledovali spektrum čtenářských strategií a vývojových drah, které byly ovlivňovány osobními, společenskými i kulturními faktory. Tato různorodost čtenářských postojů, od extenzivního hltání textů až po introspektivní kontemplaci v tichu slonovinové věže, ukazuje, že ženské čtenářství nelze redukovat na jeden ideál, ale je třeba jejich četbu chápat jako dynamický, historicky proměnlivý a komplexní kulturní jev.

Závěrem lze říci, že ženské čtenářství bylo v analyzovaném období formováno nejen individuálními sklony a možnostmi, ale i tlakem dobových představ, společenských struktur a dostupností literatury. Přes tyto překážky se spisovatelky postupně propracovaly k rozvinutým formám čtenářství, které nejen formovaly jejich vlastní identitu, ale také aktivně ovlivňovaly kulturní prostředí, v němž působily.

I přes dobová genderová omezení se právě ženské čtenářky ukázaly jako klíčové aktérky formující živou, adaptabilní a trvale přítomnou čtenářskou kulturu, jejíž odraz je patrný i v 21. století.

---

²⁴⁸ WOLF, Maryanne. *Čtenáři, vrať se: mozek a čtení v digitálním světě*. Brno: Host, 2020, s. 200–202.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 200.

6.5 Možnosti dalšího výzkumu

Rozsah této diplomové práce nám umožnil představit pouze omezený soubor devíti spisovatelek, jejichž čtenářské příběhy jsme mohli na základě dostupného materiálu rekonstruovat a detailněji analyzovat. Vymezení této skupiny bylo zcela vědomým rozhodnutím – zaměřili jsme se na autorky narozené ve druhé polovině 19. století, u nichž se dochovala dostatečně bohatá dokumentace čtenářské zkušenosti, a zároveň šlo o ženy, které zastávaly různé role v rámci literárního a společenského prostoru. I přes tuto vědomou selekci si však plně uvědomujeme, že zvolený korpus zdaleka nereprezentuje celou šíři čtenářských příběhů českých spisovatelek narozených v druhé polovině 19. století. Možnosti dalšího bádání se tak nabízejí zcela přirozeně. V samostatné studii by tak bylo možné rozšířit výzkum o další spisovatelky a představit je především z jejich čtenářské role.

Na základě dosavadního hloubkového výzkumu jsme dospěli k přesvědčení, že by bylo přínosné věnovat podrobnější analýzu kupříkladu čtenářské zkušenosti Anny Lauermannové-Mikschové (známé též pod pseudonymem Felix Téver), která výrazně vstupovala do veřejného prostoru jako organizátorka literárních salonů. Zatímco její veřejné působení je relativně dobře zmapováno, otázka, jak sama četla, jaké texty ji formovaly a jak o svém čtení přemýšlela, zůstává zatím na okraji odborné pozornosti.

Zajímavý výzkumný potenciál představuje také osobní archiv Marie Červinkové-Riegrové. Ve svých rozsáhlých denících nezachycovala pouze události každodenního života svého a politického, ale rovněž podrobně reflektovala svou čtenářskou zkušenost. Zaznamenávala si přečtené tituly, komentovala jednotlivé autory a knihy, které na ni zapůsobily, a zanechala tak cenné svědectví o svém způsobu čtení i vnímání literatury.

Za skutečně podrobný průzkum by především stály čtenářské zápisky a deníky spisovatelky Marie Majerové, které jsou uloženy v archivu Památníku národního písemnictví. Majerová si od raného mládí až po stáří systematicky zaznamenávala nejen tituly knih, které přečetla, ale v řadě případů si také zapisovala vlastní hodnocení či krátkou reflexi každého díla. Zatímco některé záznamy mají podobu pouhých výčtů, jiné přinášejí zajímavý vhled do autorčina vnitřního světa a ukazují, jak četba formovala její myšlení i životní orientaci. Majerová zároveň také přispívala do čtenářské ankety *Lidových novin*, její odpovědi v kombinaci s deníky by tak mohl sloužit jako cenný materiál nejen pro výzkum její osobnosti, ale i pro širší porozumění tomu, jak četly ženy, které samy literaturu spoluvytvářely.

Možnosti dalšího výzkumu jsou v tomto ohledu skutečně široké, nabízí se celá plejáda dalších spisovatelek, jejichž deníky, korespondence či osobní archivy skýtají bohatý materiál ke zkoumání čtenářských zkušeností.

Za neméně podnětný směr výzkumu ovšem považujeme také otázku, jak čtenářky-spisovatelky refletovaly samotný akt čtení ve svém beletristickém díle. Jaké typy čtenářek v literatuře zobrazovaly, do jaké míry se tyto postavy opíraly o autobiografickou zkušenost a nakolik pracují s dobovými stereotypy. V neposlední řadě nás také zajímá odpověď na otázku, zda jejich fikční čtenářky můžeme vztáhnout k metaforickému pojetí podle Alberta Manguela. Tento výzkumný směr tak otevírá možnost nahlédnout na čtenářství nejen jako na osobní zkušenost autorek, ale také jako výrazný kulturní motiv, který vypovídá o dobové představě ženství, vzdělanosti a společenské roli čtenářky.

Jak ale zkoumat problematiku čtenářství v dílech samotných autorek? Zatímco výzkum osobní čtenářské zkušenosti spisovatelek často vychází z korespondence, memoárů nebo esejistických textů, analýza čtenářství v jejich beletristické tvorbě představuje ještě náročnější úkol. Vyžaduje detailní znalost jejich literárního díla. Nikoli jen z hlediska tematického, ale i stylistického, narativního a intertextového. Nestačí pouze identifikovat přítomnost knih či postav čtenářek, ale je třeba sledovat, jaký význam jim text přisuzuje, v jakém vztahu stojí k autorskému hlasu a jak se podílejí na utváření fikčního světa. Takový přístup předpokládá důsledné a pečlivé čtení, které umožňuje rozkrývat jemné vrstvy významu a porozumět čtenářství jako konstitutivní součásti autorské výpovědi.

Inspirativní pohled na čtenářství jako literární téma přináší například andragog Jindra Kulich, který ve své studii analyzuje způsoby, jimiž je čtení a čtenářství zobrazováno v české próze 19. století.²⁵⁰ Kulich upozorňuje na širší společenské podmínky, zejména v prostředí lidových vrstev, kde byl přístup ke knihám často omezen nejen ekonomickými možnostmi, ale také přetrvávajícími obavami ze škodlivého vlivu četby a cenzurními zásahy. V tomto kontextu se vyvíjel také specifický způsob čtení – sdílené předčítání v rodinném nebo komunitním kruhu, které se stávalo prostředkem kulturního i společenského růstu.

Na základě analýzy děl autorů jako Karel Václav Rais, Karel Klostermann, Šimon Baar, bratři Mrštíkovi či autorky Teréza Nováková, Karolina Světlá a Božena Němcová Kulich ukazuje, jak se v těchto textech tematizuje nejen touha po četbě a její formativní potenciál, ale i rezistence vůči ní.

---

²⁵⁰ KULICH, Jindra. Vzdělávání dospělých v 19. století v zrcadle české krásné literatury. *Andragogika: čtvrtletník pro vzdělávání dospělých*. Roč. 12, č. 1 a 2 (2008), s. 19–20.

Zvláštní pozornost věnuje ženským literárním postavám a představuje ženský čtenářský typ, který bychom mohli nazvat *obracející čtenářkou*. Jde o postavy žen, které prostřednictvím své čtenářské zkušenosti ovlivňují své okolí, kultivují a vzdělávají především muže kolem sebe. Typickým příkladem je Anička z povídky *Babička Divišova* od Terézy Novákové,²⁵¹ která po svatbě motivuje svého manžela i jeho otce ke čtení jako cestě k větší hospodářské a společenské orientaci. Podobně působí Rozárka²⁵² z textu Boženy Němcové, která každodenním předčítáním přetváří domácnost v prostor sdíleného čtení, čímž odvrací svého muže od hospodského života.²⁵³

V protikladu k těmto aktivním a pozitivně vykresleným čtenářkám stojí literární postavy žen, které ke knihám nemají žádný vztah, případně je přímo odmítají. Typickým příkladem je Fanny z Klostermannova díla, která jakýkoli pokus o čtení odmítá s výmluvou, že jí „písmenka skáčou před očima jako blechy“.²⁵⁴ Je však důležité si uvědomit, že podobné čtenářské pasivity či neochoty jsou konstruovány pohledem mužských autorů – právě oni určují, jak bude „nečtoucí žena“ v literárním světě vypadat, a často ji vnímají jako protiklad ideálu kultivované a vzdělané partnerky. Jestli takovýto typ reflektují i ženy, to nám zatím není známo.

Kulich na základě beletristických textů z 19. století tedy vymezuje dva opakující se modely: poučenou *čtenářku-cestovatelku*, která četbou kultivuje sebe i okolí, a nečtenářku, postavu, která čtení odmítá nebo se mu vyhýbá. Zatímco první typ se v našem výzkumu objevoval pravidelně, ten druhý, postava ženy, která se čtením žádný vztah nenavazuje, dosud opomíjen byl.

S daleko konceptuálně propracovanějším přístupem k této problematice přichází Jaroslava Janáčková, když se soustředí na čtení a čtenářství jako klíčový narativní a významotvorný prvek v samotném díle Boženy Němcové.²⁵⁵ Nesleduje pouze to, co postavy čtou, ale jak je akt čtení vepsán do struktury textu, jaké postavení v něm čtenář(ka) zaujímá a jakým způsobem je čtení propojeno s identitou a sebereflexí literární postavy i autorky samotné.

Došla k závěru, že ačkoli Němcová byla sama vášnivou čtenářkou, hrdinové jejích děl mají většinou úplně jiné zájmy. Tvorba naší nejznámější autorky je vystavená primárně na ústní lidové tradici. V dílech Boženy Němcové se postavy jen zřídka obracejí ke knihám; spíše

---

²⁵¹ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Babička Divišova*. In: *Dvě stařenky: podobizny z východních Čech*. Na Královských Vinohradech (Praha): nákladem Jana Laichtera, 1909, s. 30–87.

²⁵² NĚMCOVÁ, Božena. *Rozárka*. Praha: B. Kočí, 1920. (První vydání v roce 1862).

²⁵³ KULICH, Jindra. Vzdělávání dospělých v 19. století v zrcadle české krásné literatury. *Andragogika: čtvrtletník pro vzdělávání dospělých*. Roč. 12, č. 1 (2008), s. 19–20.

²⁵⁴ KLOSTERMANN, Karel. *Kam spějí děti: román*. Praha: Jos. R. Vilímeček, 192, s. 88.

²⁵⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Čtení a čtenářství v díle Boženy Němcové. HORKÝ, Milan, Roman HORKÝ a Robert ADAM (ed.). In: *Božena Němcová: život, dílo, doba. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 7. – 8. září 2005 v Muzeu Boženy Němcové*. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové, 2006.

než aby četly, vyprávějí příběhy, které čerpají z vlastní paměti, ústní tradice a osobní zkušenosti. Tento způsob vyprávění odráží hluboké zakořenění v lidové kultuře a zdůrazňuje význam orální tradice v jejím literárním světě. Namísto toho, aby hrdinové hledali inspiraci v tištěných textech, spoléhají na živé vyprávění, které je pro ně přirozeným prostředkem sdílení a uchování příběhů.

Janáčková představuje konkrétně dvě fáze v díle této autorky, které nazvala *přísluní* a *odsluní*²⁵⁶. *Přísluní* je období, kdy kniha v příbězích hraje hlavní roli, *odsluní* pak značí tvorbu, kdy je četba na okraji, někdy je dokonce podrobena satíře ve jménu boje mezi tištěným textem a ústním šířením příběhu. Dále pak čtenářství a četbu v díle Němcové Janáčková rozdělila na tři etapy. První z nich je *dominantní*, viz díla *Dlouhá noc* či *Rozárka*. Tato tvorba představuje ranou fázi literární tvorby této autorky, tudíž je to období, které bychom mohli definovat jako čas před vznikem legendární *Babičky*. *Babička* se pak stává zlomovým okamžikem, od kterého Němcová ve svých dílech zdůrazňuje hodnoty kultury *orální*. Třetí etapu nazvala Janáčková jako *symbolickou*²⁵⁷. Oproti etapě první, kdy je četba vystavována na osobní iniciativě, je etapa poslední závislá na institucích. V případě *Cesty z pouti* je to tedy kupříkladu věc školy a školství.

Čtenářství v dílech Němcové Janáčková zhodnocuje slovy: „Ve všech třech fázích se kniha a její účinky v tematické výstavbě autorčiných próz přímo i nepřímo konfrontují se spontánním žitím dle obyčejových vzorců a cyklického času, s ústně tradovanými příběhy a s písněmi a s vžitou křesťanskou morálkou [...]. Kniha a čtenářství jsou zkrátka ve světě díla Boženy Němcové aktivity nové, moderní, kdežto vesnický román jejího času a v jejím pojetí žije evokací a obhajobou 'starého' či archaického...“²⁵⁸

Jedná se tedy o oblast, která si stále žádá hlubší a systematictější zkoumání, zejména s ohledem na možnosti propojení různých rovin čtenářství v ženské autorské zkušenosti. Za zvláště přínosné se jeví komparativní přístup, který by spojil analýzu čtenářské zkušenosti konkrétních spisovatelek s interpretací způsobů, jimiž tyto autorky zobrazují čtenářství ve své beletrii. Takové propojení může přispět k ucelenějšímu porozumění vztahu mezi četbou, psaním a formováním ženské identity v dobovém literárním diskurzu.

V závěru této práce jsme nastínili dva hlavní směry, jimiž by se mohl výzkum čtenářské zkušenosti nadále ubírat. Prvním z nich je prohlubování mapy čtenářek-spisovatelek, tedy

---

²⁵⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Čtení a čtenářství v díle Boženy Němcové. HORKÝ, Milan, Roman HORKÝ a Robert ADAM (ed.). In: *Božena Němcová: život, dílo, doba. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 7. – 8. září 2005 v Muzeu Boženy Němcové*. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové, 2006, s. 79.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 79.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 79–80.

rozšíření výzkumu o další autorky, jejichž osobní zápisky, korespondence či deníky ukrývají cenné stopy o vztahu ke knihám a čtení. Druhým směrem je analýza beletristických děl těchto autorek, v nichž samy vytvářejí a tematizují postavy čtenářek (ať už jako vědomou sebereflexi, kulturní komentář či kritiku společenských norem). Právě v této oblasti se otevírá možnost propojit konkrétní literární typy s metaforickým rámcem Alberta Manguela a ptát se, zda čtenářky ztvárněné v jejich dílech naplňují modely „cestovatelek“, „červů“ nebo „čtenářek ze slonovinové věže“, případně zda tyto kategorie posouvají, překračují nebo zpochybňují.

Tímto způsobem se výzkum čtenářství posouvá z roviny individuální zkušenosti k širšímu kulturnímu a literárnímu fenoménu, který může přinést nové poznatky o tom, jak ženy četly, jak byly jako čtenářky zobrazovány a jak samy sebe, skrze čtení i psaní, v literární kultuře 19. a počátku 20. století utvářely.

ZÁVĚR

Diplomová práce si kladla za cíl prozkoumat čtenářské praktiky a zkušenosti českých spisovatelek narozených v druhé polovině 19. století. Toto časové ohraničení umožnilo nahlížet na jejich čtenářské příběhy nejenom v rámci daného století, ale v některých případech i s přesahem do první poloviny století dvacátého. Díky této dlouhodobé perspektivě bylo možné sledovat vývoj čtenářské identity ženy-spisovatelky, identity zakořeněné v hodnotách 19. století, avšak schopné reagovat na výzvy moderní doby a aktivně se přizpůsobovat proměnlivému společenskému a kulturnímu kontextu nového století.

Pro výzkum se metodologickým východiskem stala metaforická typologie čtenářských figur, jak ji vymezil Alberto Manguel. Jeho pojetí čtenáře jako *cestovatele*, *červa* a *čtenáře ve slonovinové věži* poskytlo výstižný rámec pro analýzu čtenářských strategií sledovaných autorek. Těmi byly: Božena Němcová, Teréza Nováková, Vlasta Pittnerová, Anna Pammrová, Pavla Moudrá, Elsa Gollerová, Alice Masaryková, Vlasta Javořická a Marie Pujmanová. Ukázalo se, že všechny Manguelovy čtenářské typy se v životních drahách těchto autorek zřetelně zrcadlí, často se však také prolínají, mění a slouží jako nástroj sebereflexe i redefinice čtenářské identity.

Přestože výzkum sledoval konkrétní příběhy jednotlivých autorek, podařilo se identifikovat několik opakujících se tendencí, které charakterizují širší čtenářské chování žen této doby. Za klíčové lze označit tři: hledání vlastní identity prostřednictvím čteného textu, posun směrem k intenzivní a hloubavé četbě a specifická role zakázané literatury jako katalyzátoru čtenářského zájmu a duchovního zrání.

Zvláštní pozornost byla tedy věnována právě fenoménu zakázané literatury. Ukázalo se, že na rozdíl od dobových obav nepředstavovala zakázaná literatura pro čtenářky riziko či morální hrozbu. Naopak, mnohdy se stala impulzem k intelektuálnímu rozvoji, pochybování o autoritách a vedla formování vlastního světonázoru. Zakázané knihy probouzely zvědavost, představivost i odvahu nahlížet svět z jiné perspektivy. Četba, která měla ženy údajně ohrozit, jim často paradoxně pomohla dosáhnout větší sebedůvěry, vzdělanosti a společenského respektu.

Diplomová práce rovněž poukázala na skutečnost, že čtení pro zkoumané ženy nepředstavovalo pouze kulturní zvyklost, ale hluboce zakořeněnou součást jejich osobní a profesní identity. Bylo nejen prostředkem vzdělávání, ale i emocionální opory, místem úniku, introspekce i odboje. Čtení fungovalo jako nástroj seberozvoje a vytváření autonomního prostoru, v němž ženy formovaly své hodnoty a pohled na svět. Často měly jejich čtenářské

návyky přímý vliv na literární tvorbu, společenské postoje i vztahy s okolím. Čtenářství se tak ukázalo jako prostředí, v němž se ženy nejen vzdělávaly, ale i utvářely svou existenci.

Zajímavým zjištěním byl rovněž posun směrem k intenzivnímu, pomalému a reflexivnímu čtení, který se u mnoha z autorek objevoval v pozdějších fázích života. Tento vývoj nelze chápat pouze jako biologický aspekt stárnutí, ale především jako znak vyzrálého čtenářství, založeného na zkušenosti, pečlivé selekci a potřebě hlubšího porozumění. Tento způsob čtení prokazuje sílu čtenářských kompetencí žen, které se nenechávají vést pouze kulturními trendy, ale spíše vnitřním přesvědčením a hodnotovým ukotvením.

Ženy, jejichž přístup k četbě byl po staletí limitován společenskými normami, restrikcemi a zpochybňováním, vykazaly neobyčejnou vnitřní sílu. Navzdory zákazům, ideologickým tlakům i dobovým stereotypům si dokázaly cestu ke knihám najít a vybudovat si skrze čtení prostor autonomie a kulturního vlivu. Z někdejších pasivních recipientek se staly aktivní čtenářky, interpretky, tvůrkyně kulturní paměti a hlavní opory čtenářské kontinuity. V současnosti právě ženy představují nejpočetnější a nejstabilnější čtenářskou skupinu.²⁵⁹

Závěrem lze říci, že tato diplomová práce přináší nejen pohled na specifické čtenářské biografie devíti českých autorek, ale i důležitý příspěvek k pochopení toho, jak četba dokázala překračovat hranice a stát se trvalou, živou součástí kulturní paměti. Ženy si navzdory překážkám svou čtenářskou pozici nejen uhájily, ale přetvořily ji ve stabilní a inspirující tradici, která je pro ženskou populaci charakteristická až do dnešních dnů.

---

²⁵⁹ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtenáři a internauti: obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení (2010)*. Brno: Host ve spolupráci s Národní knihovnou České republiky, 2011, s. 38.

SUMMARY

This thesis set out to explore the reading practices and experiences of Czech women writers born in the second half of the 19th century. The selected timeframe allowed an analysis not only within the boundaries of the 19th century but, in some cases, also with a reach into the early decades of the 20th century. This long-term perspective made it possible to observe the evolving reading identity of the woman-writer, an identity anchored in the values of the 19th century, yet capable of responding to the challenges of modernity and adapting to a shifting social and cultural landscape.

The methodological framework was grounded in the metaphorical typology of reader figures introduced by Alberto Manguel in *The Traveler, the Tower, and the Worm*. His delineation of the reader as Traveler, Worm, and Reader in the Tower offered a productive interpretive model for analyzing the reading strategies of selected authors. These were: Božena Němcová, Teréza Nováková, Vlasta Pittnerová, Anna Pammrová, Pavla Moudrá, Elsa Gollerová, Alice Masaryková, Vlasta Javořická, and Marie Pujmanová. It became evident that all of Manguel's reader types found reflection in the life paths of these writers—often overlapping, shifting, and functioning as instruments of self-reflection and of reconfiguring their reading identity.

Although the thesis focused on individual narratives, it also uncovered recurring patterns that characterize the broader contours of 19th-century women's reading culture. Three key tendencies emerged: the search for personal identity within the texts they read; a move toward more immersive, slow, and contemplative reading in later life stages; and the pivotal role of forbidden literature as a motivator for intellectual and spiritual development.

Particular attention was paid to the phenomenon of forbidden literature. Contrary to the fears voiced by contemporary moral authorities—teachers, doctors, and clergy—such literature did not pose psychological or moral danger to readers. On the contrary, it often acted as a catalyst for critical thinking, intellectual awakening, and the formation of independent worldviews. Books deemed dangerous provoked curiosity, imagination, and the courage to question existing norms. Instead of destabilizing the reader, they frequently empowered women to gain self-assurance, education, and a stronger social standing.

This thesis also emphasized that reading, for the women studied, was far more than a cultural habit. It was a deeply rooted component of both personal and professional identity. It served as a tool for education and emotional support, a space of introspection, resistance, and freedom. Through reading, women formed their own system of values and ways of seeing the

world. In many cases, their reading habits shaped their literary work, public engagement, and personal relationships. Reading became a medium through which they not only absorbed knowledge but actively shaped their lives.

An important observation was the shift toward intensive and reflective reading in later stages of life. This cannot be attributed solely to biological aging; rather, it represents a form of mature readership grounded in experience, selectivity, and the pursuit of deeper meaning. This form of engagement reflects a high level of readerly competence—driven not by trends or norms, but by internal judgment, critical awareness, and a sense of intellectual sovereignty.

Despite being historically excluded, restricted, or silenced in literary discourse, women demonstrated exceptional resilience. Against the backdrop of prohibitions, ideological pressure, and persistent social stereotypes, they carved out their own paths to reading. They transformed reading into a space of autonomy and cultural agency. From once-passive recipients of texts, they evolved into active readers, interpreters, memory-keepers, and powerful participants in literary tradition. Today, women form the most numerous and stable reading demographic, completing a transformation whose roots reach deep into the 19th century.

In conclusion, this thesis offers not only a deeper insight into the specific reading biographies of nine Czech women authors, but also a broader contribution to our understanding of reading as a cultural and emancipatory force. The findings show that reading enabled these women to cross imposed boundaries and inscribe themselves into the cultural memory of their time. Despite limitations and prohibitions, they claimed, and transformed, their space as readers. In doing so, they laid the foundations of a lasting and vibrant reading tradition that remains strongly associated with women to this day.

PRAMENY A POUŽITÁ LITERATURA

Archivní prameny

- Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Elsa Gollerová.
- Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Marie Pujmanová.
- Městské muzeum Polná, fond Pozůstalost Vlasty Pittnerové.

Prameny editované

- BŘEZINA, Otokar; PAMMROVÁ, Anna a KŘEMEN, Jaroslav. *Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové z let 1889 až 1905*. Praha: Emanuel Chalupný, 1936.
- ČELAKOVSKÝ, František Ladislav a RAJSKÁ, Bohuslava. *Z let probuzení. Kniha druhá, Listy Fr. Lad. Čelakovského a Bohuslavy Rajske 1844–1845*. Praha: J. Otto, 1872.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Zápisky I (1880–1884)*. Praha: Národní archiv, 2009. ISBN 978-80-86712-55-0.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Zápisky II (1885–1886)*. Praha: Národní archiv, 2013. ISBN 978-80-7469-024-2.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ. *Zápisky III (1887–1889)*. Praha: Národní archiv, 2022. ISBN 978-80-7469-126-3.
- HOLEČKOVÁ-HEIDENREICHOVÁ, Jelena a BOUDA, Cyril. *Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a denících*. Praha: F. Topič, 1941.
- JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 1*. Brno: Books, 1999. ISBN 80-7242-042-9.
- JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 2*. Brno: Books, 1999. ISBN 80-7242-057-7.
- JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 3*. Brno: JOTA, 1999. ISBN 80-7217-084-8.
- JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 4*. Brno: JOTA, 2000. ISBN 80-7217-095-3.
- JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 5*. Brno: JOTA, 2000. ISBN 80-7217-105-4.
- JAVOŘICKÁ, Vlasta. *Můj život. Díl 6*. Brno: JOTA, 2000. ISBN 80-7217-116-X.
- KOVÁŘÍK, Vladimír. *Když velcí byli malí: mládí ve vzpomínkách našich spisovatelů*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1965.
- KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. O erotice v poesii. In: *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. Praha: F. A. Urbánek, 1882.
- KŘEMENOVÁ, Alma. *Anna Pammrová - životopis*. Tišnov: Sursum, 2005. ISBN 80-7323-113-1.

- LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. *Lidé minulých dob: kniha lidských a básnických osudů*. Praha: Sfinx, 1941.
- LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna; RIEDLBAUCHOVÁ, Tereza a FARKOVÁ, Eva. *Z deníků Anny Lauermannové-Mikschové*. Praha: Památník národního písemnictví, 2014. ISBN 978-80-87376-02-7.
- LUŽICKÁ, Věnceslava. *Dojmy a vzpomínky z cest*. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1926.
- LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1929.
- MASARYKOVÁ, Alice G. *Dopisy do vězení*. Praha: Československý Červený kříž, 1920.
- MASARYKOVÁ, Alice G. *Vzpomínám--*. Praha: Vladimír Žikeš, 1948. Strana 13-22, 1 nečíslovaný list obrazové přílohy.
- MASARYKOVÁ, Alice G., HÁJKOVÁ, Dagmar (ed.) a KOKEŠOVÁ, Helena (ed.). *Dětství a mládí: vzpomínky a myšlenky*. Praha: NLN, s.r.o. ve spolupráci s Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR, v. v. i. a Ústavem T. G. Masaryka, o.p.s., 2022. ISBN 978-80-7422-868-1.
- MASARYKOVÁ, Alice G.; HÁJKOVÁ, Dagmar; MASARYKOVÁ-GARRIGUE, Charlotte a SOUKUP, Jaroslav. *Milá mama / Dear Alice: korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001. ISBN 80-86495-06-X.
- MOUDRÁ, Pavla. *Můj odkaz světu*. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1925.
- MOUDRÁ, Pavla. *Dívčí léta: z dívčích let do plného života*. Louny: E. Fastr, 1936.
- MOUDRÁ, Pavla. *Rok dětství: z dívčích let do plného života*. Louny: E. Fastr, 1936.
- MOUDRÁ, Pavla. *Život jde dál: z dívčích let do plného života*. Louny: E. Fastr, 1936.
- NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence I (1844–1852)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-162-X.
- NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence II (1853–1856)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-697-4.
- NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence III (1857–1858)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-764-4.
- NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence IV (1859–1862)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. ISBN 978-80-7106-895-2.

- NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: (s dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové)*. Česká Třebová: Fr. Lukavský, 1930.
- NOVÁK, Pavel Kryštof. *Vše o Vlastě Javořické; uspořádal Pavel Kryštof Novák*. Brno: Bonus A, 1994. ISBN 80-901693-1-7.
- NOVÁKOVÁ, Teréza a SVADBOVÁ, Blanka. *Z lidské sonáty: korespondence*. Praha: Odeon, 1988.
- PAMMROVÁ, Anna a KUCHAR, Lumír (ed.). *Žena s duší lesa: z dopisů Anny Pammrové Leonoře Pamrové Pohorské*. Třebíč: Okresní knihovna, 1970.
- PODLIPSKÁ, Sofie. Vychovatelský obrázek z mého životopisu. Jak jsem se naučila čísti. *Lada*, 1893, roč. 5, s. 100.
- RAJSKÁ, Bohuslava. *Z let probuzení. Kniha první, Paměti a korespondence Bohuslavy Rajske z let 1839–1844*. Praha: J. Otto, 1872.
- ŘEHÁKOVÁ, Anna. *V milém domě*. Praha: Československá akciová tiskárna, 1925.
- ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Z mého alba: pestré obrázky z různých končin*. Praha: Péči přátel české knihy, 1936.
- ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Zašlé časy: vzpomínky*. Praha: nákladem spisovatelčiným, 1932.
- SCHEINPFLUGOVÁ, Olga. *Byla jsem na světě*. Praha: XYZ, 2012. ISBN 978-80-7388-744-5.
- STRETTIOVÁ, Marie. *O starých časech a dobrých lidech vypravuje svým vnučkám Marie Strettiová*. Praha: F. Topič, 1940.
- SVADBOVÁ, Blanka. *Čtyřhlas Terézy Novákové: Teréza Nováková ve světle rodinné korespondence*. Paměť. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2233-2.
- SVĚTLÁ, Karolina a ŠPIČÁK, Josef. *Z literárního soukromí. I, Vzpomínky, paměti, literární dokumenty*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.
- SVĚTLÁ, Karolina a ŠPIČÁK, Josef. *Z literárního soukromí. II, Korespondence*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.
- VRCHLICKÁ, Eva. *Cestou necestou: kniha vzpomínek*. Praha: Československý kompas, 1946.
- VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*. Praha: Československý spisovatel, 1988.
- WOOLF, Virginia. *Tři guineje; Vlastní pokoj*. Praha: One Woman Press, 2020. ISBN 978-80-86356-64-8.

Krásná literatura

- FLAUBERT, Gustave a MUSILOVÁ, Eva. *Paní Bovaryová*. Praha: Dobrovský s.r.o, 2015. ISBN 978-80-7390-264-3.
- JESENSKÁ, Růžena. *Dětství*. Praha: Tiskem a nákladem Pražské akciové tiskárny, 1929.
- KOMENSKÝ, Jan Amos; HUPTYCH, Miroslav; MAKOVIČKA, Lukáš a KUMPERA, Jan. *Labyrint světa a ráj srdce: text původního vydání z roku 1623*. Vydání v tomto provedení první. Praha: Práh, 2019. ISBN 978-80-7252-814-1.
- MAUPASSANT, Guy de a MELANOVÁ, Dana. *Jeden život*. Praha: Odeon, 2021. ISBN 978-80-207-2003-0.
- PITTNEROVÁ, Vlasta. Co jeseň zavála. In: PITTNEROVÁ, Vlasta. *Trojlistek*. Polná: Romance, 2002, s. 121–190.
- PITTNEROVÁ, Vlasta. *Starodávné obrázky*. Polná: Romance, 1990. ISBN 80-900059-1-8.
- SOUČKOVÁ, Milada. *Odkaz; Zakladatelé: (1940)*. Praha: Prostor, 1997. ISBN 80-85190-62-1.

Sekundární literatura

- BARTUŠEK, Petr. Vlasta Javořická: Životní osudy spisovatelky a její rodiny v kontextu "Vítězného února". In: *Theatrum historiae*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, roč. 1, č. 20 (2017), s. 251–270.
- BOLLMANN, Stefan a BRDEČKOVÁ, Tereza. *Ženy, které čtou, jsou nebezpečné*. Praha: Knižní klub, 2008. ISBN 978-80-242-2279-0.
- BOLLMANN, Stefan. *Ženy a knihy: vášeň s následky*. Brno: Host, 2015. ISBN 978-80-7491-410-2.
- BRAYMAN HACKEL, Heidi a KELLY, Catherine (ed.). *Reading women: literacy, authorship, and culture in the Atlantic world, 1500–1800*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008. ISBN 978-0-8122-2080-3.
- ČERMÁKOVÁ, Valerie. *Známa neznámá Vlasta Pittnerová: o životě a díle české lidové spisovatelky*. Praha: Tomáš Nosek - Nakladatelství TN, 2022. ISBN 978-80-88422-29-7.

- FLINT, Kate. *The woman reader 1837–1914*. Oxford: Oxford University Press, 1993. ISBN 0-19-811719-1.
- FORST, Vladimír (ed.) a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 1, A–G*. Praha: Academia, 1985. ISBN 80-200-0797-0.
- FORST, Vladimír (ed.) a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 2, H–L. Svazek II, K–L*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0345-2.
- FRIEDLANDEROVÁ, Hana; RICHTER, Vít a TRÁVNÍČEK, Jiří. *Covidočtení: co s naším čtenářstvím udělala pandemie*. Brno: Praha: Host; Národní knihovna České republiky, 2022. ISBN 978-80-275-1095-5.
- FRIEDLOVÁ, Maria. *Elsa Gollerová a Julius Zeyer: přátelství mezi překladatelkou a autorem*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky, 2020.
- FRIEDLOVÁ, Maria. *Elsa Gollerová a Julius Zeyer: přátelství mezi překladatelkou a autorem*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky, 2020.
- HECZKOVÁ, Libuše. *Píšíci Minervy: vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009. ISBN 978-80-7308-282-6.
- HOLEC, Roman. *Kníha o čítaní, čítanie o knihách: (kto, čo, kde a prečo čítal v "dlhom" 19. storočí na Slovensku)*. Bratislava: Marenčin PT, 2022. ISBN 978-80-569-0849-5.
- HOLEČEK, Lukáš. *Anketa o knihu roku Lidových novin: (1928–1949)*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i, 2021. ISBN 978-80-7658-041-1.
- HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999. ISBN 80-7106-380-0.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Čtení a čtenářství v díle Boženy Němcové. In: HORKÝ, Milan; HORKÝ, Roman a ADAM, Robert. *Božena Němcová: život, dílo, doba*. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové, 2012, s. 79–84. ISBN 978-80-260-1597-0.
- KAPLAN, Cora. Lesen, Phantasie, Weiblichkeit – „Die Dornenvögel“. In: NÖLLE-FISCHER, Karen (ed.). *Mit verschärftem Blick. Feministische Literaturkritik*. München, 1987, s. 173–206.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava. Řekni mi, co čteš, a já ti povím, kdo jsi. In: *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 16, 1999–2000*. Praha: Národní knihovna, 2002, s. 230–233.

- KONÍŘOVÁ, Marta. Školní knihovny v 19. století: kontrola, podpora a znovu kontrola. *Acta Musei Nationalis Pragae - Historia litterarum*. Roč. 63, č. 3–4 (2018), s. 139–145.
- KŘÍŽOVÁ, Lenka. *Milenky, manželky, matky: podoby a proměny vztahu muže a ženy ve druhé polovině dlouhého 19. století*. Praha: Academia, 2025.
- KULICH, Jindra. Vzdělávání dospělých v 19. století v zrcadle české krásné literatury. *Andragogika: čtvrtletník pro vzdělávání dospělých*, 2008, roč. 12, č. 1, s. 19–20. ISSN 1211-6378.
- KULICH, Jindra. Vzdělávání dospělých v 19. století v zrcadle české krásné literatury. *Andragogika: čtvrtletník pro vzdělávání dospělých*, 2008, roč. 12, č. 2, s. 19–20. ISSN 1211-6378.
- LEHÁR, Jan; STICH, Alexandr; JANÁČKOVÁ, Jaroslava a HOLÝ, Jiří. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Třetí vydání. Praha: NLN, 2020. ISBN 978-80-7422-746-2.
- LENDEROVÁ, Milena. Čtenářky v minulosti: několik postřehů. *Knižnica*. Bratislava, 2021, roč. 21, č. 3, s. 57–67. ISSN: 1336-0965.
- LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má...: ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7254-956-6.
- LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3540-8.
- LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017. ISBN 978-80-246-3510-1.
- LYONS, Martyn. New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers. In: CAVALLO, Guglielmo a CHARTIER, Roger (ed). *A History of Reading in the West*. Amherst: University of Massachusetts Press, 2003.
- MACURA, Vladimír. Sex a tabu. In: *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 1999, s. 7–19. ISBN 80-200-0685-0.
- MACHEK, Jakub. *Počátky populární kultury v českých zemích: tištěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2017. ISBN 978-80-7579-001-9.

- MANGUEL, Alberto. *Cestovatel, věž a červ. Čtenář jako metafora*. Brno: Host, 2016. ISBN 978-80-7491-568-0.
- MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2007. ISBN 978-80-7294-231-2.
- MANGUEL, Alberto. *Knihovna v noci*. Brno: Host, 2009. ISBN 978-80-7294-336-4.
- MERHAUT, Luboš (ed.) a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 4, S-Ž, dodatky k LČL 1-3, A-Ř. Svazek I, S-T*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1572-3.
- MOCNÁ, Dagmar. *Červená knihovna: studie kulturně a literárně historická: pohled do dějin pokleslého žánru*. Praha; Litomyšl: Paseka, 1996. ISBN 80-7185-075-6.
- MORRIS, Pam. *Literatura a feminismus*. Brno: Host, 2000. ISBN 80-86055-90-6.
- NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999.
- OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *Dívčí válka s ideologií: klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-67-2.
- OPELÍK, Jiří (ed.) a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 3, M-Ř*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0708-3.
- PEARSON, Jacqueline. *Women's reading in Britain 1750-1835: a dangerous recreation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. x, 300 s. ISBN 978-0-521-02299-6.
- PIŠNA, Jan. *Čtenář 16. století v českých zemích*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky, 2012.
- POŘÍZKOVÁ, Lenka a ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Co jsou dějiny knihy?: antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*. Praha: Academia, 2021. ISBN 978-80-200-3222-5.
- POTMĚŠILOVÁ, Magdaléna. *Feminismus a emancipace na prahu 20. století. Anna Řeháková, Vlasta Pittnerová, dvě případové studie*. Rigorózní práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, 2012.
- STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774–1868*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013. ISBN 978-80-7395-511-3.
- ŠÁŠINKOVÁ, Marcela (ed.). *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference ve Středočeském muzeu v Rožtokách u Prahy ve*

dnech 11. a 12. října 2005. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum, 2005. 390 s. ISBN 80-239-5958-1.

- ŠIMEČEK, Zdeněk a TRÁVNÍČEK, Jiří. *Knihy kupovati--: dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2404-6.
- TILLE, Václav a OTRUBOVÁ, Jaroslava (ed). *Božena Němcová*. Praha: Odeon, 1969.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Být Homérem po Joyceovi: poznámky k románu*. Brno: Host, 2024. ISBN 978-80-275-1956-9.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Česká čtenářská republika: generace, fenomény, životopisy*. Praha: Brno: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.; Host, 2017. ISBN 978-80-7491-850-6.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtenáři a internauti: obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení (2010)*. Brno: Host ve spolupráci s Národní knihovnou České republiky, 2011. ISBN 978-80-7294-515-3.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Kulturní vetřelec: dějiny čtení, kalendárium*. Brno: Host, 2020. ISBN 978-80-275-0245-5.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Ohrožený druh?: kolik, jak a co čteme a co si se čtením spojujeme (2023)*. Brno: Praha: Host; Národní knihovna České republiky, 2024. ISBN 978-80-275-2242-2.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Rodina, škola, knihovna: náš vztah ke čtení a co ho ovlivňuje (2018)*. Brno: Praha: Host; Národní knihovna České republiky, 2019. ISBN 978-80-7577-994-6.
- *Vzdělaný čtenář: katalog výstavy: státní zámek Kynžvart, 8. 8. až 10. 10. 2020*. České Budějovice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2020. ISBN 978-80-85033-93-9.
- WOLF, Maryanne. *Čtenáři, vrať se: mozek a čtení v digitálním světě*. Brno: Host, 2020. ISBN 978-80-275-0011-6.
- ZAHRADNÍKOVÁ, Marta (ed.). *Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 2004. ISBN 80-85085-68-2.